

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

SOSYAL POLİTİKA VE SOSYAL HİZMETLER

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ULUSLARARASI BOYUTTA ÇOCUK İŞÇİLİĞİ,
ÇOCUK İŞÇİLİĞİNE KARŞI HUKUKİ
DÜZENLEMELER VE MÜCADELE PROGRAMLARI**

Gulu ŞİHALİYEV

2501171206

Tez Danışmanı

Dr. Öğretim Üyesi Berrin OKTAY YILMAZ

İSTANBUL, 2020

TEZ ONAY SAYFASI

	T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS TEZ ONAYI	
---	--	---

ÖĞRENCİNİN;

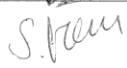
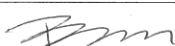
Adı ve Soyadı : GULU ŞİHALİYEV Numarası : 2501171206

Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : SOSYAL POLİTİKA VE SOSYAL HİZMETLER Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜY. BERRİN OKTAY YILMAZ

Tez Savunma Tarihi : 29.01.2020 Saati : 10:00

Tez Başlığı : " ULUSLARARASI BOYUTTA ÇOCUK İŞÇİLİĞİ, ÇOCUK İŞÇİLİĞİNE KARŞI HUKUKİ DÜZENLEMELER VE MÜCADELE PROGRAMLARI "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ ~~VE OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ABDULLAH KARATAY		KABUL
2- DOÇ. DR. SEDA İREM ÇAKIRCA YÜCEOĞLU		KABUL
3- DR. ÖĞR. ÜY. BERRİN OKTAY YILMAZ		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. İŞHAK AYDEMİR		
2- DR. ÖĞR. ÜY. ZEYNEP ÖZDE ATEŞOK		

ÖZ

ULUSLARARASI BOYUTTA ÇOCUK İŞÇİLİĞİ, ÇOCUK İŞÇİLİĞİNE KARŞI HUKUKİ DÜZENLEMELER VE MÜCADELE PROGRAMLARI

Gulu ŞİHALİYEV

Çocuk işçiliği tüm dünyayı düşündüren, gelişmiş, gelişmekte olan ve azgelişmişlik seviyelerine bakılmaksızın neredeyse tüm ülkelerin sosyal politikalarında en önemli sosyal sorun olarak tartışılmaktadır. “Çocuk işçiliği” sorunu çocukluk dönemini yaşayamadan ağır koşullarda çalışma hayatına katılan, temel haklarından mahrum kalan, çalıştıkları zaman fiziksel ve zihinsel gelişimleri olumsuz etkilenen çocukların gelecekleri için umut vaat etmemektedir. Dahası, mevcut sorun çocuk ölüm sayısını artırmakta, toplumun sosyo-kültürel yapısını değiştirmekte ve devlet için ekonomik sorunlar yaratmaktadır.

Tarihin her döneminde mevcut olan çocuk işçiliği Sanayi devriminden sonra yeni boyut almış, 21. yüzyılda ise mücadele edilmesi gereken bir sorun haline dönüşmüştür. Çocuk işçiliğinin nedenlerinden biri diğerinin sebebi olduğu için bu sorunun kısa zamanda çözülmesi mümkün değildir. Zorla çalıştırılan veya çalışmak zorunda kalan çocukların yeniden okula devam etmeleri, sağlıklı beslenmeleri, çocukluklarını yaşamaları, gelişimlerini olumsuz etkileyen faktörlerden kurtulmaları için uluslararası alanda çocuk işçiliğine karşı kısa ve uzun vadede mücadele programları yapılmaktadır.

Bu çalışmada çocuk işçiliği ve çocukların çalışmasına sebep olan nedenler analiz edilmekte, çocuk işçiliği sorununun tarihsel gelişimi ve buna karşı uluslararası örgütler tarafından kabul edilen uluslararası belgeler döküman analizi yöntemi ile incelenmekte, ILO’nun çocuk işçiliğine karşı önleme politikaları tartışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Çocuk, çocuk işçiliği, çocuk işçiliği ve uluslararası belgeler, ILO, Çocuk Hakları Sözleşmesi.

ABSTRACT

**CHILD LABOUR IN INTERNATIONAL LEVEL, LEGAL
REGULATIONS AND STRUGGLE PROGRAMS AGAINST
CHILD LABOR**

Gulu SHIKHALIYEV

Child labour is being discussed as the most important social problem in the social policies of almost all countries, regardless of their levels of developed, developing, and underdeveloped, suggesting that the whole world. “The child labour” issue does not promise any hope to future lives of children who participated in working life in severe conditions without experiencing childhood, deprived of fundamental rights, and whose physical and mental development is negatively affected when they work. Moreover, the current problem increases the number of child deaths, changes the socio-cultural structure of society and creates economic problems for the state.

Being existed in every period of history, child labour has taken on a new dimension after the Industrial Revolution, and in the 21st century, it has become a problem to should be struggled. Because one of the reasons for child labour is the cause of the other, the resolution of this problem in a short time is not possible. In order to ensure that children who are forced to work or who have to work, continue school, eat healthily, experience their childhood and get rid of the factors that adversely affect their development, short and long term programs are organized against child labour in the international arena.

In this study, child labor and the causes of child labor are analyzed, historical development of the problem of child labor and international documents adopted by international organizations are examined by document analysis method and ILO's prevention policies against child labor are discussed.

Key words: Child, child labour, child labour and international documents, ILO, Convention on the Rights of the Child.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, sosyal sorun olarak bilinen çocuk işçiliğinin ortaya çıkma nedenleri, birbirine bağlı olarak oluşan nedenlerin çocukların hayatını etkilemesi, temel insan hakları olan yaşamak, eğitim, sağlık haklarından yoksun kalması, çalışan çocukların karşılaştıkları risklerin hafifletilmesi için ILO tarafından kabul edilen 138 ve 182 sayılı Sözleşmeler, aynı zamanda çocuk işçiliğine karşı imzalanmış diğer uluslararası sözleşme ve hukuki düzenlemeler incelenmekte, çocuk işçiliği çocukların çalıştıkları sektörlerle, yaş aralıklarına, milli gelir seviyelerine, cinsiyet farklılıklarına, eğitim devamlılıklarına, aynı zamanda çocuk işçiliğinin genel durumuna göre ILO'nun hazırladığı “Çocuk işçiliğinin küresel tahminleri: Sonuçlar ve Eğilimler” adlı raporunda 2012-2016 yıllarına ait istatistiksel veriler yer almakta, 2000’li yıllarda yavaşlamakta olan çocuk işçiliği sorununun sona erdirilmesinin hızlandırılması için ILO tarafından hazırlanan “2025'e Kadar Çocuk İşçiliğinin Sona Ermesi: Politika ve Programların Gözden Geçirilmesi” adlı raporundaki belirtilen politikalar, önlemler ve stratejiler araştırılmaktadır.

Bu tezi yazmaya başladığım zamandan itibaren konu üzerine bilgi ve deneyimlerini benimle paylaşan, konuya ilişkin bakış açımı geliştirmem için bana yol gösteren, değerli katkıları için saygıdeğer Prof. Dr. Abdullah KARATAY’a ve her zaman bana destek olan, kıymetli zamanını ayırıp bu uzun yolda beni yalnız bırakmayan, iyi bir çalışma olsun diye her daim beni motive ederek yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Berrin OKTAY YILMAZ’a yaptıkları yardım ve gösterdikleri ilgiye göre teşekkür ederim.

Ve sonda eğitim aldığım süreçte daim beni destekleyen, bana güvenen, inanan anneme ve babama yaptıkları fedakarlıklar için teşekkürlerimi sunarım.

İSTANBUL, 2020

Gulu ŞİHALİYEYEV

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	x
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOCUK, ÇOCUKLUK VE ÇOCUK İŞÇİLİĞİNE YÖNELİK KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Çocuk ve Çocukluk Kavramı.....	5
1.1.1. Biyolojik Gelişim.....	9
1.1.2. Psikolojik (Zihinsel) Gelişim.....	9
1.1.3. Sosyo-Kültürel Gelişim.....	12
1.2. Çocuk İşçiliği Kavramı.....	14
1.3. Sokakta Çalışan Çocuklar.....	19
1.4. Çıraklık.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE ÇOCUK İŞÇİLİĞİNE DAİR İMZALANMIŞ ULUSARARASI SÖZLEŞMELER VE HUKUKİ DÜZENLEMELER

2.1. Çocuk İşçiliğine Tarihsel Bakış	29
--	----

2.1.1. Sanayi Devrimi Öncesi Çocuk İşçiliği.....	29
2.1.2. Sanayi Devrimi Sonrası Çocuk işçiliği.....	32
2.2. Çocuk İşçiliğine İlişkin Yapılmış Uluslararası Hukuki Düzenlemeler.....	39
2.2.1. Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler Düzenlemeleri.....	39
2.2.1.1. Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi.....	39
2.2.1.2. Birleşmiş Milletler Kölelik, Köle Ticareti, Köleliğe Benzer Uygulama ve Geleneklerin Ortadan Kaldırılmasına Dair Ek Sözleşme.....	40
2.2.1.3. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi.....	40
2.2.1.4. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi.....	41
2.2.1.5. Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi.....	43
2.2.1.6. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi.....	44
2.2.1.7. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi ile İlgili İhtiyari Protokol.....	48
2.2.1.8. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dâhil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol.....	49
2.2.2. Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği Düzenlemeleri.....	49
2.2.2.1. Avrupa Sosyal Şartı.....	50

2.2.2.2.	İşte Çalışanların Sağlık ve Güvenliklerini İyileştirmeye Yönelik Tedbirlerin Alınmasına İlişkin 89/391/EEC Sayılı Direktif.....	53
2.2.2.3.	Gençlerin İşyerinde Korunmasına İlişkin 94/33/EC Sayılı Direktif.....	53
2.2.2.4.	Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi.....	57
2.3.	Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Hukuki Düzenlemeleri ve IPEC Programı.....	59
2.3.1.	Uluslararası Çalışma Örgütü ve IPEC.....	59
2.3.1.1.	En Az Çalışma Yaşıyla İlgili ILO Sözleşmeleri...	61
2.3.1.2.	138 sayılı “Asgari Yaş Sözleşmesi”.....	63
2.3.1.3.	En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin 182 Sayılı Acil Eylem Sözleşmesi.....	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN MEVCUT DURUMU, NEDENLERİ VE ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİ ÖNLEMeye YÖNELİK MÜCADELE PROGRAMLARI

3.1.	Dünyada Çocuk İşçiliğinin Mevcut Durumu.....	67
3.1.1.	Çocuk İşçiliğinin Bölgesel Dağılımı.....	68
3.1.2.	Çocuk İşçiliğinin Sektörel Dağılımı.....	70
3.1.3.	Çocuk İşçiliğinin Milli Gelire Göre Dağılımı.....	72
3.1.4.	Çocuk İşçiliğinin Yaşa Göre Dağılımı.....	73
3.1.5.	Çocuk İşçiliğinin Cinsiyete Göre Dağılımı.....	75
3.1.6.	Çocuk İşçiliği ve Eğitim.....	77

3.2. Çocuk İşçiliğinin Nedenleri.....	78
3.2.1. Yoksulluk.....	78
3.2.2. İşsizlik.....	83
3.2.3. Nüfus Artışı.....	85
3.2.4. Göç.....	88
3.2.5. Eğitim.....	89
3.2.6. Geleneksel Bakış Açısı.....	92
3.2.7. Çocuk Emeğine Olan Talep.....	94
3.3. Çocuk İşçiliğini Önlemeye Yönelik Mücadele Programları.....	95
3.3.1. Çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasına ilişkin yasal taahhütler ve sosyal diyalog yaklaşımının önemi.....	97
3.3.2. Yetişkin ve yasal çalışma yaşındaki gençler için “insana yakışır iş” yaklaşımı.....	98
3.3.3. Sosyal koruma.....	102
3.3.4. Eğitim.....	104
3.3.5. Tedarik zincirlerinde çocuk emeğinin kullanılması.....	106
3.3.6. Kırılgan durumlarda ve kriz anlarında çocukların korunması.....	109
SONUÇ.....	113
KAYNAKÇA.....	117
EKLER.....	133

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1.1: ILO'nun belirlediği yaş grupları üzere çalışma şekillerine göre tehlikeli olan çocuk işçiliği.....	18
Tablo 1.2: Sokak çocuğu sorunun temel sebepleri.....	22
Tablo 3.1: Dünyada Yıllar İtibariyle Çocuk İşçiliği (5-17 yaş, 2000-2016).....	68
Tablo 3.2: Çocuk İşçiliğinin Bölgesel Dağılımı (5-17 yaş, 2016).....	69
Tablo 3.3: Çocuk İşçiliğinin Bölgelere, Cinsiyet ve Yaş Aralığına göre Sektörel Dağılımı, 2016.....	72
Tablo 3.4: Çocuk İşçiliğinin Milli Gelirlere Göre Gruplaması 2016.....	73
Tablo 3.5: Çocuk İşçiliğinin Yaşa Göre Dağılımı, 2016.....	74
Tablo 3.6: Çocuk İşçiliğinin Cinsiyete Göre Dağılımı, 2016.....	76
Tablo 3.7: Kıta Nüfusları, 2019.....	87
Tablo 3.8: Zorunlu eğitim / öğretim süresi ve öğrencinin yaş grupları, 2018/19.....	91

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 3.1: Çocuk İşçiliğinin Sektörel Dağılımı, 2016.....	71
Grafik 3.2: Yaş Aralıklarına göre Çocuk İşçiliği.....	75
Grafik 3.3: Yaş Aralıklarına göre En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliği.....	75
Grafik 3.4: Çocuk İşçiliği ve Okula Devamlılık, 2016 (5-14 yaş).....	77
Grafik 3.5: Dünya Bankası Yoksulluk Sınırları.....	81

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
a. g. e.	: adı geçen eser
a. g. m.	: adı geçen makale
a. g. k.	: adı geçen kaynak
BM	: Birleşmiş Milletler
CE	: Council of Europe (Avrupa Konseyi)
Çev	: Çeviren
ÇBYE	: Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi
ÇSGB	: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
İİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
EU	: European Union (Avrupa Birliği)
Hak-İş	: Türkiye Hak-İşçi Sendikaları Konfederasyonu
ILO	: International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
İGE	: İnsani Gelişme Endeksi
IPEC	: International Programme on the Elimination of Child Labour (Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı)
LoN	: League of Nations (Milletler Cemiyeti)
MEK	: Mesleki Eğitim Kanunu
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
OPHI	: Oxford Poverty & Human Development Initiative (Oxford Yoksulluk ve İnsani Gelişme Girişimi)
S.	: Sayı
s.	: sayfa

SAGP	: Satın Alma Gücü Paritesi
SHÇEK	: Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu
TESK	: Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
UN	: United Nations (Birleşmiş Milletler)
UNDP	: United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
UNICEF	: United Nations International Children's Emergency Fund Fonu (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu)
UNFAO	: United Nations Food and Agriculture Organization (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü)
UNFPA	: United Nations Population Fund (Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu)
WB	: World Bank (Dünya Bankası)
Yay Haz	: Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Tarihsel belgelerin incelenmesi sonucunda çocuk işçiliği sorununun geçmiş yüzyıllara kadar uzandığını görmekteyiz. Günümüze kadar gelmiş çocuk işçiliği sorunu değişen tarihi dönemlerin kurallarına, ülkelerin gelişmişlik seviyelerine, toplumların sosyo-ekonomik yapısına, kültür ve geleneklerine göre farklılık göstermektedir. 21. yüzyılın çözülmesi gereken en büyük ve önemli sosyal sorunlarından biri de “çocuk işçiliği”dir. Toplumun dezavantajlı ve güçsüz bireyleri olan çocuk işçiler, çalışma koşullarının kötü olması nedeni ile her türlü suiistimal ve istismara maruz kalmakta, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ucuz işgücü olarak kabul edilen çocuk işçilerin emeği daha fazla sömürülmektedir.

Nijerya, Somali, Hindistan, Pakistan gibi az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çoğunlukla çocukların daha erken yaşta çalışmaya başladıklarını, istatistiksel verilerde ise bu tür ülkelerde çocuk işçilerin sayının çok olduğunu görmekteyiz.¹ Çocukların erken yaşta çalışma hayatına katılmaları onların sağlıklı beslenmelerini, oyun oynamalarını, eğlenmelerini, çocukluklarını yaşamalarını, eğitim almaları için devamlı olarak okula gitmelerini engellemektedir. Çocuk işçiler, Birleşmiş Milletlerin Çocuk Hakları Sözleşmesi’nde belirtilen yaşamak, eğitim, sağlık, barınma, korunma gibi temel insan haklarından mahrum kalmaktadır. Yaşadıkları hayat koşullarına göre çocukların mutlu olup olmadıklarını belirlemek için genel olarak insan hayatı için gerekli olan maddi durum, eğitim ve sağlık gibi yaşam koşullarını değerlendirmek gerekir, çünkü bunların hepsi çocuğun iyi olma halini etkilemektedir.²

ILO’nun 2012-2016 yıllarını kapsayan “Çocuk işçiliğinin küresel tahminleri: Sonuçlar ve Eğilimler” raporuna baktığımız an dünyada çalışan 218 milyon çocuğun 152 milyonu, yani tüm dünyadaki çocukların %9,6’sı çocuk işçiler statüsüne ait olduğu görülmektedir. Bu resmi rakamlara göre, dünya çocuk nüfusunun %4,6’sı, yani 73 milyon çocuk sağlık, güvenlik ve ahlaki gelişimlerini olumsuz etkileyen en kötü biçimlerde, tehlikeli işlerde çalışmaktadır. Çocuk işçilerin bölgelere göre

¹ <https://www.worldatlas.com/articles/worst-countries-for-child-labor.html>, Erişim tarihi: 25.12.2019

² UNICEF, (Ocak 2014), **Türkiye’de Çocukların Gözünden Çocuğun İyi Olma Hali Alanlarının ve Göstergelerinin Tanımlanması ve Değerlendirilmesi**, Ankara, s.7.

dağılımına bakıldığında Afrika, Asya ve Pasifik bölgelerin daha önde geldiğini, genel olarak daha çok tarım sektöründe çalıştıklarını ve 5-11 yaş arası çalışan çocukların diğer yaş aralıklarına göre daha fazla olduğunu görmekteyiz.³

Çocuk işçiliği sorununun çözülmesi için uluslararası örgütlerin kabul ettiği ve devletler tarafından imzalanan sözleşmeler, uluslararası örgütlerin çalışmaları ve ülkeler tarafından yapılan mücadele programları çocuk işçiliği oranlarının azalmasında etki yaratmasına rağmen, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 2012-2016 yıllarına ilişkin hazırladığı “Çocuk İşçiliğinin Küresel Tahminleri: Sonuçlar ve Eğilimler” adlı raporunu incelediğimiz zaman gelecek yıllarda da bu sorunun devam edeceğini ve çözülmesi için uzun zaman gerektiğini görmekteyiz.

Çocuk işçiliği sorununun günümüzde hala var olma nedeni çocukların geleceğinin tehdit altında olduğunu gündeme getirmektedir. Çocuk, her bir toplumun geleceğidir. Gelecek vaat eden çocukların haklarının temin edilmesi, onların sağlıklı koşullarda büyümesi, iyi yetişmesi, dinlenmesi, eğitim alması, özel gereksinimleri için gerekli olan hizmetlerin sağlanması çocuk işçiliği sorununun çözülmesine, toplum tarafından çocuklara karşı bakış açısının değişmesine neden olmaktadır. Hakları ihlal edilen, zorla çalıştırılan veya çalışmak zorunda kalan, ucuz iş gücü olarak görülen çocukların olumsuz gelişimleri toplumun iyi gelişmesine zarar vermekte, yoksulluk, işsizlik, göç gibi faktörlerin, aynı zamanda sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik sorunların nedeni olmakta, ülkeleri eğitilmiş ve deneyimli bireylerden yoksun bırakmaktadır.

Çalışmak zorunda kalan çocukların hayat şartlarını iyileştirmek için “çocuğun iyi olma hali” yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım çocukların sağlık, eğitim, maddi durum gibi hayat koşullarının, aynı zamanda aile ve toplum arasındaki ilişkilerinin iyileşmesini, genel olarak çocukların refahının artırılması ve gelişmesini hedeflemektedir. Çocuğun iyi olma hali endeksleri ile çocukların aile ve toplum

³ ILO, (2017), **Global Estimates of Child Labour: Results and Trends, 2012-2016**, Geneva, s.23. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_575499.pdf, Erişim tarihi: 24.07.2019

arasındaki ilişkilerini değerlendirmek, ulusal veya uluslararası düzeyde çocuğun iyi olma haline ilişkin kıyaslamalar yapmak mümkündür.⁴

Çocuk işçiliği sorunun çözülmesi için yapılan mücadele programları ile beraber bu sorunun yeniden tekrarlanmaması için önleme tedbirleri alınmalıdır. Çünkü ucuz iş gücü olarak görülen ve işverene maliyeti daha düşük olan çocukların çalıştırılması daha çok para kazanmak isteyen işverenler tarafından her zaman tercih edilmektedir.

Yüzyıllardır süregelen çocuk işçiliği sorunu günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Çocuk işçiliği sorununa yönelik yapılan/yapılacak çalışmalar sorunun boyutlarını görmek ve mücadele yöntemlerine katkı sağlamak açısından önem taşımaktadır. Bu tez çalışmasının temel sorusu şöyledir: “Çocuk işçiliği sorununun dünyada ulaştığı boyut nedir? Ve bu sorunu çözmek için uluslararası alanda ne tür düzenlemeler yapılmıştır? Bu sorular bağlamında çalışmanın amacı çocuk işçiliği kavramının ortaya çıkış nedenlerini tarihsel boyutta araştırarak, dünyada bu sorunu çözmek için uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan sözleşmeleri ve diğer hukuki düzenlemeleri incelemektir. Çalışmanın amacı doğrultusunda bakıma ve korunmaya ihtiyaç duyan çocukların, çocukluklarını yaşamadan sağlıklarını, gelişimlerini olumsuz etkileyen, düşük ücret karşılığında kötü çalışma koşulları ve uzun çalışma saatleri olan işlerde çalışma nedenlerini ortaya koymak ve çocuk işçiliği sorununun çözülmesi için ILO tarafından yapılan mücadele ve önleme programları da araştırma kapsamında değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada araştırılan konuya ilişkin nitel ve nicel veriler karşılaştırmalı yöntem kullanılarak toplanmış ve doküman analizi tekniği ile araştırma yapılmıştır. Çalışmada gösterilen çocuk işçiliğine ilişkin tarihsel belgeler, Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği ve ILO tarafından kabul edilen uluslararası sözleşme ve hukuki düzenlemeler, aynı zamanda ILO tarafından hazırlanan çocuk işçiliğinin resmi istatistiksel verilerden ibaret rapor ve çocuk işçiliğini önlemeye yönelik mücadele programları üzerine kapsamlı bilgiler incelenmiştir. Çalışma, konuya ilişkin kitaplar, makaleler, sözleşmeler, raporlar, bu

⁴ UNICEF, (Ocak 2014), a. g. e. s.6.

konu üzerine daha önce yazılmış olan tezlerden literatür taraması yapılarak yazılmıştır.

Bu tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm “Çocuk, çocukluk ve çocuk işçiliğine yönelik kavramsal çerçeve” olarak adlandırılmaktadır. Bu bölümde çocuk, çocukluk, çocuk işçiliği, sokakta çalışan çocuklar ve çırak kavramları incelenmiş ve uluslararası belgelerde gösterilen farklı tanımlamalar karşılaştırılarak ele alınmıştır. İnsan gelişiminde en önemli dönem olan çocukluk döneminin biyolojik, psikolojik, sosyo-kültürel gelişimlerin özellikleri, sokakta çalışan çocukların temel sorunları ve karşılaştıkları fiziki ve sosyal riskler gösterilmiş, çıraklık eğitime ilişkin Türkiye’deki çıraklık eğitim sistemi örnek olarak irdelenmiştir.

“Çocuk işçiliğinin tarihsel gelişimi ve çocuk işçiliğine karşı imzalanmış uluslararası hukuki düzenlemeler” olarak belirlenen çalışmanın ikinci bölümüne sanayi devriminden önce ve sonra olmakla çocuk işçiliğinin tarihi gelişimi, İngiltere’deki çocuk işçiliği ve buna karşı yapılan yasalar, çocuk hakları ve işçiliğine karşı genellikle Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği, Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından kabul edilen hukuki düzenlemeler aittir. Özellikle, ILO’nun Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı (IPEC) hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın “Çocuk işçiliğinin nedenleri, mevcut durumu ve çocuk işçiliğini önlemeye yönelik politikalar” başlıklı üçüncü ve sonuncu bölümünde çocuk işçiliğinin en mühim nedenleri: yoksulluk, işsizlik, nüfus artışı, göç, eğitim, geleneksel bakış açısı ve çocuk emeğine olan talep başlıkları ile ele alınmış, istatistik göstericilere yer verilmiştir. ILO’nun 4 yılda bir hazırladığı ve 2012-2016 yıllarına ait en son “Çocuk işçiliğinin küresel tahminleri: Sonuçlar ve Eğilimler” raporunu esas alarak çocuk işçiliğinin mevcut durumu araştırılmış, bu sorunun bölgesel, sektörel, milli gelir, yaş, cinsiyet ve eğitime ilişkin dağılımı raporda verilen istatistiksel verilere göre tablolar ve grafikler şeklinde gösterilmiştir. Aynı zamanda ILO – 2025 raporunda belirtilmiş çocuk işçiliğine karşı önleme politikaları incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOCUK, ÇOCUKLUK VE ÇOCUK İŞÇİLİĞİNE YÖNELİK KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışmanın temel amacı çocukların çalışmasına yönelik olduğu için çalışmanın birinci bölümünde ilk olarak çocuk ve çocukluk kavramlarına yapılan tanımlamalar ele alınmıştır. Birinci bölümde çocuk kavramı, uluslararası örgütlerin sözleşmelerine göre farklı şekillerde tanımlanmasına rağmen Birleşmiş Milletler tarafından yapılan genel tanımlama, aynı zamanda Türk Dil Kurumunun çocuk ve insanın gelişim dönemlerinden biri olan çocukluk kavramlarına ilişkin tanımlamalar, çocukluğun biyolojik, psikolojik (zihinsel) ve sosyo-kültürel gelişim dönemleri araştırılarak, çocuk işçiliği kavramına ilişkin yapılan tanımlamalara yer verilmektedir.

Ayrıca bu bölümde ILO’nun 138 ve 182 sayılı sözleşmelerine uygun olarak çocuk işçiliğinin belirlenme koşulları, sokakta çalışan çocuklar, sokak çocukları, sokakta yaşayan çocuklar arasındaki kavramsal farklar, sokakta çalışan çocukların karşılaştıkları fiziksel ve sosyal riskler, sokakta çalışmalarına neden olan aile içi ve sosyal-ekonomik faktörlere değinilmektedir. Çalışmada çocuk işçiliğinin tarihsel gelişimi araştırıldığında karşımıza çıkan çıraklık kavramı, ortaya çıkma nedenleri, tarihsel geçmişi ve sözleşmesi hakkında bilgilere yer verilmekte olup, ülke örneği olarak Türkiye’de çıraklık eğitime ilişkin yapılmış yasal düzenleme olarak kabul edilen 6899 sayılı “Mesleki Eğitim Kanunu”nun maddeleri incelenmektedir.

1.1. Çocuk ve Çocukluk Kavramı

“Çocuk kimdir”, “çocukluk nedir?” soruları tarih boyunca çocuk haklarına ilişkin farklı düşüncelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Doğduktan sonra insanı yaşına göre ayırmaksızın birey olarak değerlendiren “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”nde yapılan yasal düzenlemeler çocukların ihtiyaçlarını karşılaması, refah halinde yaşamasını temin etmesi ve aynı zamanda onların haklarının korunması için yeterli olmamıştır. Bu nedenle uluslararası boyutta çocukların haklarını koruyacak resmi bir sözleşmenin yazılmasına gerek duyulmuştur. Birleşmiş Milletler

ilk olarak 1979 yılını tüm dünyada “Dünya Çocuklar Yılı” olarak ilan etmiş ve bu yıldan itibaren çocukların sağlıklı, adaletli ve eşit koşullarda büyümesi için 10 yıl boyunca çalışmalara devam etmiş, sonuç olarak dünya üzerinde tüm çocukları kapsayan ve hatta çocuk haklarının Magna Cartası gibi bilinen “Çocuk Hakları Sözleşme”si hazırlamıştır. Bu sözleşme 20 Kasım 1989 tarihinde Birleşmiş Milletler tarafından çocuk haklarına ilişkin ilk uluslararası sözleşme olarak 44/25 sayılı Genel Kurul’un imza, onay ve katılma kararı ile kabul edilmiş ve 49. madde uyarınca 2 Eylül 1990’da yürürlüğe girmiştir.⁵

Sözleşmenin birinci maddesinde çocuk kavramına ilişkin tanımlama şöyle yer almaktadır: “Bu Sözleşme uyarınca çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır.”⁶

Çocuk ve çocukluk kavramlarına ilişkin sorulara Bob Franklin beş ayrı noktaya değinerek şu tespitlerde bulunmuştur: Birincisi, çocukluk herhangi bir döneme ait sabit ve evrensel deneyim değil, tarihsel ve toplumsal olarak daima değişen kültürel bir yapıdır. İkincisi, çocuklukla yetişkinliğin iki yaş grubu arasındaki ayırım çizgisi, “yalnızca keyfî değil, aynı zamanda tutarsız” bir yaklaşımdır. Şöyle ki, bazı faaliyetler için yetişkin sayılabilen insanlar, başka faaliyetler için küçük sayılır ve çocuk kabul edilir. Üçüncüsü, bebeklik ve 18 yaş arasındaki tüm bireyleri “çocuk” veya “yetişkin olmayanlar” olarak tanımlamak doğru değildir. Dördüncüsü, “çocuk” terimi kronolojiden çok iktidarla ilgili olan, iktidarın isteğine göre belli bir yaş kısıtlamasına göre değil, düşük statüye sahip olan insanları tanımlamak için kullanılan ve iktidarın insan üzerinde ideolojik denetimidir. Beşincisi ise, insan hayatı doğumdan ölüme kadar devam eden ve gelişen yaşam eğrisinden ibarettir. Yaşam eğrisinden biri ve en önemlisi insanın çocukluk dönemidir. 17. Yüzyıldan önce çocukluk olarak adlandırılan böyle bir kavram yoktur, onun yerine yetişkinlik kavramı daha çok kullanılmış ve 17. Yüzyıldan sonra çocukluk kavramı yeni bir buluş olarak ortaya çıkmıştır. Franklin yeni buluş olarak

⁵ BM, ÇHS, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>, Erişim tarihi: 27.03.2019

⁶ A. g. k.

çocukluk kavramını Plumb'ın dediği gibi “çocukluk düşüncesi son 400 yıla ait bir Avrupa icadıdır” olarak değerlendirmiştir.⁷

Çocuk kavramına ilişkin yapılan tanımlamalar incelendiği zaman çocuğa bakış açısının ne kadar farklı olduğu görülmektedir. Örneğin, Türk Dil Kurumu'na göre çocuk kavramı “Küçük yaştaki erkek veya kız”, “Soy bakımından oğul veya kız evlat”, “Bebeklik ile erginlik arasındaki gelişme döneminde bulunan oğlan veya kız, uşak”, “Büyükler arasında daha az yaşlı olan kişi” olarak tanımlanmaktadır.⁸

Sözlük anlamında “insan yavrusu”⁹ olarak gösterilen çocuk kavramı “zihinsel, fiziksel ve ruhsal yönden tam bir olgunluğa erişmemiş toplumdaki rol ve görevlerini henüz öğrenmekte olan bakıma ve eğitime ihtiyacı olan varlık”¹⁰, aynı zamanda “gelişen bir insan yavrusu, olgunlaşmamış, reşit sayılmayan küçük yurttaş”¹¹ olarak tanımlanmaktadır. Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne uygun olarak çocuk eğitimsel, hukuksal, sağlık yönünden ve toplumsal olarak kurumun (devlet veya ailenin) koruduğu, yaşamını iyi bir şekilde sürdürebilmek için yardıma ihtiyaç duyan, dikkat ve özen gerektiren bir varlık olarak değerlendirilmektedir.¹²

Birleşmiş Milletler tarafından tüm toplumlar için geçerli olan çocuk kavramına ilişkin genel bir tanımlama yapılmıştır, fakat tarihsel sürecin değişmesi ile toplumların sosyo-kültürel ve ekonomik yapılarının, aynı zamanda ülkelerin gelişmişlik düzeylerin farklılıklarına göre çocuk ve çocukluk kavramlarına yönelik tanımlamalar daima değişebilmekte, söz konusu farklılıklar nedeni ile kesin bir tanımlama yapılmamakta, yapılan tanımlamaların tüm toplumlar için uygunluğu ise tartışılmaktadır.

⁷ Bob Franklin, (1993), **Çocuk Hakları**, Çev: Alev Türker, Birinci basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s.21-23.

⁸ Güncel Türkçe Sözlük, **Türk Dil Kurumu**, <http://sozluk.gov.tr>, Erişim tarihi: 27.03.2019

⁹ Ali Naim İnan, (1980), **Çocuğun Korunması ve Polis**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 37, Sayı 1, Ankara, s.245.

¹⁰ Burhan Caner Hacıoğlu, (1998), **Yeni Türk Ceza Kanunu Tasarısının Çocuk ve Küçük Ceza Hukuku'na İlişkin Hükümleri**, Atatürk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, Erzincan, s.1.

¹¹ Atalay Yörükoğlu, (2000), **Değişen Toplumda Aile ve Çocuk**, 6. Basım, Özgür Yayınları, İstanbul, s.13.

¹² Mehmet Güngör, (2009), **Mersin'de Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar – Sorunlar / Çözümler**, Mersin Valiliği Yayınları, Mersin, s.1.

İnsan gelişimi, doğumdan başlayarak yaşamın sonuna dek devam eden bir süreçtir. Gelişim dönemlerindeki yaşlar, değişik kaynaklara göre farklılık göstermektedir. İnsan hayatı yaş değişkenliğine uygun dört dönemde biyolojik, psikolojik (zihinsel) ve sosyo-kültürel olarak gelişmektedir: “çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık”.¹³

Türk Dil Kurumu çocukluk kavramını “çocuk olma durumu”; “insan hayatının bebeklikle ergenlik arasındaki dönemi” olarak tanımlanmaktadır.¹⁴ İnsan hayatında çocukluk dönemi insanın doğumuyla birlikte başlayan ve onun yetişkin yaşamının gereklerine uyum sağlayabilecek büyüme ve olgunlaşmaya erişmesiyle son bulan bir evre olarak gösterilmektedir.¹⁵

“Bireyin gelişim sürecinde çocukluk dönemi son derece önemli olmakta, bu süreçte fiziksel, zihinsel ve sosyal gelişim için önemli adımlar atılmaktadır. Çocukların ileride katılımcı, faal ve yönetimde söz sahibi bireyler olabilmeleri için çocukluk sürecinin her türlü temel gereksinimler karşılanarak, eğitim ön planda tutularak ve sosyalleşme sağlanarak etkin bir şekilde geçirilmesi gerekmektedir.”¹⁶

Bebeklik ve ergenlik arasında bir dönem olarak gösterilen çocukluk dönemi farklı kültürlerde gerek yaş, gerekse işlevler açısından farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Çocukların fiziksel, sosyal, zihinsel ve psikolojik yönlerden yetişkinlerden farklı bir birey olarak gelişmeleri, onların yeteneklerinin değerlendirilmesi açısından sağlık, bakım, koruma hizmetlerine, en önemlisi özel ilgi ve desteğe ihtiyaçları olduğu bir gerçektir.¹⁷ Yetişkin bireylerle kıyaslandığımız zaman çocukların korunmasız olduğunu görmekteyiz ki, bu durumda onlar çocukluk dönemlerinde korunmalı, eğitilmeli, sağlıklı beslenmeli ve doğru bir şekilde yönlendirilmelidir.

Dünya ülkelerinin gelişme seviyeleri, toplumsal bakış açıları farklı olduğu için çocukluk dönemini herhangi bir yaş sınırlaması yaparak ele almak yerine, insan hayatının ilk aşaması olan çocukluk döneminde çocukların iyi bir şekilde

¹³ Sevim Asımgil, Ayşegül Çekmegil, (2010), **Çocukluk - Gençlik - Yetişkinlik - Yaşlılık: Yaşamın Dört Kritik Dönemi**, Çelik Yayın evi, İstanbul, s.9.

¹⁴ Güncel Türkçe Sözlük, **Türk Dil Kurumu**, <http://sozluk.gov.tr>, Erişim tarihi: 27.03.2019

¹⁵ Tülin Kuşgözoğlu, (2010), **Çocuk İhmal ve İstismarını Tanıma/Tanımlama**, İGEB, Sosyal Bileşen Eğitimleri, Ankara, s.17.

¹⁶ Semiha Boybek, (2009), **Sosyal Yardım Uygulamaları ve Çocuk İşçiliği Arasındaki İlişki: Keçiören Örneği**, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Ankara, s.61.

¹⁷ ÇSGB, (2017), **Çocuk İşçiliği ve Eğitim Öğretmen El Kitabı**, Yayın No: 72, Ankara, s.12.

yetiştirilmesi ve eğitilmesi, sağlıklı büyümesi ve korunması için devletler dezavantajlı grup olan çocuklara yönelik sosyal politikalarında genel olarak insanların refah düzeyini artırmalı ve barış içinde yaşamalarını temin etmelidir.¹⁸ Çünkü çocuklar geleceğin aile, toplum ve devletler için ekonomik değer yaratacak insan sermayesidir, bu nedenle çocuğun yetiştirilmesi ve korunması daha çok önem arz etmektedir.

İnsan hayatının en önemli dönemlerinden biri olan çocukluk döneminde çocukların biyolojik, psikolojik (zihinsel) ve sosyo-kültürel gelişimleri gelecek hayatlarını etkilemektedir.

1.1.1. Biyolojik Gelişim

“Biyolojik olarak çocuk, ergenlik çağından önceki birey olarak tanımlanmaktadır.”¹⁹ İnsan hayatının biyolojik gelişimi bedensel ve psikomotor gelişim olarak ikiye ayrılmaktadır. Bedensel gelişim aynı zamanda fiziksel gelişim olarak adlandırılmaktadır. Bu gelişim zamanında organların yapısında, yani boy, ağırlık ve hacimsel artışla birlikte vücut sistemlerini kapsayan değişimler meydana gelmektedir. Psikomotor gelişim kişinin ilk önce zihin, daha sonra kas koordinasyonuna dayalı davranışlarının gelişiminden ibarettir. Bu gelişimde duyu organları, kas ve sinir sistemlerinin koordineli olarak çalışması için yaşanan değişimler yer alır.²⁰

1.1.2. Psikolojik (Zihinsel) Gelişim

İnsan hayatının çocukluk dönemi doğumdan ergenliğe kadar devam eden bir süreçtir. Bu dönemde insan yavrusu olgunluğa ulaşmak için sürekli gelişerek değişmektedir. Çocuğun psikolojik olarak gelişimi genetik özelliklerin ortaya çıkış zamanına ve çevreden edineceği eğitim ve öğretim sonucu alacağı bakıma göre şekillenmektedir.²¹

¹⁸ UNICEF, (Ocak 2014), a. g. e. s.6.

¹⁹ Seda Akço, (1996), **Reşit Olmayanlar Arasındaki Cinsel İlişkinin Suç Olarak Kabulü ve Ceza Ehliyeti**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, s.5.

²⁰ <https://pedagojidernegi.com/cocugun-psikomotor-gelisimi/>, Erişim tarihi: 27.03.2019

²¹ İsmail Doğan, (2000), **Akıllı Küçük**, Sistem Yayıncılık, İstanbul, s.175.

Çocukluk döneminde **psikolojik**²² olarak dört gelişim dönemi bulunmaktadır:

- “Bebeklik dönemi: 0-2 yaş
- İlk çocukluk dönemi (Oyun dönemi): 3-6 yaş
- Orta (İkinci) çocukluk dönemi (İlk okul): 7-11 yaş
- Ergenlik dönemi: 12-18 yaş”.

• **Bebeklik dönemi: 0-2 yaş**

Yeni doğmuş çocuklar belli bir döneme kadar anne sütü ile beslendikleri için bu döneme süt çocukluğu dönemi de denilir. Bebeklik döneminde annesine bağımlı halde olan çocukların bir süre sonra bedensel (kas ve kemik) olarak gelişmesi: hareket etmek ve yürümeyi öğrenmek, zihinsel olarak gelişmesi: dış dünyayı anlamak, iletişim kurmak açısından dil gelişimi ile 2-3 kelimeyi cümlelere dönüştürebilmesi söz konusudur.²³ Bu dönem bireyin sağlıklı büyümesi ve iletişim kurarak topluma adapte olması açısından önemlidir.

• **İlk çocukluk dönemi (Oyun dönemi): 3-6 yaş**

Çocukluğun ikinci dönemi olan ilk çocukluk döneminde çocukların daha aktif hareket ettiğini, dış dünyayı keşfetmekte ne kadar çok meraklı olduğunu, okul öncesi eğitim kurumlarına giderek veya yaşadığı ortamda kendi yaşlıları veya başka insanlarla iletişim kurarak sosyalleşmeye başladığını görmekteyiz. Bu dönemde çocuklar doğru ve yanlışın ne olduğunu, yalan söylerken hata yaptıklarını ve suç işlediklerini öğrenir, vicdan, ahlak, suça karşı yargılama gibi anlayışların temelleri çocuklara aşılanmış olur.²⁴

İlk çocukluk döneminde çocuklar için en iyi etkinlik oyun oynamak olduğu için bu dönem, aynı zamanda, oyun dönemi olarak adlandırılmaktadır. Çocuklar ebeveynleri, arkadaşları, diğer insanlarla oyunlar oynayarak hayal güçlerini geliştirmiş ve bedensel olarak gelişmelerini hızlandırmıştır.²⁵

²² <http://www.cocukgelisimi.gen.tr/index.php/cocuk-gelisimi/252-gelisimin-donemleri-nelerdir>, Erişim tarihi: 29.03.2019

²³ A. g. k.

²⁴ A. g. k.

²⁵ A. g. k.

- **Orta (İkinci) çocukluk dönemi (İlk okul): 7-11 yaş**

Bu dönemde çocuklar eğitim almak için ilk kez okula gider, okulda daha rahat konuşmayı, okuma-yazmayı, matematiksel hesaplama yapmayı öğrenir, mantıklı düşünmeye başlar, bilmedikleri şeyler hakkında daha çok sorular sorar, güç ve sportif becerileri artar, başarı duygusuna ilişkin kendilerini geliştirir, erkek ve kız ayrımına göre gruplaşmaya başlar, toplumun belirlediği erkeklik ve kadınlık rollerini üstlenirler.²⁶

- **Ergenlik dönemi: 12-18 yaş**

Çocukluğun son dönemi olan ergenlik insan gelişiminin gençlik dönemine doğru atılan ilk adımdır. Ergenlik döneminde erkek ve kız çocukların bedensel değişiklikleri diğer dönemlere nispeten daha hızla gelişir, davranışları çocukluk dönemindeki davranışlarından farklı olarak değişmeye ve olgunlaşmaya başlar. Bilimsel sorgulama, mantıklı ve soyut düşünme becerileri artarken, en önemlisi çocuk, etraftaki insanlarla özgür olarak sosyal ilişki kurmaya başladığı zaman toplumda kendine özgü kimlik arayışına odaklanır.²⁷

Bu dönemde çocuklar artık gelecekte hangi işte çalışacağı, hangi alanda eğitim alacağı ile ilgili düşünmeye başlar. Ergenlik döneminin etkisi insanların sosyal ilişkilerine, gelecek hayattaki belirlediği amaçlarına, aynı zamanda anne-babanın çocuklarına karşı davranışlarına göre bazı kişilerde zor ve oldukça çatışmalı gerçekleşebilir. Kısaca ergenlik dönemini insanın kendisi ve daha sonra çevresiyle karşılıklı çatışma halinde olmasına ilişkin bir dönem olduğunu söyleyebiliriz.²⁸ Anne-babalar, bu dönemde çocuklarının geliştiğini, davranışlarının geçici olduğunu bilmeli, çocuklarına karşı objektif, dengeli, sabırlı olmalı, çocukların bağımsız davranmasına, kendine güven sağlamasına, özgür bir şekilde karar vermesine özen göstermelidir.

²⁶ A. g. k.

²⁷ https://www.turkedebiyati.org/rehberlik/ergenlik_donemi_ozellikleri.html, Erişim tarihi: 29.03.2019

²⁸ A. g. k.

1.1.3. Sosyo-Kültürel Gelişim

Toplumların sosyal ve kültürel yapısı çocuğun ve çocukluk döneminin tanımlanmasında belirleyici bir rol oynamakta ve genel bir tanımlama yapılmasına imkan vermemektedir.²⁹ İlk defa çocukluk kavramı biyolojik büyüme olarak adlandırılmasına rağmen, bu kavram zaman geçtikçe değişmiş ve günümüzde sosyal ve kültürel anlam taşıyan çocukluk kavramı olarak tanımlanmıştır.³⁰ Çocuk tarihi konusundaki çalışmaları incelediğimiz zaman çocukluğun “Bebekliğin tersine çocukluk, biyolojik bir kategori değil, toplumsal bir kurgu”³¹ olduğunu görmekteyiz. Bekir Onur çocukluk dönemini toplumsal bir olgu olarak tanımlar ve şöyle ifade eder:

“Tarihsel açıdan bakıldığında, çocukluk ya çocukluk kavramı doğal bir gerçeklik değil, toplumsal bir olgudur ve tarih içinde gelişmiştir. Ortaçağ’da Batı toplumlarında çocukluk ayrı bir gelişim dönemi değildir. Çocuk yetişkinlerle iç içe yaşıyordu. Yetişkinin minyatür bir örneği sayılan çocuklar aynı giysileri giyiyor, aynı besinleri yiyor, aynı oyunları oynuyordu. Dönemin resim ve heykel sanatı örneklerinde bu durum açıkça görülmektedir”.³²

“Çocukluğun toplumsal tarihi aynı zamanda çocukluğun kültürel tarihidir”.³³

Çocuk gelişim döneminde çocukların kimlik kazanma olgusu, büyüdüğü toplumun sosyo-kültürel yapısına uygun şekilde kendisini göstermektedir. Çocuğun sosyalleşmesi, kişiliğinin oluşumu ve toplumsallaşması kültürle gerçekleşir. “... çocuğun yaşadığı her şey de bir bakıma onun kültürüdür; kültür çocuğun kendini dışa vurduğu davranışlar, ürünler toplamıdır.”³⁴ Çocuk ve çocukluk kavramlarının kültürel ve toplumsal bir temele dayandığını, toplumsal ve kültürel bağlamda çocuğun sosyo-kültürel gelişiminde aile, yaşadığı yer, okul (eğitim) ve sosyal çevresinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Toplumsal ve kültürel ilişkiler bakımından

²⁹ Mustafa Çöpoğlu, (1998), **Çocuk İşçiliği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, s.22.

³⁰ Mustafa Ruhi Şirin, (2017), **Çocuk ve Çocukluk: Kültürel ve Sosyolojik Boyut**, Çocuk ve Medeniyet Dergisi, Çocuk Vakfı, Cilt 2, Sayı 3, İstanbul, s.9.

³¹ Neil Postman, (1995), **Çocukluğun Yokoluşu**, Çev: İnal. K., İmge Kitabevi, Ankara, s.7.

³² Bekir Onur, (1994), **Toplumsal Tarihte Çocuk**, Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, s.3.

³³ Şirin, a. g. e., s.6.

³⁴ Bekir Onur, (2001), **Dünyada ve Türkiye’de Değişen Çocukluk**, III. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi, Yay Haz: Onur. B., Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara, s.11.

çocuğun kimliği ile beraber karakteri de şekillenmeye başlamaktadır. Çocuk etkilendiği sosyal çevreye, bağlı olduğu medeniyete dayalı olarak yerli-milli karakteri sahiplenmektedir.

İnsan doğduğu andan itibaren, aile başta olmak üzere yaşadığı toplumdan, arkadaşlarından, aynı zamanda eğitim kurumlarından etkilenecek kendiliğinden bir takım davranışları sahiplenmiş olur. Yaş ve cinsiyet farklılığına göre toplumun belirlenmiş olan kodları, sosyalleşme sürecinde toplumun bir üyesi olarak insanı etkiler. Örneğin, insanlara ve hayvanlara karşı davranış şeklini belirlemek, insanlarla arkadaş edinmek, kimlerden veya nelerden uzak duracağını öğrenmek, nasıl paylaşacağını anlamak, derslere iyi çalışmak, erkek ve kız çocukların oynadığı farklı oyunlar ve bir takım değerler “kültür aktarımı”, “sosyalleşme” ya da “eğitim” sürecinde insanın yaşam şeklini belirler.³⁵

1800 yılından itibaren tüm dünyada artan nüfus ailelerde çocuğun değerinin yeniden değerlendirilmesine neden olmuştur. Bu dönemde çocukların aileye faydalı olması ve aile bütçesine katkı sağlaması gibi düşünceler yeniden ortaya çıkmış ve çocuk, doğurganlığı etkileyen faktör olarak değer kazanmaya başlamıştı. Harvey Leibenstein “Doğurganlığın Ekonomik Teorisi” yaklaşımında bir çocuğun aileye nasıl faydalı olduğunu üç şekilde açıklamaktadır. İlk olarak çocuk ekonomik açıdan üretim aracı olarak değerlendirilmekte, aile bütçesine katkı sağlayan birey olarak görülmektedir. İkinci olarak sosyal ve ekonomik olarak çocuk aileye gelecek vadeden sosyal güvenlik aracı gibi değer kazanmaktadır, yani geleneksel anlayışa göre ebeveynler yaşlandığı zaman onlara bakacak kişidir. Üçüncü olarak ise çocuk her bir aile için psikolojik etki sağlayan, yani ailenin neşe kaynağı, sevinci olan, aileye mutluluk getiren bireydir.³⁶ Bu teori gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çocuğun ailedeki rolüne olan bakış açılarının farklı olduğunu göstermektedir. Örneğin, gelir düzeyi düşük olan ailelerde çocuk hem üretim aracı hem de sosyal güvenlik aracı olarak değer kazanmaktadır. Çünkü çocuk çalışarak aile bütçesine

³⁵ Ünal Şentürk, (2012), **Popülerleşen Kadın Ve Çocuğa Yönelik Şiddetin Kültürel Dayanağı**, Uluslararası Katılımlı Kadına Ve Çocuğa Karşı Şiddet Sempozyumu, Bildiri Kitabı, Erzurum, s.390.

³⁶ Fatma Işıl Bulut, (1996), **Çocuk Çalıştırılmasının Psiko-Sosyal Boyutları ve Sonuçları**, Türkiye'de Çalışan Çocuklar Sorunu ve Çözüm Yolları, Yay Haz: Ertan Kahramanoğlu, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu ve Friedrich-Naumann Vakfı Ortak Yayını, Ankara, s.139.

katkı sağlamalı, aynı zamanda gelecek için ebeveyn bakımını üstlenmelidir. Gelir düzeyi yüksek olan ailelerde ise çocuğa psikolojik olarak mutluluk aracı gibi bakılmaktadır.

1.2. Çocuk İşçiliği Kavramı

Uluslararası boyutta yaygınlaşan, insanlık tarihi adına tüm dünyayı tehdit eden ve 21. yüzyılın en büyük sorunlarından biri olan çocuk işçiliği kavramını tanımlamak ülkelerin gelişmişlik seviyelerine, tarihi ve sosyal yapılarının farklılıklarına, yasal düzenlemelerdeki çocukların yaş sınırlamasına ve yapacakları işlere göre değişmektedir. Aynı zamanda uluslararası kurumların resmi belgelerinde çocuk işçiliği kavramı farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Örneğin, ILO çocuk işçiliğini, “Çocukları çocukluklarını yaşamaktan alıkoyan, potansiyellerini ve saygınlıklarını eksiltten, fiziksel ve zihinsel gelişimlerine zarar veren işlerde çalışma”³⁷ olarak tanımladığı halde, UNICEF çocuk işçiliğini “Çocuğun yaşına ve işin türüne bağlı olarak, minimum çalışma saatini aşan ve çocuğa zararlı olan iş” şeklinde ifade etmektedir.³⁸ Çocuk işçiliği aşağıda gösterilen işleri kapsamaktadır.³⁹

- “çocuklar için zihinsel, fiziksel, toplumsal ya da ahlaki açılardan tehlikeli ve zararlı işler,
- okula düzenli devam etmelerini engelleyen, okullarından erken ayrılmalarına yol açacak işler,
- çocukları okullarıyla aşırı uzun süren ve ağır işleri beraber yürütmek zorunda bırakan işler.”

Tarihsel açıdan değerlendirildiğinde günümüz de dahil olmak üzere çocukların ev, tarım, ticaret, sanayi ve hizmet alanlarında çalışarak aile bütçesine katkı sağlamak veya meslek edinmek, çalışma sürelerinin manipüle ve istismar edilmesi kolay olduğu ve aynı zamanda bazen düşük ücret karşılığında, bazen ücretsiz, bazen de aile işçisi olarak çalıştıkları için küçük yaşlarından itibaren çalışma hayatında yer aldıkları görülmektedir. Bu nedenle ucuz işgücü olarak kabul edilen çocuk emeğinin istismarını toplumsal bir sorun olarak değerlendirmek gerekir.

Sanayileşme döneminden sonra ortaya çıkan “Çocuk işçiliği” kavramı bugünüme kadarki literatürü araştırdığımız zaman, bu kavrama karşılık olarak

³⁷ ILO, <https://www.ilo.org/ipecc/facts/lang--en/index.htm>, Erişim tarihi: 30.03.2019

³⁸ UNICEF, https://www.unicef.org/protection/57929_child_labour.html, Erişim tarihi: 30.03.2019

³⁹ ILO, <https://www.ilo.org/ipecc/facts/lang--en/index.htm>, Erişim tarihi: 30.03.2019

“çocukların çalışması”, “çalışan çocuklar” gibi başka kavramlar daha çok kullanılmıştır.⁴⁰ “Çocuk işçi” kavramını farklı şekillerde tanımlamak mümkündür. Öncelikle “çocuk işçi” kavramını tanımlamak için çocuk ve işçi kavramlarına ayrıca değinmek gerekir. Şöyle ki, çocuk kavramı BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 1. maddesinde ve ILO’nun 182 numaralı “Çocuk Emeği’nin En Kötü Halleri” Sözleşmesi’nin 2. maddesinde yer aldığı şekliyle “on sekiz yaşın altında olan herkes çocuktur”⁴¹, işçi kavramı ise “iş (hizmet) akdine (sözleşme) dayanarak herhangi bir işte ücret karşılığında çalışan kişi”⁴² şeklinde tanımlanmaktadır. Sonuç olarak çocuk işçi kavramını basit bir şekilde belirlenmiş belli bir yaşın altında olan ve çocuk olarak tanımlanan kişilerin belli bir ücret karşılığında çalışması veya zorla çalıştırılması olarak tanımlayabiliriz.

“Çocuk işçi” kavramı Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu tarafından şöyle tanımlanmaktadır: “Çocuk işçi, sosyo-ekonomik konumları gereği esnaf ve sanatkarlar yanında, sanayi işkolunda, tarım sektöründe, marjinal çalışma alanlarında maddi kazanç elde etmek ya da meslek edinmek amacıyla üretime katılan ve 18 ve daha küçük yaştaki kimselerdir”.⁴³

ILO ise çocuk işçi tanımını 138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi’ne uygun olarak “15 yaşın altında olan, zorunlu eğitimini bitirmemiş, hayatını kazanmak ve aile bütçesine katkıda bulunmak amacıyla çalışma hayatına atılan çocuklar”⁴⁴ olarak tanımlamaktadır.

BM tarafından kabul edilen Çocuk Hakları Sözleşmesinde 18 yaşına kadar bireylerin çocuk olarak tanımlanmasına rağmen, 6 Haziran 1973 yılında kabul edilmiş ILO’nun 138 sayılı “**Asgari Yaş Sözleşmesi**”nde, çalışmak için asgari yaş sınırı 15 olarak gösterilmiştir. Fakat sözleşmenin 7. maddesine göre, çocukların sağlık veya gelişmelerini kötü etkilemeyen veya zarar vermeyen, okula

⁴⁰ Naciye Yıldız, (2017), AB ve Türkiye Mevzuatında Çocuk İşgücünün İş Sağlığı ve Güvenliği, Mülkiye Dergisi, 41 (3), Ankara, s. 114. (111-145)

⁴¹ ILO, “**Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182)**” https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C182, Erişim tarihi: 30.03.2019

⁴² İş Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf>, Erişim tarihi: 30.03.2019

⁴³ TİSK, (1994), **Türkiye’de Çocuk İşgücü**, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi. A.Ş., Ankara, s.7.

⁴⁴ ILO, “**Minimum Age Convention, 1973 (No. 138)**”, https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C138, Erişim tarihi: 30.03.2019

devamlılıklarını, meslek edinmek için katıldıkları mesleki eğitim programlarına devam etmelerini, aynı zamanda derslere katılmalarını engellemeyen işler ILO tarafından “Hafif işler” olarak adlandırılmıştır. Bu gibi işlerde çalışmak için çocukların asgari yaş sınırı 13 yaş olarak gösterilmiştir.⁴⁵ Yani sözleşmede 13-15 yaş arası, bazen de gelişmemiş ülkelere göre asgari yaşı 12-14 olan çocukların haftada 14 saat çalışmasına izin verilmiştir.

ILO 15-17 yaş arasındaki çocukların zorunlu eğitimlerini tamamlayarak haftalık 43 saat tehlikeli olmayan belirli işlerde çalışmasını “Sıradan işler”, çocuğun bedensel ve ruhsal sağlığını zedeleyecek, tehlikeli olmasa bile haftalık çalışma süresi 43 saati geçen işleri “Tehlikeli işler” olarak tanımlamaktadır ve bu işler için en düşük yaş sınırı 18’dir. Kısacası, 15 yaştan üzerinde olan çocukların sıradan veya tehlikeli hesap edilmeyen işlerde haftalık 43 saatten fazla çalışması çocuk işçiliği olarak ifade edilmektedir ve “Çocuk Emeğinin En kötü Biçimleri” olarak karşılık bulmaktadır.⁴⁶

ILO’nun 138 sayılı “**Asgari Yaş Sözleşmesi**”nde çocukların çalışması için tehlikeli olan işleri aşağıda gösterilmiş şekilde sıralanmaktadır:⁴⁷

- “Çocukların fiziksel, psikolojik ve cinsel istismara uğradığı işler,
- Yer altında, su altında, yükseklerde ve sınır konulan işler,
- Tehlikeli makinalar, eşyalar, araç ve gereçlerle çalışma ve elle ağır yüklerin taşınması gerektiren işler,
- Sağlıksız ortamlarda çalışarak, tehlikeli maddelere, süreçlere, sıcaklıklara, gürültüye ve titreşime sunuk (maruz) kalma,
- Zor koşullarda, uzun saatlerle ya da işverenin çizdiği katı sınırlar altında çalışma.”

ILO’nun 17 Haziran 1999 yılında kabul ettiği 182 sayılı “**En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi**”nin 3. maddesinde çocuk emeğinin en kötü biçimleri aşağıda yer aldığı biçimde tanımlanmıştır.⁴⁸

- “çocukların alım-satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askeri çatışmalarda çocukların zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını da

⁴⁵ ILO, “**Minimum Age Convention, 1973 (No. 138)**”, https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C138, Erişim tarihi: 30.03.2019

⁴⁶ ILO, a. g. k.

⁴⁷ ILO, a. g. k.

⁴⁸ ILO, “**Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182)**”, https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C182, Erişim tarihi: 30.03.2019

içerecek şekilde zorla ya da mecburî çalıştırılmaları gibi kölelik ve kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimlerini;

- çocuğun fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;
- çocuğun özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;
- doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibariyle çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işi kapsar”.

ILO çocukların çalışma hayatına katılım yaşını 5-18 yaş arası kabul etmiş, çünkü yapılan çalışmalar doğrultusunda 5 yaş ve altındaki çocukların çalışması ve okula gitmesi mümkün olmadığı, yani küçük oldukları için çocuk işçiliği yaş sınırlamasını 5 yaşın üzerinde olarak belirlemiştir. Tablo 1.1’de yaş aralıklarına göre ILO çocuk işçiliğini üç yaş grubu (5-11, 12-14, 15-17) arasında çalışma şekillerinde hafif ve sıradan işleri tehlikeli olmayan işler, tehlikeli ve en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği ise çocuk emeğinin en kötü biçimleri olarak sınıflamaktadır. Tablo 1.1’de boyanmış alanlar ortadan kaldırılması istenen çocuk emeğidir ve özetle şöyle açıklamak mümkündür:⁴⁹

- “5-11 yaş arası çocukların hafif işlerde olsa bile çalışması normal karşılanmamakta ve çocuk işçiliği olarak kabul edilmektedir.
- 12-14 yaş arası çocukların hafif işlerde haftalık 14 saatten çok olmamak şartı ile okula devamlılığını, ruhsal-bedensel sağlık ve gelişimini kötü bir biçimde etkilenmediği takdirde tehlikeli olmayan işlerde çalışması çocuk işçiliği olarak bilinmez.
- 15-17 yaş arasındaki çocuklar zorunlu eğitimlerini tamandıktan sonra tehlikeli olmayan hafif ve sıradan işlerde haftada 43 saate kadar çalışmasına izni verilmiş, fakat 43 saatten fazla çalışmak ise çocuk emeğinin en kötü biçimleri olarak değerlendirilmiştir.”⁵⁰

⁴⁹ Onur Sunal, **Kavramlar**, <https://fisek.org.tr/projeler/cocuk-emeginin-cografya-atlasi/2015-2/kavramlar/>, Erişim tarihi: 30.03.2019

⁵⁰ Sunal., a. g. m.

Tablo 1.1: “ILO’nun 138 sayılı “Asgari Yaş Sözleşmesi”nde belirlediği yaş grupları üzere çalışma şekillerine göre tehlikeli olan çocuk işçiliği”.⁵¹

Yaş aralıkları	Çalışma Biçimleri			
K	Tehlikeli Olmayan İşler (Haftalık 43 saatten az tehlikeli olarak kabul edilmeyen işlerde çalışmak)		Çocuk Emeginin En Kötü Biçimleri	
	Hafif İşler (Haftalık en fazla 14 saat çalışmak)	Sıradan İşler (Haftalık en az 14, en fazla 43 saat çalışmak)	Tehlikeli İşler (Sıradan ve tehlikeli olarak kabul edilen işlerde çocukların haftalık 43 saatten çok çalışması)	En kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği (Çocukların zorla uyuşturucu, fuhuş ve diğer yasadışı işlerde çalıştırılması, askerliğe alınması)
5-11 yaş				
12-14 yaş				
15-17 yaş				

Kaynak: Onur Sunal, Kavramlar, <https://fisek.org.tr/projeler/cocuk-emeginin-cografya-atlasi/2015-2/kavramlar/>

NOT: Yaş aralığına göre gösterilen mavi renkli haneler tehlikeli çocuk işçiliğine işaret etmektedir.

UNICEF ise 5-11 yaş arası olan çocukların haftada en az 1 saat para kazanma maksadı ile veya haftada 28 saat evde çalışan çocukları, 12-14 yaşlarındaki çocukları ise haftada 14 saat belli ücret karşılığında veya haftada 28 saat evde çalışma şartlarına göre “çocuk işçi”⁵² olarak tanımlanmaktadır.

⁵¹ Sunal., a. g. m.

⁵² UNICEF, (Aralık 2007), **Çocuklar için İlerleme: Çocuklar için Uygun Bir Dünya İstatistiksel Raporu**, Sayı: 6, s.2.

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 32. maddesinde belirtildiği üzere “Çocuğun, ekonomik sömürüye ve her türlü tehlikeli işte ya da eğitimine zarar verecek ya da sağlığı veya bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlâksal ya da toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek nitelikte çalıştırılmasına”⁵³ karşı taraf devletlerin çocukların temel haklarının korunması için önleyici tedbirler almaları gerekir.

Literatürde çocuk işçi kavramından başka çalışan çocuk ve çocukların çalışması kavramları da kullanılmaktadır. Bu kavramlar birbirlerinden ince bir ayrıntı ile farklılık göstermektedir. Çalışan çocuk kavramı, çocukların çalışması ve çocuk işçi kavramlarından ibaret, genel olarak çalışan ücretli veya ücretsiz, yasal veya kaçak, nitekim tüm çocukları tanımlayan bir üst kavramdır. Çocukların çalışması kavramı ile çocuk işçiliği kavramı arasındaki fark, çocukların temel hakkı olan eğitim hakkının engellenmesine ve sağlıklı büyümesine ilişkin olarak tanımlanmasıdır. Çocukların çalışması kavramı, çocukların sağlığına zararlı olmayan, okula devamlılığını aksatmayan, eğitim ile ilgili fırsatları değerlendirmede engel yaratmayan bir ekonomik faaliyettir. Çocuk işçiliği kavramı ise çocuğun okula gitmesini, eğitim almasını engelleyen, genel olarak sağlığına zarar veren ve gelecek hayatını kötü bir şekilde devam etmesini etkileyen bir çalışma biçimidir.⁵⁴ Dolayısıyla çocukların yaptıkları işlerin hepsi, onların eğitimlerini, okula devamlılıklarını, sağlıklarını ve kişisel gelişimlerini kötü etkileyebilir hatta ILO'nun 138 ve 182 sayılı sözleşmelerine uygun olarak ortadan kaldırılması istenen çocuk işçiliği tanımlamasına uymamaktadır. Örneğin, çocuğun evde veya küçük aile işletmesinde çalışarak ailesine yardım etmesi, okuldan sonra veya tatil zamanı cep harçlığı için çalışması gibi.

1.3. Sokakta Çalışan Çocuklar

“Sokak çocuğu” veya “sokak çocukları” terimini ilk olarak 1851 yılında Henry Mayhew'in yazdığı “Londra işçileri ve Londra yoksulu” eserinde

⁵³ BM, ÇHS, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>, Erişim tarihi: 30.03.2019

⁵⁴ ILO, (2008), *Combating child labour through education*, Geneva, s.15.

kullanılmış,⁵⁵ genel anlamda bu terimin yaygın kullanılmasına ise 1979 yılında Birleşmiş Milletler Çocuk Yılı'ndan sonra başlanmıştır.

“Sokakta çalışan çocuklar” kavramına değinmeden önce “sokaktaki çocuklar”, “sokak çocukları” ve “sokakta yaşayan çocuklar” kavramlarına açıklık getirmek gerekir. Çünkü bu kavramlar birbirlerine benzer olsalar da literatürde farklı şekillerde kullanılmaktadır. “Sokaktaki çocuklar” kavramı ile aile gelirini sağlamak veya aile bütçesine maddi katkıda bulunmak üzere sokaklarda herhangi bir mal satmaya veya hizmet vermeye zorlanan, çocuk işçi sınıfına ait dezavantajlı bireyler olarak tanımlanan çocuklar ifade edilmektedir ve genel olarak çalışan çocukların bir alt grubunu oluşturmaktadır.⁵⁶

“Sokak çocukları” kavramı ise ebeveynlerinin korumasında olmayan veya yoksun olan, sokakları kendi evleri olarak gören, hayatlarını sokaklarda geçirerek ve çalışarak yaşamlarını temin eden bireyler ifade edilmektedir.⁵⁷ Genel olarak, “sokak çocukları” kavramı; sokakta çalışan veya çalışmaya maruz kalan (örneğin dilenme gibi), sokakta yaşayan, hırsızlık yaparak, uyuşturucu satarak, nitekim yasal olmayan işler yaparak suça karışan çocuk gruplarını “şemsiye sözcük” altında birleştirmekte,⁵⁸ aynı zamanda tüm dünyayı endişelendiren, esasen de büyük kentlerin en büyük küresel ve toplumsal sorunlarından biri olarak görülmektedir.

“Sokaktaki çocuklar” kavramı ile “sokak çocukları” kavramı arasında ayrım şöyle açıklanabilir:

“Gün boyunca sokakta çalışmaya zorlanan veya kendi isteği üzere çalışan sokaktaki çocuklar geceleri eve dönerek ailesi ile beraber yaşarlar. Fakat kısa zamanda eğitimlerini aksatan, derslerinde başarısız olan, okulu bırakan, sokakta çalışmaya ve sokak hayatına alışan, aile bağları düzensiz olan, psikolojik ve bedensel şiddete maruz

⁵⁵ Henry Mayhew, (2017), **London Labour and The London Poor**, <https://www.gutenberg.org/files/55998/55998-h/55998-h.htm>, Erişim tarihi: 01.04.2019

⁵⁶ Esin Küntay, (2017), **Dezavantajlı Çocuklar: İstanbul'un Yoksul ve Yoksun Çocukluk Halleri**, Toplum ve Demokrasi, Cilt 11, Sayı 24, Mersin, s.254. <http://toplumvedemokrasi.org.tr/index.php/tdd/article/viewFile/254/383>, Erişim tarihi: 01.04.2019

⁵⁷ Özkan Yıldız, (2007), **Çalışan Çocuklar: ‘Sorun’ mu? ‘Çözüm’ mü?**, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 6, Sayı 2, Gaziantep, s.58. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/223522>, Erişim tarihi: 01.04.2019

⁵⁸ Mehmet Güngör, (2009), **Eğitim Hakkı ve Sokakta Yaşayan/Çalışan Çocuklar: Mersin İli Örneği**, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, Mersin, s.32. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/160940>, Erişim tarihi: 01.04.2019

kalan çocuklar bir müddet sonra sokak çocuklarına dönüşür ve onlar gibi hayatlarını gece ve gündüz sokaklarda devam ederek yaşarlar.”⁵⁹

“Sokakta yaşayan çocuklar” kavramı aşırı yoksulluk ve aile içinde şiddetten kaynaklanarak, aynı zamanda savaşlar nedeni ile ailelerini terk eden, onlarla sınırlı ilişki kuran veya tüm ilişkilerini tamamen keserek kendi hayatlarının günlük geçimlerini sokakta temin eden ve yaşayan çocuklar olarak tanımlanmaktadır. Fakat aileleri ile ilişkileri olan, onlarla beraber aynı evde kalan sadece geçimlerini temin etmek için sokakta düşük bir ücret karşılığında çalışan çocuklar ise “sokakta çalışan çocuklar” olarak ifade edilmektedir.⁶⁰

UNICEF 1980 yılında sokak çocukları kavramını “gerçek evleri ailelerinin yanı olmaktan çok, sokak olan (boş konutlar, boş araziler vs.), sorumlu yetişkinlerden herhangi bir koruma, denetleme ve yönlendirme almayan çocuklar” olarak tanımlamıştır. Bundan başka, UNICEF 1980’li yıllarda sokak çocukları kavramını çocukların aileleri ile olan ilişkileri doğrultusunda üç gruba ayırarak detaylı bir tasnif yapmıştır.⁶¹

“Birinci grup: Aileleriyle sürekli ilişkisi olan çocuklar “sokakta çalışan çocuklardır” günlerini sokakta çalışarak geçirirler de ailelerinin koruması ve denetimi altındaki çocuklardır.

İkinci grup: Aileleriyle zaman zaman ilişki kuran “sokaktaki çocuklardır” bu çocukların aile bağları zayıflasa da tümüyle kopmamıştır. Kendilerini halen ana-baba kardeşleriyle özdeşleştirmektedirler. Gününü sokakta bir şeyler satarak ya da dolaşarak geçiren çoğu zaman geceleri evlerinde olan çocuklardır.

Üçüncü grup: Aileleriyle hiç ilişkisi olmayan “sokakların (sokağın) çocuklarıdır.” Genelde toplumun en yoksul kesiminden ve parçalanmış ailelerin çocuklarıdır. Ailelerinden ya zorla ya da kendi istekleriyle ayrılan bu çocuklar günün 24 saatini sokakta geçiren “sokağın çocukları”dır (sokakta yaşayan çocuklar).⁶²

Avrupa Konseyi “Sokak Çocukları Çalışma Grubu” sokak çocukları kavramına farklı bir şekilde tanım yapmıştır:

“18 yaşın altında bulunan ve kısa/uzun süredir sokak ortamında yaşayan çocuklar sokak çocuğu olarak tanımlanabilir. Bu çocuklar oradan oraya başıboş mayın gibi dolaşır dururlar, kendi arkadaş kümeleri arasındaki ve sokaktaki ilişkilerini

⁵⁹ SHÇEK, (2010), **Sokakta Yaşayan ve/veya Çalıştırılan Çocuklara Yönelik Hizmet Modelinin ve İl Eylem Planlarının Değerlendirilmesi Raporu**, Yay Haz: Hulusi Acar, Birinci Baskı, Ankara, s.8. <http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/shcek-kitap-baskiya-hazir-rec4agus11.pdf>, Erişim tarihi: 01.04.2019

⁶⁰ Sevil Atauz, J. Arts, (2004), **Türkiye’de Sokak Çocukları: Güncel Eğilimler ve Yeni Gelişme**, T.C. MEB PKMB Başkanlığı, Gür Kopyalama Merkezi, Ankara, s.1-2.

⁶¹ Güngör. M. a.g.m., s.32.

⁶² Güngör. M. a.g.m., s.32.

sürdürürler. Resmi olarak bu çocuklar ana babalarının yaşadıkları evi ya da bir sosyal refah kurumunu adres gösterebilirler. En çarpıcı olanı, bunların ana-baba, öğretmen, sosyal hizmet uzmanı gibi kendilerine karşı sorumlu kişilerle ya çok az ilişkileri vardır ya da hiç ilişkileri yoktur”.⁶³

Aile yapısı ve sosyal hayat şartlarının değişmesi, işsizlik ve yoksulluk oranlarının artması gibi ekonomik faktörlerin aile ilişkilerini kötü şekilde etkilemesi çocukların sokakta çalış(tırıl)malarına, hatta yaşamalarına neden olmaktadır. Sokak çocuklarının sokakta olmalarının temel nedenlerini iki gruba ayırarak ele almak gerekir:⁶⁴

Tablo 1.2: Sokak çocuğu sorunun temel nedenleri.

Aile içi faktörler	Sosyo-ekonomik faktörler
Aile içi şiddet, cinsel taciz, tecavüz ve istismar	Ekonomik yoksunluk - yoksulluk
Kalabalık aile, düşük aile bütçesi	İşsizlik
Zorla sokakta çalıştırılma	Adaletsiz gelir dağılımı
Aile ve çocuğun eğitim yetersizliği	Eğitimsizlik ve düşük zeka düzeyi
Ailenin parçalanması, sevgi ve ilgi yoksunluğu	Çarpık kentleşme ve gecekondulaşma
Ailenin olumsuz tutum ve davranışları	Göç ve nüfus artışı
Üvey anne-baba veya sorunlu ebeveyn	Arkadaş gruplarının olumsuz etkisi
Sokağın çekiciliği ve özgürlüğü	Macera düşkünlüğü ve özentisi

NOT: Tablo bu tez çalışmasını yapan araştırmacı tarafından geliştirilmiştir.

Tablo 1.2.’de görüldüğü üzere hem aile içi faktörler ve hem de toplumsal açıdan bakıldığında sosyo-ekonomik faktörler sokak çocuğu olgusunu açıklamada önemli rol oynamaktadır.

⁶³ CE, <https://www.coe.int/en/web/compass/children>, Erişim tarihi: 01.04.2019

⁶⁴ Özkan Demirtaş., E. Çolpan Erdem., Alp Mutlu Mutlucan, (2013), **Sokak Çocukları Sorunu ve Bu Çocukların Karşılaştıkları Riskler Nelerdir? Yürütülen Hukuki, Psiko-sosyal Çalışmalar Nelerdir?** Ankara, s.7. http://ozkandemirtas.com/blog/wp-content/uploads/2015/04/SOKAK_COCUKLARI_.pdf, Erişim tarihi: 01.04.2019

Bilgin'e göre "sokakta çalışma, çocuklar için çok sayıda risk ve tehlikeyi beraberinde getirmektedir. Bu sebeple, küçük yaşta, tehlikeli işlerde çalışma, çocuk haklarını ihlal eden ve yasaklanması gereken istihdam biçimleri "çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri" kapsamında değerlendirilmektedir".⁶⁵ Sokak çocukları her gün farklı risklerle karşılaşmaktadır ve bu riskler neredeyse dünyanın her yerinde aynıdır. Genel olarak riskleri fiziksel ve sosyal riskler olarak iki grup şeklinde ele almak gerekir.⁶⁶

Fiziki Riskler:

- Farklı hava koşullarında sıcak soğuk demeden gün boyunca hijyenik olmayan sokaklarda ayakkabı boyacılığı yaparak, mendil, su, simit, kalem, çiçek gibi bir takım farklı ürünler satarak, araba camı ve lastiklerini silerek, arabalarına çöp toplayarak, sokaklarda müzik aleti çalarak veya şarkı okuyarak çalışmalarını çocukların sağlık ve temizlik sorunları yaşamalarına neden olur.⁶⁷

- Daha güzel yaşamak için gerekli olan eğitim, sosyal güvenlik, eğlenme-dinlenme ve boş zamanı değerlendirme, sağlık, oyun, spor veya kültürel etkinliklere katılma gibi haklarından mahrum kalıyor ve sokakta çalışmak çocukların her türlü gelişimini olumsuz etkiliyor.

- Yeterli beslenememe ve sağlık sorunları nedeni ile çocuklar çeşitli trafik kazalarına, şiddete, suça bulaşmaya maruz kalabilmekteler. Aynı zamanda hiçbir denetim olmadığı için uyuşturucu, tiner ve bali gibi ucu maddeler, sigara ve alkollü içecekler kullanmaktalar.

- Çocukların en doğal hakkı olan eğitim hakkından yoksun olmaları onları genel veya mesleki eğitime almasına ve becerilerinin gelişmesine engel olmakta, bu da onları gelecekte düşük ücret karşılığında güvencesiz işlerde çalışmalarına itiyor.⁶⁸

Sosyal Riskler:

- Denetim olmadan özgür bir şekilde yaşayan, şiddete maruz kalarak saldırgan tutumları benimseyen, riskli alışkanlıklar kazanan her bir birey, aynı

⁶⁵ Rıfat Bilgin, (2012), **Sokakta çalışan çocukları bekleyen risk ve tehlikeler: Diyarbakır örneği**, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 8, Sayı 15, Zonguldak, s.80. <http://ijmeh.org/index.php/zkesbe/article/viewFile/60/40>

⁶⁶ Demirtaş., Erdem., Mutlucan., a.g.m., s.7.

⁶⁷ Demirtaş., Erdem., Mutlucan., a.g.m., s.7.

⁶⁸ Demirtaş., Erdem., Mutlucan., a.g.m., s.7.

zamanda daha çok sokak çocuklarına ait olan bu davranışlar toplumsal huzurluk yaratmaktadır.

- Organize gruplara, çetelere çalışmak, dilenmek, diğer insanlara yönelik fiziksel şiddet, cinsel istismar ve yasadışı faaliyetlere karışmak, toplumsal inancın kötüye etkilemesine neden olabilmektedir.

- Birini gasp etmek veya hırsızlık yapmak, uyuşturucu kullanmak, tiner ve bali çekmek veya satmak gibi suç işleyen veya suça bulaşan sokak çocukları toplumun gelişmesini engelleyen unsurlardan biri olarak görülmektedir.⁶⁹

Çocukların bu risklerden korunması için toplumun bilgilendirilmesi, sokak çocuklarına karşı kötü davranış ve tutumların değiştirilmesi, çocukların refah düzeyinin iyileştirilmesi için devlet çocuklara yönelik sosyal politikalar yaparak ile çocukları koruma altına almalıdır. Aile ve toplum içinde farklı ve belirgin bir kimliğe sahip olmayan çocuklar devletin yaptığı sosyal politika girişimleri ile bağımsız birey olarak kabul edilmiş, haklarının korunmasına gerek duyulmuştur.⁷⁰ Korunmaya muhtaç olan çocuklar sosyal politika öznesi olmuştur.

1.4. Çıraklık

1939 yılında ILO çıraklık kavramına ilişkin 60 Sayılı Çıraklık Tavsiye Kararı'nı kabul etmiştir. Bu kararda çıraklık kavramı şöyle tanımlanmaktadır:

“Bir işverenin sözleşme ile bir genci süresi önceden belirlenmiş bir dönem için istihdam etmeyi ve sistematik olarak bir meslek için eğitmeyi ya da eğitilmesini sağlamayı üstlendiği ve bu sırada çırağın işverenin hizmetinde çalışmakla yükümlü olduğu bir sistem.”⁷¹

Tarihsel araştırmaları incelediğimiz zaman, daha çok Babiller tarafından geliştirilen çıraklık, organize olmuş ilk mesleki eğitim sistemi olarak kabul edilmekte, aynı zamanda bireyin çalıştığı iş ve yaşadığı topluma uyum sağlaması için

⁶⁹ Demirtaş., Erdem., Mutlucan., a.g.m., s.7.

⁷⁰ Abdullah Karatay, (2007), “Cumhuriyet dönemi korunmaya muhtaç çocuklara ilişkin politikanın oluşumu”, Doktora tezi, İstanbul, s.89.

⁷¹ ILO, “Apprenticeship Recommendation, 1939 (No. 60)”, [https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:1226917509960::NO::P12100_SHOW_TEXT:Y](https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:1226917509960::NO::P12100_SHOW_TEXT:Y;).; Erişim tarihi: 03.04.2019

ona gereken iş ahlakına yönelik değerlerin ve manevi davranışların kazanılmasında katkı sağlamaktadır.⁷²

Esnaf ve zanaatkârlar arasında üretim sayı, kalite ve fiyat standartlarının belirlenmesinde ortaya çıkan sorunların çözülmesi için lonca teşkilatları kurulmuş ve üretimin devamlılığı için çıraklık eğitiminin kullanılması öngörülmüştür. “Orta çağda, ticari düzenlemeye ve işverenlerin çıkarlarını korumaya çalışan... ticari birlikler”⁷³ olarak tanımlanan lonca sistemi tarih boyunca Roma İmparatorluğu’ndan Bizans’a kadar yayılmıştır. Çıraklık eğitimi Orta Çağ Avrupa loncalarında çeşitli kural ve düzenlemelere bağlı olarak kurumsal bir nitelik kazanmış, taraflar arasında sözleşme yapılmış, loncalarda çalışan üyeler arasında çırak – kalfa – usta üçlüsü olarak bilinen bir hiyerarşi kurulmuştur. Selçuk ve Osmanlı İmparatorluğu’nda çırak ve çıraklık kavramları iktisadi hayatın ayrılmaz bir parçası olarak bilinen Ahilik Teşkilatı’nın kurulması ile kullanılmaya başlanılmıştır. 16. yüzyıldan sonra Ahilik Teşkilatı, lonca sistemine geçiş yapmıştır.⁷⁴

Orta Çağdaki usta ve çırak ilişkileri hakkında yazan Sennett “Zanaatkâr” adlı eserinde, çıraklık eğitimine dair önemli bilgiler aktarmaktadır.⁷⁵

“Sözleşmelerde çıraklık süresi genellikle yedi yıl olarak belirleniyordu ve bu işin maliyeti de genellikle genç çırağın ebeveynleri tarafından karşılanıyordu. Yedi yıllık çalışmasının sonucunda çırağın chef d'oeuvre (şaheser) sunumuyla loncadaki ilerlemenin aşaması da belgeleniyordu; bu sunum çırağın özümlediği temel becerilerini sergilediği bir çalışmayla yapılmıyordu. Başarılı olduğunda artık kalfa mertebesine gelmiş olan zanaatkâr beş ile on yıl arası bir süre daha çalışmak zorundaydı, bu sürenin sonunda ustasının yerini alabilecek değerde olduğunu kanıtlayacak bir chef d'oeuvre eleve (şaheser) sunumu yapıyordu.”

Eskiden enförmel sektörde veya küçük işletmelerde meslek öğrenmek, para kazanarak ailesine maddi olarak yardım etmek amacı ile çırak olarak çalışan çocukların eğitimi, sağlığı, güvenliği dikkate alınmaz, çocukları olumsuz etkileyen işlerde çalıştırılması gözdardı edilirdi. Fakat günümüzde çırak olarak çalışan çocukları korumak için her devlet kendi yasalarına uygun olarak ulusal çıraklık kanunları hazırlamıştır.

⁷² İlhan Sezgin, (1983), **Meslek Eğitiminin Kapsam ve Gelişimi**, Türkiye’de Meslek Eğitimi ve Sorunları, Yay Haz. Nurettin Ergen, Mustafa Metin, Türk Eğitim Derneği Yayını, Ankara, s.25, 28.

⁷³ Gordon Marshall, (2005), **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev: Osman Akınhay., Derya Kömürcü., Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, s.461.

⁷⁴ Sabahattin Güllülü, (1992), **Sosyoloji Açısından Ahi Birlikleri**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s.16.

⁷⁵ Richard Sennett, (2009), **Zanaatkâr**, Çev: Melih Pakdemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s.81.

Gelecekte insanların belirli mesleklerde (örneğin, terzi, saç ustası, marangoz) meslek sahibi olması için çıraklık eğitimi almaları gerekir. Çıraklık eğitiminde mesleki bilgi ve beceriler en basit yollarla öğretilir, daha sonra bir üst seviyeye geçilir, yani bireyler zor koşullara alıştırılarak ağır işlerde çalışmaya başlarlar. Dolayısıyla çıraklık eğitiminde işler basitten zora doğru değişerek öğretilir, zamanla bireyler mesleki bilgi ve becerileri kazanarak mesleki davranışları benimserler.⁷⁶

Çıraklık eğitimi'ne örnek olarak Türkiye'deki çırak eğitim sistemi ele alınmıştır. 5 Haziran 1986 yılında kabul edilen “Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu”nun adı 29/6/2001 tarihinde “Mesleki Eğitim Kanunu” olarak değiştirilmiştir. “Mesleki Eğitim Kanunu”nda gösterilen çıraklık eğitimi sistemi dört kademededen ibarettir:⁷⁷

- aday çıraklık
- çıraklık
- kalfalık
- ustalık

Çıraklık eğitiminde usta ve çırak arasında bazı yükümlülükler alınarak çıraklık sözleşmesi bağlanır. “Çıraklık sözleşmesi - belirli bir meslek veya sanatın işveren/usta tarafından çırağa öğretilmesi, belirli bir ücret karşılığında çırağın çalışması ve işverene/ustaya bağımlı olması, aynı zamanda iş yeri kurallarına uygun hareket etmesine ait iki taraflı bir sözleşmedir.”⁷⁸ Çıraklık sözleşmesinde üç önemli unsur yer almaktadır:

- “işverenin veya ustanın çırağa belirli bir meslek veya sanatı öğretmesi;
- belirli bir ücret karşılığında çırağın çalıştırılması;
- bir meslek veya sanatın öğrenilmesinde çırağın işverene veya ustaya bağımlı olması.”⁷⁹

Taraflar arasında çıraklık sözleşmesi olmadan “çırağın, ustanın/işverenin işyerine katılması ve işyerinde çalışması” durumu mümkün değildir, fakat bu durum

⁷⁶ Ülker Akkutay, (1991), **Türkiye’de Çıraklık Eğitimi**, Erek Ofset, Ankara, s.15-16.

⁷⁷ Mesleki Eğitim Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3308.pdf>, Erişim tarihi: 05.04.2019

⁷⁸ M. Fatih Uşan, (1994), **Çıraklık Sözleşmesi**, Mimoza Yayınları, Konya, s.43.

⁷⁹ Uşan, a.g.e., s.45.

olduğu halde çıraklığın tasdik edilmesi için çıraklık ilişkisinin yaranması büyük önem arz etmektedir.⁸⁰

Çıraklık eğitim sisteminin ilk kademesi olan aday çıraklık eğitiminde, çalışmak ve meslek öğrenmek isteyen ilköğretimini tamamlamış, fakat 14 yaşını doldurmamış bireylere mesleklerle ilgili ön bilgiler verilir, çalışma ortamları tanıtılır, bireylerin istek ve yeteneklerine uygun meslek seçmelerine yönlendirilir. Aday çıraklık dönemi, mesleklerin özelliklerine göre çırak olabilmek için belli bir yaşa kadar sürer.⁸¹

Çıraklık sözleşmesine uygun olarak eğitim ve çalışmayı birbirinden ayırmaksızın eğitimsel ve hukuksal olarak çırak kavramını tanımlamak gerekir:

“Çıraklık için saptanmış bir meslek ya da sanatla ilgili gerekli bilgi ve beceriyi, o iş yerinde uygulamalı olarak çalışarak ve standart programlara göre eğitilerek öğrenen ve çıraklık sözleşmesiyle işverenin emrine giren kişiye çırak denir”.⁸²

İlköğretim okulu mezunu olmuş, en az 14 yaşını doldurmuş (bazı mesleklere göre 15 yaş) ve 19 yaşından gün almamış, sağlık durumu gireceği mesleğin gerektirdiği işleri yapmaya uygun olan bireyler çıraklık eğitimine başlayabilirler.⁸³

Çırak – kalfa – usta kavramları birbirlerinden yaptıkları işlere ve buna nedenle kazandıkları kademelere göre farklılık göstermektedir. Kalfa “bir mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri ve iş alışkanlıklarını kazanmış ve bu meslekle ilgili iş ve işlemleri ustanın yönetimi altında kabul edilebilir standartlarda yapabilen kişi”⁸⁴ olarak tanımlanmaktadır. Meslek özelliklerine göre 3 veya 4 yıl arasında olan çıraklık eğitimini bitirmiş bireyler çıraklıktan kalfalığa geçmek için ilk kalfalık sınavına girmeleri gerekir.⁸⁵ Kalfalık eğitimine aday bireyler aldığı eğitim sonucu meslekle ilgili bilgi, beceri ve iş alışkanlıklarına dair eğitimciler ve meslek kuruluşu

⁸⁰ Uşan, a.g.e., s.45.

⁸¹ TESK, <http://www.tesk.org.tr/tr/yayin/88/3.php>, Erişim tarihi: 05.04.2019

⁸² Ergün İnce, (1974), **Çıraklık**, Mess Yayınları, Ankara, s.19.

⁸³ TESK, a. g. k.

⁸⁴ MEK, a. g. k., madde 3/e.

⁸⁵ Ahmet Erdoğan, (1991), **Türkiye’de Çıraklık Eğitimi Uygulamaları**, MEB Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü, Ankara, s.7.

temsilcilerinden oluşan komisyon karşısında sınav verir, sonucu başarılı olan bireylere ise komisyon tarafından kalfalık belgesi verilir.⁸⁶

Çıraklık eğitiminde son aşama usta ve usta öğreticilik eğitimi sayılır. Kalfalık eğitimi devam ettiği süre bireylerin toplam 240 saatlik teorik eğitimi alması ve en az üç yıl usta yanında çalışması zorunlu olmaktadır.⁸⁷ Kalfalık eğitimi tamamlayan bireyler eğitim aldıkları meslek gereğince işyeri açmak için ustalık belgesine sahip olmalıdır. Bunun için kalfalar ustalık eğitimlerini başarı ile tamamlamalı, sonradan ustalık sınavlarına girmelidir. Sınavlardan başarılı olanlara ise ustalık belgesi verilir.⁸⁸

Usta, “bir mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri ve iş alışkanlıklarını kazanmış ve bunları mal ve hizmet üretiminde iş hayatınca kabul edilebilecek standartlarda uygulayabilen; üretimi planlayabilen; üretim sırasında karşılaşılabilecek problemleri çözebilen; düşüncelerini yazılı, sözlü ve resim ile açıklayabilen; üretimle ilgili pratik hesapları yapabilen kişi”⁸⁹ olarak, usta öğretici ise “ustalık yeteneği kazanmış, aday çırak, çırak, kalfa ile meslek lisesi öğrencilerinin işyerlerindeki eğitiminden sorumlu, meslek eğitimi tekniklerini bilen ve uygulayan kişi”⁹⁰ olarak ifade edilmektedir. Çıraklık eğitiminin en üst kademesine sahip olan usta ve usta öğretmenleri çıraklık eğitimine yeni başlayan bireylere onların öğretmenleri olarak mesleğe bağlı olan tüm bilgileri öğretmekle yükümlüdürler.⁹¹

Çalışmanın birinci bölümünde çocuk ve çocuk işçiliği kavramları farklı şekillerde tanımlamaları ele alınmıştır. Çocukların çalışma yaşının belirlenmesinde ortaya çıkan farklılıklar, ILO tarafından tehlikeli ve çalışma saatlerine göre işlerin tablosu yer almaktadır. Sokakta çalışan çocukların karşılaştıkları riskler ve sokakta çalışmalarına neden olan faktörler, çocuk ile anne-baba ilişkileri araştırılmış, aynı zamanda çıraklık eğitime ilişkin ILO tarafından kabul edilen 60 sayılı tavsiye kararı ve Türkiyede çıraklık eğitimi hakkında kanun incelenerek değerlendirilmiştir.

⁸⁶ MEK, a. g. k., madde 16 – 17.

⁸⁷ TESK, a. g. k.

⁸⁸ MEK, a. g. k., madde 28/a/b/c.

⁸⁹ MEK, a. g. k., madde 3/f.

⁹⁰ MEK, a. g. k., madde 3/g.

⁹¹ Uşan, a.g.e., s.15.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE ÇOCUK İŞÇİLİĞİNE KARŞI İMZALANMIŞ ULUSLARARASI SÖZLEŞMELER VE HUKUKİ DÜZENLEMELER

Bu bölümde sanayi devriminden önce ve sonra çocuk işçiliğinin durumu ve tarihsel gelişimi, çocukların çalışma yerleri, saatleri, çalışma koşullarına ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Tarihte ilk kez imzalanan iş sözleşmesi, lonca sistemi, usta-çırak-kalfa ilişkileri esaslı çıraklık eğitimi, ağır koşullarda çalışan çocukların haklarının korunması için İngiltere'nin iç hukukunda yapılan yasal düzenlemeler, aynı zamanda çocuk işçiliğine karşı uluslararası düzeyde Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği ve Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından yapılan yasal sözleşmeler ve hukuki düzenlemeler, IPEC ve çocuk işçiliğinin aradan kaldırılmasına ilişkin çok sektörlü stratejiler yer almaktadır.

2.1. Çocuk İşçiliğine Tarihsel Bakış

2.1.1. Sanayi Devrimi Öncesi Çocuk İşçiliği

Çocuk işçiliğinin ortaya çıkmasına ilişkin tarihsel süreci incelediğimiz zaman, çocukların çalışmasını veya çalıştırılmasını tarihin her aşamasında görebilir ve hatta yüzyıllar öncesine dayandığını söyleyebiliriz. Eski dönemlerde çocuk işçiliği sadece kendine yetecek kadar tarım ekonomisinde çalışarak, geçimini sağlamak amacıyla gerçekleştirilirdi.⁹²

İnsanlık tarihinin ilk yıllarında avlanma, balık tutma, hayvanları yakalama gibi işler erkekler tarafından yapılmış ve zaman geçtikçe bu işler kabilede olan çocuklara öğretilmiş, daha sonra çocuklar tarafından yapılan işler haline dönüşmüştür. Sonraki yıllarda kabileler aile şeklinde yaşamaya devam ederken çocuklar anne ve babalarına yardımcı olmak amacı ile tarla ve ormanlarda ürün toplamasında, hayvan avlamasında veya hayvanlara bakılmasında onlarla beraber

⁹² Yakın Ertürk, (1994), **Pattern of Child Labour In Rural Turkey**, ILO-IPEC Yayını, I Baskı, Ankara, s.XVI.

çalışmışlar.⁹³ Şartlar ne olursa olsun geçmişten günümüze kadar çocuklar daima çalışmış ve çalışma hayatının ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Çocuk ve çocukluk kavramlarının eski dönemlere ait anlamı ile günümüzdeki anlamı arasındaki fark her geçen gün biraz daha değişmektedir. Bugün çeşitli yerlerde, özellikle azgelişmiş bölgelerde geleneksel bakış açısına uygun olarak anne-baba için çocuk, duygusal bağılıklar yanında, geçmişte olduğu gibi bir iktisadi araç, hastalıkta ve yaşlılıkta dayanılabilecek bir güvence olma değeri taşımaktadır. Bu anlayışa göre çocuk bir işgücü olarak görülen ve yoksul ailenin sermayesi olarak değer kazanan bireydir ve aile hanedanlığının ekonomik geçimine katkı sağlayan bir faktördür.⁹⁴ Çünkü çocuklar üretim faktörlerinden biri olarak, yani küçük olmalarına rağmen insan emeği faktörü olarak görülmüş, ailenin geçiminde katkı sağlamak adına zorla olsa bile belirli işlerde çalıştırılmıştır.

Sümer tarihi ile ilgili yapılan bir araştırmada, çocuk işçilerle beraber kadın işçilerin de tam gün çalışmalarına rağmen çalışmalarının karşılıklarını almadıklarından söz edilmektedir. Bununla ilgili Sümerlere ait yazılı bir yazıtta bir baba okulda haylazlık yapan oğluna şu sözleri söylemiştir; “....adam ol, sokaklarda dolaşma, bak, seni hayatımda hiçbir zaman tarlama kazmak için göndermedim. Senin gibiler çalışarak ailelerini geçindiriyor. Sana git, çalış, demedim.”. Bu yazıtta görüldüğü gibi Sümerlerde aile geçimini sağlamak için çalışan çocukların varlığı önemlidir.⁹⁵

Başka bir araştırmada ise Sümerlilerde eğitim alma hakkının sadece üst düzey yönetici ve görevlilerin çocuklarına ait olduğu belirtilmektedir. Alt tabaka olarak bilinen ailelerin çocukları ise eğitim alma hakkından mahrum oldukları için boş zamanlarını tarlalarda ve başka işlerde çalışarak geçirmişlerdir.⁹⁶

Geçmiş yüzyıllarda, çalışan çocukların haklarına ve iş güvenliğine ilişkin hukuki düzenlemeler yapılmamıştır. Çıraklık tarihini araştırdığımız zaman Roma’da

⁹³ Ercüment Erbay, (2008), **Çocuk İşçi Olmak - Çocuk İşçiliğine Retrospektif Bakış**, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını No:14, Ankara, s.30.

⁹⁴ Tuncer Bulutay, (1995), **Türkiye’de Çalışan Çocuklar (Child Labour In Turkey)**, DİE-ILO Yayını, Ankara, s.2.

⁹⁵ Emin Başaranbilek, (1994), **Arkeolojik Eserlerde Çocuk**, Yay Haz: Bekir Onur, Toplumsal Tarihte Çocuk (Sempozyum 23-24 Nisan 1993), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.50.

⁹⁶ Başaranbilek, a.g.e., s.50.

çırakları eğitmek (uslandırma) amacıyla fiziksel ceza uygulama dahil ustalara yetki verildiğini görebiliriz. Ustaya eğitmek (uslandırma) yetkisinin verilmesinin nedeni çocuk üzerinde hakimiyet yetkisi olan babanın kendi vazifesini ustaya devretmesi ile ilişkilidir.⁹⁷

Sanayi öncesi toplumlarda lonca sistemi kurulmuştu. Bu sistem ile esnaf ve sanatkârlar ürünlerin kalitesi, fiyatı ve aynı zamanda üretim hacmini denetlemiş, çırakların alınması, onların eğitilmesi bakımından mesleki eğitim kuruluşu gibi faaliyet göstermiştir. Zaman geçtikçe tarım ekonomisinde çalışan çocuklar belli çalışma kuralları olan, eğitim odaklı zanaat teşkilatı olan loncalarda çalışmaya başlamışlar. Tüm bu tarihi olaylar Ortaçağ'da başvermiştir.

Çocuklar, esnaf ve sanatkârların yanında usta-çırak-kalfa sınıflandırılmasına dayanan üçlü bir hiyerarşik yapıda en alt basamakta yer alan çırak olarak çalıştırılmaya başlanmıştır.⁹⁸ Çırak olarak çalıştırılan çocuklar işgücü faktörü olarak değil, gelecekte meslek edinebilmesi için işyeri sahiplerine ilave olarak eğitsel yükümlülük getirilmiştir. Usta ile çırak ilişkisi toplumdaki karşılıklı görev ve sorumluluğun hüküm sürdüğü bir ortamda mesleği öğrenmek ve öğretmek temeline dayandırılmıştır.⁹⁹

Çırak olarak çalışan çocuk hiçbir ücret almaksızın boğaz tokluğuna çalışırdı, bunun karşılığında ise usta çırağı iyi şekilde yetiştirmekle yükümlü idi. Bu dönemde çalıştıkları işlere göre çırak adaylarının yaşı 10-18 yaş arasında değişmekteydi ve fiziksel güç gerektiren mesleklerde çalışan çırakların çıraklık süresi 10-12 yıl olarak belirlenmişti.¹⁰⁰

Çıraklık dönemi boyunca ailesini terk ederek ustanın evinde yaşayan çırakların bayram günleri dahil olmakla beraber usta izni olmadan eve dönmesi yasaklanmıştı. Kendi evinde kalan çırağın beslenmesi, giydirilmesi, yatacak yerin verilmesi ve en önemlisi mesleğin tüm detaylarının öğretilmesi gibi yükümlülükler

⁹⁷ Emine Akyüz, (2000), **Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması: Ulusal ve Uluslar arası Hukukta**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, s.523

⁹⁸ Pierre Brizon, (1977), **Emeğin ve Emekçilerin Tarihi**, Çev. Cemal Süreyya, Onur Yayını, Ankara, s.38.

⁹⁹ Cahit Talas, (1981), **Toplumsal Politikaya Giriş**, S Yayınları, Ankara, s.23.

¹⁰⁰ Ömer Lütfi Barkan, (1957), **İktisat Tarihi Ders Notları**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.148.

alan ustaya çıraklık sözleşmesi gereğince çırağın velisi tarafından “ustalık hakkı” verilirdi.¹⁰¹

Lonca tüzüklerine göre düzenlenen çıraklık ve istihdam ilişkilerinde çırakların öğrenimi, ücretleri ve ustanın eğitim yetkisi ve görevi gibi konulara ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Çırakların çalışma süreleri ile ilgili herhangi bir hüküm gösterilmese bile çalışma gücü, gün ışığı, hava durumu, pazar ve bayram günlerinde çalıştırma yasağı gibi faktörlere göre değişmekte idi.¹⁰²

2.1.2. Sanayi Devrimi Sonrası Çocuk işçiliği

Çocuk işçiliği teriminin esas olarak, sanayi devrimi ile birlikte gündeme geldiğini söylemek yanlış olmaz ve hatta Sanayi devrimi ile yaşanan gelişmeler ve değişimler çocuk işçiliğinin bugünkü durumunu açıklamak açısından önemlidir. Tarihi belgeleri incelediğimiz zaman çocukların endüstrileşmeden önceki dönemlerde el emeğine uygun işlerde çalıştığını görmekteyiz. Sanayileşme dönemiyle birlikte el emeğine dayanan işlerin makineler tarafından yapılması ile beraber çocukların fabrikalarda çalışması hızlanmıştır.¹⁰³

Sanayi devriminden önce faaliyet gösteren, üretim ve rekabeti sınırlayan, üretim kalitesini ve fiyatı belirleyen, bilgi-emek değişimine göre çocukları ücretsiz, yalnız boğaz tokluğuna çalıştıran, bunun karşılığında iyi bir meslek edinmesi ile yükümlü olan, usta-kalfa-çırak ilişkilerine dayanan, el becerisine göre çalışan esnaf ve sanatkâr meslek örgütleri olan loncalar sanayi devrimiyle birlikte çökmüştür.¹⁰⁴

Sanayi devriminden sonra işgücünün makineleşmesi üretim ve rekabeti artırmış, büyük sermaye yatırımlarıyla birlikte ürünlerin el aletleri ile hazırlandığı fabrikalar dönemi başlamıştır. Bu nedenle bilgi-emek gerektiren usta-çırak-kalfa ilişkisi emek-ücret karşılığı olan usta ve işçi ilişkisine dönüşmüş, el emeği gerektiren

¹⁰¹ Barkan., a. g. e., s.149.

¹⁰² Tankut Centel, (1982), **Çocuklar İle Gençlerin İş Güvenliği**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, s.13.

¹⁰³ Çöpoğlu., a. g. e., s.54.

¹⁰⁴ Çöpoğlu., a. g. e., s.55.

işler büyük ölçüde kadınların ve çocukların belli bir ücret alması ile makinelerde yapılmıştır.¹⁰⁵

15 - 16. yüzyıllarda Batı ülkelerinin sömürgecilik politikasına uygun bir şekilde dünya kaynaklarını kendi isteklerine göre talan etmesi sebebi ile önemli gelişmeler yaşanmıştır. Akdeniz bölgesinde başlayan ticari gelişmeler köylerden kentlere doğru iç göçün başlamasının nedenlerinden biri olmuştur. Göç sonucu, kendi evlerinde çalışarak para kazanan, normal olmasa da geçimini sağlayan yoksul köylüler ve mülksüzler kentlere göç ettikleri zaman daha zor koşullarda çalışarak yaşamaya devam etmişlerdir. Bu gelişmelerle tarihte var olan bazı sınıflar yok olmuş ve yeni sınıflar ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak 18. yüzyılda ticaret burjuvazisi, 19. yüzyılda ise sanayi burjuvazisi vahşi kapitalizmin göstergesi olarak ortaya çıkmış ve egemenlik kazanmıştır.¹⁰⁶

19. ve 20. yüzyıllarda Avrupa ve Amerikada olan kolonya sistemi ile emek sömürsü, adaletsiz gelir dağılımı, politik çatışmalar insanlara kapitalizmin vahşi yüzünü göstermişti. Feodalite döneminden sonra zengin olan burjuva sınıfı fakir, mülkü olmayan, yalnızca işgücü olarak değerlendirilen insanlar üzerinde yetki sahibi olmuştur. Fakat 16 saatten fazla çalışan işçiler açlık, sefalet, enflasyon sonucunda ayağa kalkmıştır. Bu ise işçi sınıfı ile burjuva sınıfı arasında çatışmalara neden olmuştur.¹⁰⁷

Vahşi kapitalizm kırsal bölgelere yaşayan ve tarım sektöründe çalışan ailelerin, kentlerde küçük işletmesi olan bireylerin çalışmasına engel olmuş ve rekabetle mücadele edemedikleri için cinsiyet ve yaş ayrımı olmaksızın insanlar kentlere göç ederek ağır koşullarda fabrikalarda çalışmaya başlamışlardır. Bu hareketlenmenin sonucu ise çocukların fabrikalarda çalışması ve çocuk işçi konumuna düşmesi kaçınılmaz olmuştur.¹⁰⁸ Çünkü ucuz işgücü olarak görülen çocukların emeğine ihtiyaç duyulmuştur.

¹⁰⁵ Çöpoğlu., a.g.e., s.55.

¹⁰⁶ H. Bayram Kaçmazoğlu, (2016), **Sömürüye Dayalı Kapitalist Sistemde Çocuk Emeği, Sosyal Refah Devleti ve Bu Koşulları Yaratın Batı Düzenine Yönelik Bazı Eleştiriler**, Kapitalizm Ve Paternalizm Kışkıracında Çocuk, Eğitim Sen Yayınları, Ankara, s.50.

¹⁰⁷ Yaşar Alkan, (2017), **Kapitalizm ve Said Nursi'nin Kapitalizme Bakışı**, Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi, Sayı:3, İstanbul, s.104.

¹⁰⁸ İzzet Duyar, Barış Özener, (2003), **Çocuk İşçiler**, Ütopya Yayınevi, Ankara, s.12.

Çocukların itaatkar, hızlı ve kıvrak olması, aynı zamanda boğaz tokluğuna çalışan yetişkinlerin kendi çocuklarına bakamadıkları için onların çalışmasına razı olması sanayi devrimiyle birlikte fabrikalarda daha çok çocuk işçilerin çalışmasına yol açmıştır.¹⁰⁹

Ekonomik sıkıntılarını gidermek için düşük ücret karşılığında çalışan kadınlar ve çocuklar işverenlerin büyük kar elde etmesini ve kısa zamanda zenginleşmesinde etkili olmuştur. Günlük 14-15 saat zor koşullarda çalışan kişilerin bu dönem için sağlık, sigorta, iş güvenliği, tatil gibi herhangi bir sosyal haklarından ülkelerin ulusal yasal düzenlemelerinde bahsedilmemektedir.¹¹⁰ Çocuk ve kadınların bu şartlar altında çalışmasının nedeni hak taleplerini duyuracak ve onları koruyacak bir mekanizmanın olmamasıdır. Bu durum onların emeklerinin sömürülmesi demektir.

Sanayi Devriminden sonra tarihte ilk kez iş sözleşmesi yapılmıştır. Liberalizmin sloganı olan “bırakınız yapsınlar, bırakınız gitsinler” felsefesine uygun olarak iş sözleşmesi taraflar arasında hiçbir engel olmadan özgür bir şekilde yapılmıştır. Ancak liberal düşünce etkisi altında kalarak yapılan sözleşmeler kapitalist sistemin gelişimini daha da hızlandırmış ve vahşi kapitalist sistemi oluşturmuştur. Fakat serbest yapılan bu iş sözleşmelerinde işveren tarafa sınırlama olmaz iken, işçilere sunulan düşük ücret, kötü ve zor çalışma koşulları, işsiz ve aç kalma korkusu nedeniyle onların istek ve talepte bulunmalarına engel olmuştur.¹¹¹ İşverenlerle karşılaştırıldığında işçiler sözleşmelerde söz hakkına sahip değildirler.

Fabrika sistemine geçiş olduktan sonra teknolojik gelişmeler nedeni ile üretim sayında artışlar olmuş, fabrikalarda yaptıkları iş karşılığında ücret alan işçilerin sayısı artmıştır. Fabrikaların artışı ile orada çalışan işçilerin çalışma koşulları, kötü ve ağır şartlarda uzun süre çalışmaları, çalışırken karşılaştıkları riskler ve kazalar, aynı zamanda birtakım sağlık ve güvenliklerine ilişkin sorunlar

¹⁰⁹ Esra Emine Özeren, (2004), **İş Hukukunda Çalışan Çocuk**, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı 52, Ankara, s.164.

¹¹⁰ Kaçmazoğlu, a.g.e., s.50.

¹¹¹ Fevzi Demir, (1995), **İş Hukukunda Çocuk İşçiler**, TİSK, Çalışan Çocuklar ve Genç İşçilerin Sorunları, Çözüm Yolları Ulusal Sempozyumu, Yayın No: 188, Ankara, s.20.

doğurmuş, sonuc olarak bu sorunların çözülmesi için devlet tarafından fabrikalardaki çalışma hayatına belirli düzeyde müdahale edilmesine gerek duyulmuştur.¹¹²

Dönemin araştırmacıları fabrikalarda çalışan çocuk, kadın ve toplumun diğer kesimlerinin hayatını, çalışma saatleri ve koşullarını yazdıkları eserlerde göstermişlerdir. Örneğin, Percival Pott bacaları temizleyen bireyler arasında artmakta olan scrotum kanserinin asıl nedenlerini araştırmış ve buna sebep olan faktörlerden biri olarak “is”¹¹³ tehlikesinin olduğunu ileri sürmüştür.¹¹⁴ Ayrıca, Thomas Percival, İngiltere’de işçi sınıfı arasında yayılan tifüs¹¹⁵ hastalığını araştırmış, buna uygun olarak çocuk işçilerin çalışma koşulları ve süreleri hakkında rapor düzenlemiştir.

18. yüzyılda bacaların temizlenmesi işinde çocuk emeği kullanılmıştır. Buna karşılık olarak, 1788 tarihinde ise “Baca Temizleyicileri Kanunu” (“Chimney Sweepers Act”) kabul edilmiştir.¹¹⁶

Dünyada ilk kez İngiliz parlamenter Sir Robert Peel’in girişimleri ile 1802 yılında İngiltere’de “Çırakların Bedensel ve Tinsel Sağlıkları” (“Health and Morals of Apprentices Act”) ¹¹⁷ adında iş sağlığı yasası kabul edilmiştir. Bu yasal düzenlenmede aşağıda yer alan maddelere dikkat çekilmiştir:

- “Çocuklar için çalışma süresi maksimum 12 saatten fazla olmamalı,
- Saat 21:00 - 06:00 arası çocuklar çalışmamalı,
- Her yıl çalışan çocuklar için iki yeni iş takım elbise verilmeli,
- Bir yatakta ikiden fazla çocuk olmamalı,
- Kız ve erkek çocuklar için ayrı yatak odalar sağlanmalı,
- Fabrikada temiz hava akışını sağlamak için yeterli pencereler olmalı,
- Fabrikanın duvarları ve zemini düzenli olarak yıkanmalı,
- Çocuklar çıraklık dönemlerinin en az dört yılı boyunca okuma, yazma, aritmetik öğrenmek için okula gitmeli,

¹¹² Özal Çiçek, Mehmet Öçal, (2016), **Dünyada ve Türkiye’de İş Sağlığı ve İş Güvenliğinin Tarihsel Gelişimi**, Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, Cilt:5, Sayı:11, Ankara, s.115.

¹¹³ “Yanan bir maddeden çıkan dumanın değdiği bir şey üzerinde bıraktığı kara leke”

¹¹⁴ Gürhan Fişek, **Çocuk Emeği**, <https://fisek.org.tr/calismalar/cocuk-emeği/cocuk-emeği-uzerine-yazilar/cocuk-emeği/>, Erişim tarihi: 16.08.2019

¹¹⁵ “Bitler aracılığıyla bulaşan, yüksek ateş ve vücutta lekelerle kendini gösteren, ortalama on beş gün süren, çok tehlikeli ve bulaşıcı bir hastalık”

¹¹⁶ “**Baca Temizleyicileri Kanunu**” (**Chimney Sweepers Act**), <http://www.educationengland.org.uk/documents/acts/1788-chimney-sweepers-act.html>, Erişim tarihi: 16.08.2019

¹¹⁷ “**Çırakların Bedensel ve Tinsel Sağlıkları**”(Health and Morals of Apprentices Act), <http://www.educationengland.org.uk/documents/acts/1802-factory-act.html>, Erişim tarihi: 16.08.2019

- Pazar günleri, çocuklara yerel Anglikan papazı tarafından en az bir saat Hristiyanlık öğretilmesi gereklidir.”¹¹⁸

Bu düzenlemeleri ihlal eden işverenler, 2 ile 5 İngiliz sterling arasında para cezalarına tabi tutulacaktır. Ancak bu yasal düzenleme etkili olmamıştır, çünkü yasayı uygulamak için denetim müfettişliği yoktu ve işverenler tarafından bu yasal düzenlemenin tüm şartları göz ardı edilmiştir. Bu yasa devlet tarafından çocukların iş sağlığına ve güvenliğine ilişkin korunmalarını sağlayan ilk ciddi müdahale olarak tarihe geçmiştir.¹¹⁹

İngiltere’de çocuk işçiliğine karşı bir takım yasa önerileri hazırlanmış, bazıları yasa olarak kabul edilse bile, mevcut siyasal rejimde yasaların uygulanması engellenmiş, bu yasalar çocuk işçiliğine karşı etkili olmamıştır. Siyasal rejimde değişikliklerin yapılması, demokratik bir seçim sisteminin kurulması, serbest ticarete karşı çıkarak sefalet içinde yaşayan işçilerin haklarının duyurulması için 1830’lu yıllarda Çartist hareketi ortaya çıkmıştır. Parlamento tarafından kabul edilmiş “Reform Yasası” 1832 yılında Çartist öncülü olarak tanınan Michael Thomas Sadler tarafından insanların istekleri üzerine İngiliz orta sınıfına, burjuvaziye seçme ve seçilme hakkı tanıyan yasa hazırlanmıştır.¹²⁰

İngiltere’de 19. Yüzyılda Fabrika Kralı gibi tanınan Richard Oastler, Michael Thomas Sadler, Lord Anthony Ashley Cooper gibi liderler fabrikalarda çalışan çocukların suiistimallerine karşı mücadele etmişlerdir. Onlar çocukların günlük en fazla 10 saat çalışmasına ilişkin hazırladıkları “10 Saat” adlı yasayı parlamento önermişler, fakat bu yasa kabul edilmemiştir.¹²¹

1833 yılında kabul edilen “Fabrika Yasası” (“Factories Act”) ¹²² (aynı zamanda Lord Althorp Yasası) 1802 yılından itibaren yapılan diğer hukuki düzenlemelerden daha kapsamlı olması açısından farklılık yaratmıştır. Yasada aşağıdaki düzenlemeler yer almaktadır:

¹¹⁸ A. g. k.

¹¹⁹ A. g. k.

¹²⁰ Ateş Uslu, (2014), **Avrupa’da Erken Dönem Sosyalist Teori ve İşçi Hareketleri (1830-1840)**, Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 1, Sakarya, s.6.

¹²¹ <https://www.britannica.com/biography/Anthony-Ashley-Cooper-7th-earl-of-Shaftesbury>, Erişim tarihi: 16.08.2019

¹²² “**Fabrika Yasası**” (Factories Act), <http://www.educationengland.org.uk/documents/acts/1833-factories-act.html>, Erişim tarihi: 16.08.2019

- “9 yaşından küçüklerin çalıştırılmaları yasaktır,
- İşverenlerin çocukların çalıştırması ile ilgili bir yaş sertifikası olmalı,
- 9-13 yaş arası çocuklar günde bir saat öğle yemeği molası ile 8 saatten fazla çalışmalı (toplam 9 saat),
- 13-18 yaş arası çocuklar günde bir saat öğle yemeği molası ile günde 12 saatten fazla çalışmamalı,
- Saat 20:30-05:30 arasında çocuklar çalışmamalı,
- 13 yaşın altındaki çocuklar her gün iki saat okula gitmeli,
- Yasayı denetlemek ve bağımsız olarak kurallar ve düzenlemeler yapmak için 4 fabrika müfettişi atanmalıdır.”

Yasanın en önemli özelliği, ilk kez bu yasayla fabrika müfettişliği sisteminin kurulmasıdır. Fabrikalarda çalışma saatlerinin ve koşullarının denetimi, yasa şartlarının yerine yetirilmesi konusunda denetimin etkili olması ve iş güvenliğinin sağlanması için fabrika müfettişliğinin yaratılması öngörülmüştür. Thomas Morison Legge ilk hekim fabrika müfettişi olmuştur.¹²³

“Fabrika ve Atölyeler” (“Factory and Workshop Act”) Yasası 1878 yılında kabul edilmiştir. Bu yasa, 1833 yılında kabul edilen “Fabrika Yasası”nın şartlarına bazı değişiklikler yaparak İngilterede bulunan tüm fabrikalar için geçerli hale getirmiştir. Yapılan değişiklikler bunlardır: 1) asgari çalışma yaşı 10 olmalı, 2) 14 yaşın altındaki çocukların çalışma saatleri azaltılarak büyük bireylerin normal çalışma saatinin yarısı ile sınırlanmalı, 3) 14-18 yaş aralığında olan çocukların gün boyunca 2 saat yemek ve dinlenme hakkı verilmeli. Bu yasa İngiliz Parlamentosunda hükme bağlanmış ilk büyük yasa olmuştur. 1920 yılında çocuklar için tam bir gün boyunca asgari çalışma yaşı 14 yaş olarak kabul edilmiştir.¹²⁴

19. yüzyılda İngiliz başbakanı Pitt, çocuk emeğini değerlendirerek çocuklarla ilgili olarak şu sözleri söylemiştir:

“Çocukların mesaisinden neler beklenebileceğini tecrübe göstermiştir. Bu şekilde yetişen çocuklar şimdiden ne kazandıklarını hesap etmek zahmetine katlanırsak, ihtiyaçlarını sağlamaya yeten bu mesailerinin, memleketin sırtından ne ağır bir yük kaldırdığını ve milli refah ve zenginliğe ne derecede yardımcı olduğunu görerek hayrete düşeriz”.¹²⁵

¹²³ A. g. k.

¹²⁴ “Fabrika ve Atölyeler” (Factory and Workshop Act), <http://www.educationengland.org.uk/documents/acts/1878-factory-workshop-act.html>, Erişim tarihi: 16.08.2019

¹²⁵ Hayat Tarih Mecmuası (1969), **Zorla Çalıştırılan Çocuklar**, çev: Mazhar Kunt, sayı 9, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul, s.69.

Ütopik sosyalist olarak bilinen Robert Owen'ın, İngiltere'de 1919 yılında çocuk işçilerin çalışma yaşı ve çalışma süreleri ile ilgili bir kanunun çıkarılmasında büyük etkisi olmuştur. Bu kanun ile 10 yaşından küçük çocukların çalışması yasaklanmış, çalışma saatleri 10.5 saate indirilmiştir. Owen, fabrikalarda çocukların çalışması ve çocuk emeğine olan taleple ilgili olarak şöyle demiştir:

“Çocukların neredeyse bebekliklerinden itibaren, hepsi az ya da çok sağlıksız olan fabrikamızda çalıştırılmalarına izin veriliyor. Bütün zamanlarını, açık havada yapacakları sağlıksız egzersizlerle okul arasında paylaştırılması gereken bir yaşta, dört duvar arasında uzun, tekdüze ve yorucu bir çalışmaya mahkum ediliyorlar”.¹²⁶

Owen, bu yazısı ile İngiltere'de tekstil fabrikalarında genel olarak 6 yaşından itibaren çocukların işe alındığını, fakat bazı yerlerde 5 yaşında olan çocukların çalıştıklarını, yaz ve kış mevsimlerinde yasal olarak çalışma sürelerinin 14 veya 15 saat olduğunu belirtmiş, hatta daha çok zengin olmak isteyen işverenler tarafından çocukların 16 saat çalıştırıldıklarına, çalışma koşullarının ağır olmasına vurgu yapmıştır.¹²⁷

Çocuk işçiliği üzerine yapılan araştırmalar farklı tarihsel dönemlerde farklı şekillerde mevcut olmuştur. Ülkelerin tarihsel süreçlerini araştırdığımız zaman sokaklarda, fabrikalarda çocuk işçileri görmek mümkündür. Örnek olarak, İngiltere tarihini incelerken çocuk işçilerin ağır koşullarda, eğitimden yoksun kalarak çalıştıkları ve buna karşı 18 ve 19. yüzyıllarda yapılan yasal düzenlemelerle önlemlerin alınmasına ilişkin bilgileri okumaktayız.¹²⁸ Çocuk işçiliğine ilişkin uluslararası boyutta yapılan hukuki düzenlemeler bu bölümün ikinci kısmında yer almaktadır. Bu kısımda Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği ve ILO gibi uluslararası örgütlerin çocuk haklarına ve çocuk işçiliğinin önlemlerine karşı kabul ettiği sözleşmeler incelenmektedir.

¹²⁶ Aziz Çelik, (2007), **Dünden Bugüne Çocuk Emeği**, Toplum ve Hekim, Cilt: 22, Sayı: 5, Ekim, Ankara, s.51.

¹²⁷ Çelik., a. g. e., s.52.

¹²⁸ Bekir Güzel, (Şubat 2016), **21. Yüzyılda çocuk işçiliği ile mücadele ilerleme raporu**, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 9, S: 42, Samsun, s.1994.

2.2. Çocuk İşçiliğine İlişkin Yapılmış Uluslararası Hukuki Düzenlemeler

2.2.1. Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler Düzenlemeleri

20. yüzyılda meydana gelen iki dünya savaşı insan haklarına ilişkin bildirge ve sözleşmelerin imzalamasına neden olmuştur. Bu bildirge ve sözleşmeleri hazırlayan uluslararası kuruluşlara üye devletlerin onaylaması ile etkili olmaya başlamış, insan haklarının korunması devletlerin en önemli politik hedeflerinden biri olmuştur. Bu bölümde genel insan hakları içerisinde çocuk haklarına ilişkin Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmiş uluslararası bildirge ve sözleşmeler incelenmiştir.

2.2.1.1. Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi

Çocuk hakları ve çocuk işçiliğine dair 20. yüzyılda uluslararası düzeyde birtakım hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan hukuki düzenlemelerin asıl amacı çocuğun haklarını korumak ve çocuk işçiliğini bir ülkenin değil tüm dünyanın üzerinde düşünmesi gereken bir sorun olduğunu kabul ederek, çocukların geleceğini kötü etkilemesine engel olmaktır.

Çocuk haklarına ilişkin ilk uluslararası hukuki düzenleme 26 Eylül 1924 yılında Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilen Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi'dir. Beş maddeden oluşan Bildirgede,

“Çocukların maddi ve manevi doğal gelişimi için olanak sağlanması, çocukların açlığa, hastalıklara, her türlü istismara ve kimsesizliğe karşı korunması, felaket anında yardımın öncelikle çocuğa yapılması ve çocukların kardeşlik duyguları içinde eğitilmeleri gerektiği belirtilmiştir.”¹²⁹

Çocuk haklarının ve çocuk kimliğinin korunmasının daha önemli olduğunu belirten bu Bildirge, İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Milletler Cemiyeti'nin dağılmasıyla hukuki yetkisini kaybetmiştir.

¹²⁹ LoN, “Declaration of the Rights of the Child”, <http://hrlibrary.umn.edu/instree/childrights.html>, Erişim tarihi: 04.06.2019

2.2.1.2. Birleşmiş Milletler Kölelik, Köle Ticareti, Köleliğe Benzer Uygulama ve Geleneklerin Ortadan Kaldırılmasına Dair Ek Sözleşme

İkinci Dünya Savaşından sonra çocukların şiddete maruz kalmasına karşılık olarak onların haklarını koruyacak uluslararası düzeyde 1956 yılında BM tarafından Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi'nin yanı sıra “Kölelik, Köle Ticareti, Köleliğe Benzer Uygulama ve Geleneklerin Ortadan Kaldırılmasına Dair Ek Sözleşmesi”¹³⁰ adında ikinci kez hukuki düzenleme yapılmıştır.

Sözleşmenin birinci maddesinin d fıkrasında belirtildiği üzere “Bir çocuğun veya 18 yaşından aşağı temyiz kudretini haiz bir kimsenin gerek anne ve babası yahut bunlardan biri, gerekse vârisi tarafından, şahsını veya işini istismar amacıyla bedel mukabilinde veya bedelsiz diğer bir şahsa devrine müsait olan herhangi bir uygulama ve gelenek” yasaklanmıştır. ILO’nun 182 sayılı “En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi”nde BM tarafından kabul edilen “Kölelik, Köle Ticareti, Köleliğe Benzer Uygulama ve Geleneklerin Ortadan Kaldırılmasına Dair Ek Sözleşmesi”nin adı geçmiş, sözleşmenin 3. maddesinde ise “çocukların alım-satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askeri çatışmalarda çocukların zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla ya da mecburî çalıştırılmaları gibi kölelik ve kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimleri” “en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği” olarak belirtilmiştir.¹³¹

2.2.1.3. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi

İkinci Dünya Savaşından sonra 24 Ekim 1945 yılında kurulan Birleşmiş Milletler, 10 Aralık 1948 yılında kabul ettiği “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”nden sonra çocukların haklarının korunması ve uluslararası hukuki

¹³⁰ UN, “Supplementary Convention on the Abolition of Slavery, the Slave Trade, and Institutions and Practices Similar to Slavery”, <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/SupplementaryConventionAbolitionOfSlavery.aspx>, Erişim tarihi: 04.06.2019

¹³¹ ILO, “Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182)”, https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C182, Erişim tarihi: 30.03.2019

düzenleme yapılması için “Sosyal Sorunlar Meclisi” oluşturmuştur. Sosyal Sorunlar Meclisinin kararı ile Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi yeniden düzenlenmiş, Çocuk Hakları Bildirgesi olarak 20 Kasım 1959 yılında Birleşmiş Milletler tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir.¹³² Bildirgede fiziksel, davranış ve psikolojik özelliklerine, sürekli büyüyen ve gelişen bir bedene sahip olma, dolayısıyla yetişkinlerden farklı olduklarına göre çocukların korunmaya ve bakıma ihtiyacı olduğu belirtilmektedir.

Çocuk Hakları Bildirgesi’nde çocukların doğduktan sonra adının ve bir ülkenin vatandaşı olmasına yönelik, çocuklar arasında din, dil, ırk, renk, cinsiyet, milliyet, mülkiyet, siyasi ve sosyal sınıf ayrımcılığının yapılmaması, fiziksel, zihinsel veya sosyal bakımdan engelli olan çocukların gelişimi için eğitim, tedavi ve bakım için gerekli tedbirlerin alınması, sosyal güvenlik hakları olarak bilinen yeterli beslenme, barınma, dinlenme, oyun haklarından yararlanması gereken, aynı zamanda çocukların istismar, ihmal ve sömürüye maruz kalmasını önleyecek, fiziksel, zihinsel ve ahlaki gelişimlerini kötü etkileyecek işlerde çalışmasını engelleyen, onları koruyan ilkeler yer almaktadır.¹³³

2.2.1.4. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi

İnsanların özgür olması, ideallerini gerçekleştirmesi onların ancak kişisel ve siyasal hakları ile değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel haklarına bağlıdır. Bu hakların hepsi insan hayatının korunması ve özgür yaşamasını temin etmek için önemlidir. Çocuk ve genç işçilerin korunmasına dair hükümleri olan “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi” BM Genel Kurulu’nun 2200 A (XXI) sayılı kararıyla 16 Aralık 1966 tarihinde kabul edilmiş, 3 Ocak 1976 tarihinde ise yürürlüğe girmiştir.¹³⁴

Sözleşmenin “Adil ve uygun işte çalışma şartları” olarak bilinen 7. maddesinde çocukların adı geçmese bile tüm işçileri ilgilendiren koşullar yer almaktadır. Kadın ve erkek arasında cinsiyet ayrımcılığı yapılmaksızın “eşit işe eşit

¹³² UN, “Declaration of the Rights of the Child”, <http://www.cirp.org/library/ethics/UN-declaration/>, Erişim tarihi: 10.06.2019

¹³³ A. g. k.

¹³⁴ UN, “International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights”, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>, Erişim tarihi: 10.06.2019

ve adil ücret” veya yapılan işin karşılığında en azından asgari ücretin verilmesi, çalışma koşullarının sağlıklı ve güvenli olması, işçiler arasında eşit koşulların sağlanması, aynı zamanda sosyal güvenlik hakları olarak dinlenme ve çalışma saatlerinin belirlenmesi, resmi tatillerde ve yıllık izinde olduğu zaman işçilere ücret verilmesi gibi hükümler madde metninde gösterilmektedir.

İşçilerin sendikal ve grev haklarına ilişkin hükümler Sözleşmenin 8. maddesinde yer almaktadır. Herkes diye hitap edilen hükümde tüm işçilerin hatta çocuk işçilerin de ekonomik ve sosyal menfaatlerini, aynı zamanda ülkede ulusal güvenliği, kamu düzenini veya diğer işçilerin hak ve özgürlüklerini korumak ve geliştirmek için sendika kurma veya herhangi bir sendikaya katılma, yaşadıkları ülkenin yasalarına uygun olarak grev hakkı vardır. Sözleşme’nin 9. maddesinde ise herkese sosyal sigorta hakkı dahil olmak üzere sosyal güvenlik hakkının tanınması gerektiği ifade edilmektedir.

Sözleşme’nin 10. maddesi “Ailenin, anneliğin, çocukların ve gençlerin korunması” olarak adlandırılmakta, 3. fıkrasında ise çocukların ve gençlerin korunmasına ilişkin hüküm yer almaktadır:

“Nesep veya diğer şartlar bakımından hiçbir ayrımcılık yapılmaksızın, bütün çocuklar ve gençler için özel koruma ve yardım tedbirleri alınır. Çocuklar ve gençler ekonomik ve toplumsal sömürüye karşı korunur. Çocukların ve gençlerin ahlaklarına veya sağlıklarına zararlı bulunan veya onların yaşamları için tehlikeli olan veya onların normal gelişmelerine engel olan işlerde çalıştırılmaları kanunla cezalandırılır. Devlet ayrıca, çocukların ücretli olarak çalıştırılmasının hukuken yasaklandığı ve cezalandırıldığı asgari yaş sınırını tespit eder.”¹³⁵

Sözleşme’nin 10. maddesi asgari yaş sınırlaması konusunda ILO’nun 138 sayılı “Asgari Yaş Sözleşmesi” ile, ekonomik ve toplumsal sömürüye karşı, ahlak ve sağlığa zararlı ve insan gelişimine engel olan işlerde çalıştırılmanın yasaklanmasına göre 182 sayılı “En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi” ile bağlantılıdır.

Sözleşme’nin 13. maddesinde ırk, etnik kimlik ve dinsel inanç fark etmeksizin tüm insanlar için insan kişiliğinin ve onurunun gelişmesinde etkili olan

¹³⁵ A. g. k.

eğitim hakkından bahsedilmektedir.¹³⁶ 13. maddenin 2. fıkrasında taraf devletlerin eğitim hakkını vatandaşlara sağlaması için yerine getirecek yükümlülük yer almaktadır:

- “a) İlköğretim zorunludur ve herkese ücretsiz ilköğretim sağlanır;
- b) Teknik ve mesleki eğitim de dahil ikinci eğitimin farklı türleri ve özellikle başlangıçta verilecek ücretsiz geliştirme eğitimi gibi her türlü uygun vasıtalarla, kural olarak herkesin girmesine ve yararlanmasına açık duruma getirilir.
- c) Yüksek öğrenim, özellikle başlangıçta verilecek ücretsiz geliştirme eğitimi gibi her türlü uygun vasıtalarla, yetenek ölçüsüne göre herkesin eşit olarak yararlanmasına açık duruma getirilir.
- d) İlk eğitimin bütün dönemini tamamlayamamış veya bu eğitimi hiç alamamış olan kişiler, mümkün olduğu kadar temel eğitim almaya teşvik edilir veya bu eğitimi almaya mecbur tutulur.
- e) Her düzeydeki okul sistemlerinin geliştirilmesi aktif olarak sağlanmaya çalışılır; yeterli bir burs sistemi kurulur ve öğretmenlerin maddi koşulları sürekli olarak iyileştirilir.”¹³⁷

Bu sözleşme’de çocukların haklarına ilişkin olan maddeler BM tarafından 1989 yılında kabul edilecek “Çocuk Hakları Sözleşmesi”ne kaynak oluşturmaktadır ve 20. yüzyılın ortalarında uluslararası boyutta çocukların eğitim alması ve onların haklarının korunmasının önemli olduğunu kanıtlayan bir göstergedir.

2.2.1.5. Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine uygun olarak insanların eşit ve vazgeçilmez haklarını tanıyan, onların adalet ve barış içinde özgür yaşamasını temin etmek yalnızca ekonomik, sosyal ve kültürel haklarla değil, aynı zamanda kişisel ve siyasal haklarla mümkündür. “Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi” BM Genel Kurulunun 16 Aralık 1966 tarihli ve 2200 A (XXI) sayılı kararıyla kabul edilmiş, 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹³⁸

Sözleşme’nin 7. maddesinde herhangi bir insana karşı insanlık dışı ve insan onurunu zedeleyecek şekilde hareket edilmesine izin verilmemiş, aynı zamanda insanların kendi istekleri olmadan tıbbi veya bilimsel bir deneye zorla katılması işkence yasağı olarak belirtilmiştir.

¹³⁶ A. g. k.

¹³⁷ A. g. k.

¹³⁸ UN, “International Covenant on Civil and Political Rights”, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>, Erişim tarihi: 10.06.2019

Her türlü kölelik ve köle ticaretini yasaklayan Sözleşme'nin 8. maddesinde insanları zorla çalıştırmaya, onların köle ve kul olarak tutulmasına karşı hükümler yer almaktadır.

Sözleşme'nin 7 ve 8. maddelerinde özel olarak “çocuklar” kelimesi kullanılsa bile, bu maddeler genel olarak insanlara karşı yapılması yasaklanan hükümlerden ibarettir.

Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 24. maddesi doğrudan çocuklara yöneliktir. “Çocukların Hakları” başlıklı maddenin hükümleri şöyledir:

- “1. Her çocuğun ırk, renk, cinsiyet, dil, din, ulusal veya toplumsal köken, mülkiyet, doğum gibi bir ayrımcılığa tabi tutulmaksızın ailesi, içinde yasadışı toplum ve Devlet tarafından, bir küçük olarak statüsünün gerektirdiği koruma tedbirlerine hakkı vardır.
2. Her çocuk doğumundan hemen sonra nüfusa kaydedilir ve kendisine bir isim verilir.
3. Her çocuk bir vatandaşlık kazanma hakkına sahiptir.”¹³⁹

Kölelik ve köle ticaretine ilişkin BM tarafından yasal düzenlemenin yapılmasına rağmen yeniden, aynı zamanda gelecek yıllarda uluslararası boyutta önemli bir sözleşme olarak gösterilecek “Çocuk Hakları Sözleşmesi”nin ikinci ve yedinci maddelerinin birinci fıkraları önceden bu sözleşmenin farklı maddelerinde belirtilmiş ve sözleşme gereğince, devletler tarafından çocukların vatandaşlık ve koruma haklarının temin edilmesinin önemi vurgulanmıştır.

2.2.1.6. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi

Çocuk haklarına ilişkin en önemli uluslararası sözleşme BM Genel Kurulu'nun 44/25 sayılı kararıyla 20 Kasım 1989 tarihinde “Çocuk Hakları Sözleşmesi” kabul edilmiş, 2 Eylül 1990 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁴⁰

Sözleşmede “daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, onsekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır” ibaresi yer almakta, ırk, renk, cinsiyet, dil, siyasal ya da başka düşünceler, ulusal, etnik ve sosyal köken, mülkiyet, sakatlık, doğuş ve diğer statüler nedeniyle hiçbir ayırım yapılmaksızın herkesin beraber olduğu ifade edilmekte, çocuğun sağlıklı, fiziksel ve zihinsel gelişimini iyi bir şekilde etkileyecek

¹³⁹ A. g. k.

¹⁴⁰ UN, “Convention on the Rights of the Child”, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>, Erişim tarihi: 27.03.2019

ve insanın sevgi, mutluluk, anlayış, ilgi, koruma gibi kaygılarını temin edecek aileye ihtiyacı olduğu belirtilmektedir. Üç bölüm ve elli dört maddeden oluşan bu sözleşmede çocukların en temel hakları, çocuk işçiliğine ilişkin hükümler de yer almaktadır.¹⁴¹

Çocukların en temel hakkı olan, aynı zamanda çocuk işçiliğinin karşısının alınması için düzenlenen IPEC programının esas hedeflerinden olan eğitim hakkı Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 28. maddesinde yer almaktadır:

“1. Taraf Devletler, çocuğun eğitim hakkını kabul ederler ve bu hakkın fırsat eşitliği temeli üzerinde tedricen gerçekleştirilmesi görüşüyle özellikle:

- a) İlk öğretimi herkes için zorunlu ve parasız hale getirirler;
- b) Orta öğretim sistemlerinin genel olduğu kadar mesleki nitelikte de olmak üzere çeşitli biçimlerde örgütlenmesini teşvik ederler ve bunların tüm çocuklara açık olmasını sağlarlar ve gerekli durumlarda mali yardım yapılması ve öğretimi parasız kılmak gibi uygun önlemleri alırlar;
- c) Uygun bütün araçları kullanarak, yüksek öğretimi yetenekleri doğrultusunda herkese açık hale getirirler;
- d) Eğitim ve meslek seçimine ilişkin bilgi ve rehberliği bütün çocuklar için elde edilir hale getirirler;
- e) Okullarda düzenli biçimde devamın sağlanması ve okulu terk etme oranlarının düşürülmesi için önlem alırlar.

2. Taraf Devletler, okul disiplininin çocuğun insan olarak taşıdığı saygınlıkla bağdaşır biçimde ve bu sözleşmeye uygun olarak yürütülmesinin sağlanması amacıyla gerekli olan tüm önlemleri alırlar.

3. Taraf Devletler eğitim alanında, özellikle cehaletin ve okuma yazma bilmemenin dünyadan kaldırılmasına katkıda bulunmak ve çağdaş eğitim yöntemlerine ve bilimsel ve teknik bilgilere sahip olunmasını kolaylaştırmak amacıyla uluslararası işbirliğini güçlendirir ve teşvik ederler. Bu konuda, gelişmekte olan ülkelerin gereksinimleri özellikle göz önünde tutulur.”¹⁴²

Sözleşmenin eğitim hakkına ilişkin maddesinde üye devletlere herkes için eğitimin eşit sağlanmasından, çocukların okula erişiminden, ilköğretim eğitiminin zorunlu ve ücretsiz yapılmasından, okul disiplinlerinin çocuklar üzerinde etkili olmasından söz edilmektedir.

Sözleşme'nin 32. maddesinde çocuk işçiliğine ilişkin hükümler yer almaktadır. Bu maddeye esasen;¹⁴³

“1. Taraf Devletler, çocuğun, ekonomik sömürüye ve her türlü tehlikeli işte ya da eğitimine zarar verecek ya da sağlığı veya bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlâksal ya da

¹⁴¹ UN, “Convention on the Rights of the Child”, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>, Erişim tarihi: 27.03.2019

¹⁴² A. g. k.

¹⁴³ A. g. k.

toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek nitelikte çalıştırılmasına karşı korunma hakkını kabul ederler.

2. Taraf Devletler, bu maddenin uygulamaya konulmasını sağlamak için yasal, idari, toplumsal ve eğitsel her türlü önlemi alırlar. Bu amaçlar ve öteki uluslararası belgelerin ilgili hükümleri göz önünde tutularak, Taraf Devletler özellikle şu önlemleri alırlar:

- a) İşe kabul için bir ya da birden çok asgari yaş sınırı tespit ederler;
- b) Çalışmanın saat olarak süresi ve koşullarına ilişkin uygun düzenlemeleri yaparlar.
- c) Bu maddenin etkili biçimde uygulanmasını sağlamak için ceza veya başka uygun yaptırımlar öngörürler.”¹⁴⁴

Çocuk işçiliğine yönelik Sözleşme’de yer alan bu maddenin önemi önlemlerin alınmasından başka ceza tedbirlerinin alınmasını onaylamış olmasıdır. Çocukların eğitim hakkının ihlal edilmesi ile sağlığa zararlı tehlikeli işlerde çalışması yasaklanırken, çocukların korunma haklarının olduğuna dair düşünceye bir daha vurgu yapılmaktadır.

Çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden biri olan uyuşturucu maddelerin kullanımı ve ticaretine bağlı olan hüküm Sözleşme’nin 33. maddesinde yer almaktadır. Maddede çocukların yasadışı uyuşturucu ve psikotrop maddeleri kullanmasını önlemek, aynı zamanda bu maddelerin üretiminde, satılmasında çocukları etkisiz hale getirmek için taraf devletler tarafından yasal, eğitsel ve sosyal açıdan tedbir ve önlemler alınması gerektiği vurgulanmaktadır.¹⁴⁵

Sözleşme’nin 34. maddesi çocukların cinsel açıdan istismar edilmesine, fuhuş veya diğer yasadışı cinsel faaliyetler içeren işlerde sömürülmesine karşı korunmasına bağlı olarak hazırlanmıştır. Tüm bunlara karşı üye devletlerin pornografik tutumlu işlerde zorla çalıştırılan çocukların haklarını korumak için yalnızca ulusal değil, ikili ve çok taraflı önlemlerin alınması yönünde kararlı olması gerekir.

İster uluslararası isterse de ulusal düzeyde olsun çocuk ticaretinin önlenmesinin gerekli olduğu Sözleşme’nin 35. maddesinde şöyle ifade edilmektedir:

“Taraf Devletler, her ne nedenle ve hangi biçimde olursa olsun, çocukların kaçırılmaları, satılmaları veya fuhuşa konu olmalarını önlemek için ulusal düzeyde ve ikili ve çok yanlı ilişkilerde gereken her türlü önlemleri alırlar.”¹⁴⁶

¹⁴⁴ A. g. k.

¹⁴⁵ A. g. k.

¹⁴⁶ A. g. k.

Çocuğun sağlık ve mutluluğuna engel olan veya zarar veren sömürü ilişkilerine karşı çocuğun korunması için 36. maddede çocuklara herhangi bir biçimde zarar verecek veya her türlü sömürülmesine neden olacak işlerden çocukların korunması üye devletlerin vazifelerinden biri olarak ortaya konulmuştur.¹⁴⁷

Savaş olan bölgelerde yaşayan 18 yaştan aşağı bireylerin, yani çocukların savaşa katılmaması, silah kullanmamaları için Sözleşme'nin 38. maddesinde yapılması gereken önlemler bulunmaktadır:

1. "Taraflar Devletler, silahlı çatışma halinde kendilerine uygulanabilir olan uluslararası hukukun, çocukları da kapsayan insani kurallarına uymak ve uyulmasını sağlamak yükümlülüğünü üstlenirler.
2. Taraflar Devletler, 15 yaşından küçüklerin çatışmalara doğrudan katılmaması için uygun olan bütün önlemleri alırlar.
3. Taraflar Devletler, özellikle 15 yaşına gelmemiş çocukları askere almaktan kaçınırlar. Taraflar Devletler, 15 ile 18 yaş arasındaki çocukların silahaltına alınmaları gereken durumlarda, önceliği yaşça büyük olanlara vermek için çaba gösterirler.
4. Silahlı çatışmalarda sivil halkın korunmasına ilişkin uluslararası insani hukuk kuralları tarafından öngörülen yükümlülüklerine uygun olarak, Taraflar Devletler, silahlı çatışmadan etkilenen çocuklara koruma ve bakım sağlamak amacıyla mümkün olan her türlü önlemi alırlar." ¹⁴⁸

Silahlı çatışma bölgelerinde yaşayan çocukların silah kullanmalarını engellemek, askere gitmelerini önlemek için uluslararası sözleşmeler imzalanmıştır. Bu madde gereğince, çocuklara gösterilecek ilk tedbirler onların korunmasını temin etmek ve savaş zamanı psikoloji olarak, bedensel zarar görülmüşse tedavi için onlara bakım hizmetlerini sunmaktır.

Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin çocuk işçiliğine karşı doğrudan veya dolaylı olan düzenlemeleri IPEC programı çerçevesinde en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinin önlenmesine ve ILO'nun kabul ettiği 138 sayılı ve 182 sayılı sözleşmelerine uygun olarak yapılmıştır.

¹⁴⁷ A. g. k.

¹⁴⁸ A. g. k.

2.2.1.7. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi ile İlgili İhtiyari Protokol

Çocuğu her türlü cinsel sömürü, suiistimal ve istismarına neden olan işlerden korunmak amacıyla Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 34 ve 35. maddesinde hükümler yer almaktadır. Bundan başka bu konu ile ilgili BM Sözleşme'nin maddelerine uygun olarak “Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi ile İlgili İhtiyari Protokol” başlıklı 17 maddeden ibaret ek hazırlamıştır. Sözleşmeye hazırlanan Ek BM Genel Kurulu tarafından 54/263 sayılı kararıyla 25 Mayıs 2000 tarihinde kabul edilmiş ve 18 Ocak 2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁴⁹

Ek protokolün 2. maddesinde çocuk satışı, çocuk fahişeliği ve çocuk pornografisi kavramlarının anlamları yer almaktadır:

“İşbu Protokol’ün amacı bakımından:

- a) Çocuk satışı, herhangi bir şahıs veya bir grup şahıs tarafından, ücret ya da başka herhangi bir şey karşılığında bir çocuğun başka birine devredildiği herhangi bir fiil veya işlem anlamına gelmektedir.
- b) Çocuk fahişeliği, bir çocuğun ücret veya başka herhangi bir şey karşılığında cinsel faaliyetlerde kullanılması demektir.
- c) Çocuk pornografisi, çocuğun gerçekte veya taklit suretiyle bariz cinsel faaliyetlerde bulunur şekilde herhangi bir yolla teşhir edilmesi veya çocuğun cinsel uzuvlarının, ağırlıklı olarak cinsel amaç güden bir şekilde gösterilmesi anlamına gelir.”¹⁵⁰

Ek protokolün 1. maddesi uyarınca taraf devletler çocuk satışına, çocuk fahişeliğine ve çocuk pornografisine sebep olan tüm işleri yasaklamakta, aksi takdirde 3. maddede gösterildiği gibi ulusal mevzuatına uygun olarak bu işi yapanları cezalandırmaktadır.

¹⁴⁹ UN, “Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography”, <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OPSCCRC.aspx>, Erişim tarihi: 11.06.2019

¹⁵⁰ A. g. k.

2.2.1.8. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne Ek "Çocukların Silahlı Çatışmalara Dâhil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol" BM Genel Kurulu'nun 54/263 sayılı kararı ile 20 Mayıs 2000 tarihinde kabul edilmiş ve 12 Şubat 2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁵¹

Savaş olan ülkelerde yaşayan çocukların bu durumdan etkilenmemesi ve savaşa katılmaması imkansızdır. Dünyanın neresinde olursa olsun 18 yaşından küçük olan bireylerin, yani çocukların doğrudan-doğruya savaşa katılmaları, silah kullanmaları onların temel hakkı olan yaşamak hakkını elinden alabilir.

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 38. maddesine paralel olarak 13 maddeden ibaret olan bu ek protokol, çocukların her türlü ihmal, istismarına karşı çıkarak onların kötü yaşam koşullarını iyileştirmek, gelişimlerini sağlamak ve haklarını korumak için hazırlanmıştır.

Ek protokolün 3. maddesinin 3. fıkrasında 18 yaşın altında bireylerin askerliğe alınması durumu 1. gönüllü, 2. anne-babaların izni, 3. çocuklara askeri hizmet görevleri hakkında bilgilendirilme ve 4. gerçek yaşlarına dair güvenilir resmi belge vermek suretiyle hayata geçirilmektedir.¹⁵²

2.2.2. Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği Düzenlemeleri

Avrupa kıtasında oluşan Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği gibi örgütler genel olarak devletin en büyük vazifesinin insan haklarının korunması ve ulusal hukukun temin edilmesi olduğunu kabul etmiştir. Çocukları eğitim alması için zorunlu eğitim yaşının tatbik edilmesi, çocukları çalıştıran şirketlere ceza uygulanması, ailelerin maddi durumlarını iyileştirmek için yardımların yapılması ve diğer tedbir ve önlemler, örgüte üye olan tüm devletleri kapsayacak yasal

¹⁵¹ UN, "Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict", <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OPACCRC.aspx>, Erişim tarihi: 11.06.2019

¹⁵² A. g. k.

düzenlemeler ile çocuk işçiliğine karşı mücadele etmektedir. Bu bölümde Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği tarafından çocuk haklarının korunmasına ilişkin yapılmış yasal düzenlemelerden bazılarına değinilmiştir.

2.2.2.1. Avrupa Sosyal Şartı

Birleşmiş Milletler uluslararası örgütünden sonra insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne önem veren örgütlerden biri de 5 Mayıs 1949 tarihinde on devletin imzası ile kurulan Avrupa Konseyi'dir. İkinci Dünya Savaşından sonra yeniden böyle bir felaketin olmaması ve Avrupa'nın maddi ve manevi olarak korumak için kurulan Avrupa Konseyi'nin amacı Avrupa Konseyi Statüsünün 1. maddesinde "ortak mirasları olan ülkü ve ilkeleri korumak ve gerçekleştirmek ve ekonomik ve sosyal ilerlemelerini kolaylaştırmak üzere üyeleri arasında daha güçlü bir birliğe ulaşmaktır" olarak belirlenmiştir.¹⁵³ Avrupa Konseyi kendi amacına uygun olarak insan haklarının korunması, insanlar arasında sosyal adaleti temin etmek için sosyal ve ekonomik gelişmenin sağlanması bakımından, aynı zamanda çocukların ve gençlerin korunması hakkına yer veren Avrupa Sosyal Şartı'nı 18 Ekim 1961 tarihinde kabul etmiş, 26 Mart 1965 tarihinde ise Avrupa Sosyal Şartı yürürlüğe girmiştir.¹⁵⁴

Avrupa Sosyal Şartı'nda koruma altına alınan 19 sosyal hak aşağıda sıralanmaktadır:

1. "Çalışma hakkı
2. Adil çalışma koşulları hakkı
3. Güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları hakkı
4. Adil bir ücret hakkı
5. Örgütlenme hakkı
6. Toplu pazarlık hakkı
7. Çocukların ve gençlerin korunma hakkı
8. Çalışan kadınların korunma hakkı
9. Mesleğe yöneltme hakkı
10. Mesleki eğitim hakkı
11. Sağlığın korunması hakkı
12. Sosyal güvenlik hakkı
13. Sağlık ve sosyal yardım hakkı
14. Sosyal refah hizmetlerinden yararlanma hakkı

¹⁵³ CE, "European Social Charter", <https://rm.coe.int/168006b642>, Erişim tarihi: 15.06.2019

¹⁵⁴ A. g. k.

15. Özürlülerin toplumsal yaşamda bağımsız olma, sosyal bütünleşme ve katılma hakkı
16. Ailenin sosyal, yasal ve ekonomik korunma hakkı
17. Çocukların ve gençlerin sosyal, yasal ve ekonomik korunma hakkı
18. Diğer akit tarafların ülkelerinde gelir getirici bir iş edinme hakkı
19. Çalışan göçmenlerin ve ailelerinin korunma ve yardım hakkı.”¹⁵⁵

5 Mayıs 1988 tarihinde ise Avrupa Sosyal Şartı’na koruma altına alınacak 4 sosyal haktan ibaret Ek Protokolün ilave edilmiştir. Bu Ek Protokol 4 Eylül 1992 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ek Protokolün maddeleri şöyledir:¹⁵⁶

1. “İstihdam ve meslek konularında cinsiyete dayalı ayrım yapılmaksızın fırsat eşitliği ve eşit muamele görme hakkı
2. Bilgilendirilme ve danışılma hakkı
3. Çalışma koşullarının ve çalışma ortamının düzenlenmesine ve iyileştirilmesine uygun bulma hakkı
4. Yaşlıların sosyal korunma hakkı”

Şartın etkinliğini artırmak, en önemlisi ise denetim mekanizmasının işleyişini iyileştirmek amacıyla 21 Ekim 1991 tarihinde Avrupa Sosyal Şartı’na Değişiklik Getiren Protokol imzalanmıştır. Torino Protokolü olarak adlandırılan bu Protokol ile bazı hükümler değiştirilmiş ve denetim mekanizmasına ilişkin özel tedbirler alınmıştır.¹⁵⁷

9 Kasım 1995 tarihinde Strasburg’ta Avrupa Sosyal Şartı’nın Toplu Şikayet Sistemi Öngören Ek Protokolü imzalanmıştır. 1 Temmuz 1998 tarihinde yürürlüğe giren bu protokolün amacı sosyal hakların etkili biçimde uygulanabilmesi, yönetim ve çalışanlarla beraber hükümetler-dışı örgütlerin katılımı ile toplu bir şekilde şikayet usulünün oluşturulması için yeni önlemlerin alınması olarak belirtilmiştir.¹⁵⁸

Avrupa Sosyal Şartı ve ona eklenmiş protokoller gereğince tüm değişiklikler göz önünde bulundurularak 3 Mayıs 1996 tarihinde Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı kabul edilmiş, 1 Temmuz 1999 tarihinde ise yürürlüğe girmiştir. 1.

¹⁵⁵ A. g. k.

¹⁵⁶ CE, “Additional Protocol to the European Social Charter”, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007a84e>

¹⁵⁷ CE, “Protocol amending the European Social Charter”, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007bd24>, Erişim tarihi: 15.06.2019

¹⁵⁸ CE, “Additional Protocol to the European Social Charter Providing for a System of Collective Complaints”, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007cdad>, Erişim tarihi: 15.06.2019

Bölümde, Şartı imzalayan taraflar gösterilen hak ve ilkelerin etkili bir şekilde gerçekleşmesi için mevcut koşulları kullanma amacı olarak belirlemişler. 2. Bölümde ise Şartta gösterilen hak ve ilkeler açıklanmış, devletlerin üzerine düşen sorumluluklar gösterilmiştir.¹⁵⁹

Avrupa Sosyal Şartı'nda çocukların çalışmasına ilişkin olarak doğrudan ve dolaylı şekilde maddeler yer almaktadır. Şartın 7. maddesi doğrudan çocuk ve genç işçilerin haklarına yönelik “Çocukların ve gençlerin korunması hakkı” başlığı ile yer almaktadır.¹⁶⁰

“Akit Taraflar, çocukların ve gençlerin korunma hakkının etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla;

- Çocukların sağlık, ahlak ve eğitimleri için zararlı olmayacağı belirlenen hafif işlerde çalıştırılmaları durumu dışında asgari çalışma yaşının 15 olmasını sağlamayı;
- Tehlikeli veya sağlığa zararlı olduğu öngörülen işlerde, asgari çalışma yaşının 18 olmasını sağlamayı;
- Henüz zorunlu eğitim çağında olanların, eğitimlerinden tam anlamıyla yararlanmalarını engelleyecek işlerde çalıştırılmamalarını sağlamayı;
- 18 yaşından küçüklerin çalışma sürelerinin, gelişmeleri ve öncelikle de mesleki eğitim gereksinimleri uyarınca sınırlandırılmasını sağlamayı;
- Çalışan gençlerin ve çırakların adil bir ücret ve diğer uygun ödemelerden yararlanma hakkını tanımayı;
- Gençlerin, işverenlerin izniyle normal çalışma saatlerinde mesleki eğitimde geçirdikleri sürenin, günlük çalışma süresinden sayılmasını sağlamayı;
- 18 yaşın altındaki çalışanlara yılda en az dört haftalık ücretli izin hakkını tanımayı;
- 18 yaşın altındaki kişilerin, ulusal yasalar ve yönetmeliklerle belirlenen işler dışında gece işinde çalıştırılmamalarını sağlamayı;
- Ulusal yasalar veya yönetmeliklerle belirlenen işlerde çalışan 18 yaşın altındaki kişilere düzenli sağlık kontrolü yapılmasını sağlamayı;
- Çocukların ve gençlerin özellikle doğrudan veya dolaylı olarak işlerinden doğan tehlikeler başta olmak üzere, uğradıkları bedensel ve manevi tehlikelere karşı özel olarak korunmalarını sağlamayı; taahhüt ederler.”¹⁶¹

Şartın 7. maddesinde çocuk ve gençlerin çalıştıkları işyerlerinde tehlikeli durumlarda korunmalarına, asgari çalışma yaşına, çalışma saati ve izin günlerine, ücretlerine ilişkin yasal önlemlerin alınması öngörülmüştür.

Şartın 17. maddesi de doğrudan çocuk ve genç işçilere ait haklardan ibarettir. “Çocukların ve gençlerin sosyal, yasal ve ekonomik korunma hakkı” olarak

¹⁵⁹ CE, “**European Social Charter (Revised)**”, <https://rm.coe.int/168007cf93>, Erişim tarihi: 24.07.2019

¹⁶⁰ CE, “**European Social Charter**”, <https://rm.coe.int/168006b642>, Erişim tarihi: 15.06.2019

¹⁶¹ A. g. k.

adlandırılan maddenin içeriğinde çocuk ve gençlerin okula devam etmeleri için ücretsiz eğitim, onların fiziksel ve zihinsel yeteneklerini geliştirmek, şiddet ve sömürüye maruz kalmaktan korumak için önlemler alınmalı ve devlet tarafından çocuklara özel yardım yapılmalıdır.¹⁶²

2.2.2.2. İşte Çalışanların Sağlık ve Güvenliklerini İyileştirmeye Yönelik Tedbirlerin Alınmasına İlişkin 89/391/EEC Sayılı Direktif

12 Haziran 1989 tarihinde kabul edilen bu direktifin asıl amacı 1. maddede şu şekilde ifade edilmektedir: “Bu Direktifin amacı, işte işçilerin sağlık ve güvenliklerinin iyileştirilmesi için önlemler almaktır. Bu nedenle; mesleki tehlikelerin önlenmesi, sağlık ve güvenliğin korunması, kaza ve tehlike faktörleri, bilgilendirme, danışma, yönetim katılma, işçi ve temsilcilerinin eğitimi konusunda genel prensipleri içerir.”¹⁶³

Yalnız işçileri hedef kitlesi olarak oluşturan bu direktifte işçilerin sağlığı ve güvenliğine, işverenler tarafından işçilerin bilgilendirilmesine, sağlık, koruyucu ve önleyici hizmetlerden işçilerin yararlanmasına, aynı zamanda onların eğitimine ve diğer yükümlülöklere göre maddeler yer almaktadır. Direktifin risk grupları olarak adlandırılan 15. maddesinde tehlikelere karşı özellikle korunması gerekli olan hassas gruplara çocuk işçiler de dahil edilmektedir.¹⁶⁴

2.2.2.3. Gençlerin İşyerinde Korunmasına İlişkin 94/33/EC Sayılı Direktif

Avrupa Birliğı Konseyi 22 Haziran 1994 tarihinde 18 maddeden ibaret Gençlerin İşyerinde Korunmasına İlişkin 94/33/EC Sayılı Direktifi kabul etmiştir. Bu direktif 1989’da kabul edilen Topluluk Çalışanlarının Temel Sosyal Hakları Şartına uygun olarak hazırlanmıştır.¹⁶⁵

¹⁶² A. g. k.

¹⁶³ EU, “Council Directive 89/391/EEC of 12 June 1989 on the introduction of measures to encourage improvements in the safety and health of workers at work”, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A31989L0391>, Erişim tarihi: 21.08.2019

¹⁶⁴ A. g. k.

¹⁶⁵ EU, “Council Directive 94/33/EC of 22 June 1994 on the protection of young people at work” <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31994L0033>, Erişim tarihi: 21.08.2019

Direktifin 1. maddesinde direktifin amacı bulunmaktadır. Amaç kısmında çocukların çalışmasının önlenmesi, onların asgari çalışma yaşında olmasını, devletlerin kendi ulusal mevzuatına uygun olarak zorunlu eğitimlerini bitirmeleri, yani 15 yaşın altında olan çocukların çalışmasının yasaklanması, çalışma koşullarının çocuklara ve gençlere uygun bir şekilde belirlenmesi, çalışan bireylerin ekonomik sömürüye maruz kalarak sağlık, güvenlik, fiziksel, zihinsel, ahlaki, sosyal gelişmelerini veya eğitimlerini tehlike altına sokacak işlerde çalıştırılmasının engellenmesine yönelik düzenleme yer almaktadır.¹⁶⁶

Direktifin 2. maddesine göre bu direktif 18 yaşından küçük olan iş sözleşmesi ile çalışan veya herhangi bir iş ilişkisi olan tüm bireyleri kapsamaktadır. Fakat 2. maddenin 2. fıkrasında ev işlerinde veya aile işyerinde kısa süreliğine insan sağlığına tehlike oluşturmayacak işlerde çalışan çocuklar için istisnai durum olarak bu direktif uygulanmayacaktır.¹⁶⁷

Direktifin 3. maddesinde kavramların tanımlanması yer almaktadır. Direktifte “genç”, “çocuk” ve “erişkin” kavramları aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

- “Genç - 18 yaşın altında olan herhangi bir kişi;
- Çocuk - 15 yaşından küçük olan veya ulusal mevzuata uygun olarak tam gün zorunlu eğitim alan birey;
- Erişkin - 18 yaşından küçük ve en az 15 yaşında olan ulusal mevzuata göre tam günlük zorunlu eğitime maruz kalmayan kişi.”¹⁶⁸

Direktifin 4. maddesi çocukların çalışmasının yasaklanması ile ilişkilidir. Üye devletler yasal ve düzenleyici hükümler vererek belli şartlar altında çocukların çalışmasını yasaklamalıdır. Fakat 14 yaşında olan çocukların iş-eğitim ve fabrika içi iş-tecrübe programlarına uygun olarak çalışması ve 13 yaşındaki çocukların hafif işlerde çalışması istisnai durum olarak kabul edilmiştir.¹⁶⁹

Kültürel ve benzeri faaliyetler olarak adı geçen direktifin 5. maddesinde çocuğun gelişimini, sağlık ve güvenliğini kötü etkilemeyecek, okula devamlılığına engel olmayacak ve Üye Devletlerin yasal ve düzenleyici hükümlerine uygun olarak kültürel, sanatsal, spor veya reklam faaliyetlerinde, aynı zamanda ulusal

¹⁶⁶ A. g. k.

¹⁶⁷ A. g. k.

¹⁶⁸ A. g. k.

¹⁶⁹ A. g. k.

mevzuatlarına uygun olarak belirlenmiş hafif işlerde en az 13 yaşını tamamlamış çocukların haftanın sınırlı saatlerinde çalışmasına izin verilmiştir.¹⁷⁰

İşverenlerle ilgili genel yükümlülükler başlığı altında direktifin 6. maddesinde çocuk ve gençlerin çalışma zamanı karşılaştıkları, sağlık ve güvenliklerini tehlikeye sokacak riskler ve onların korunması için alınacak tedbirler ve önlemler hakkında işverenler tarafından bilgilendirilerek değerlendirilme yapılmasına ilişkin hükümler yer almaktadır. Genç işçiler işe başlamadan önce veya çalışma koşullarında herhangi büyük bir değişiklik olduğu zaman işverenler işçilere aşağıda gösterilen hususları dikkate alarak değerlendirme yapmaktadır:

- “iş yeri ve iş istasyonunun düzeni ve konumu,
- fiziksel, biyolojik ve kimyasal maddelerin risklerine maruz kaldığı zaman onların derecesi, süresi ve doğası,
- iş teçhizatlarının, özellikle makinelerin, aparatların, cihazların çeşitliliği, kullanım şekli ve biçimleri,
- iş süreçleri ve operasyonlarının düzenlenmesi ve kombine edilmesi,
- genç işçilere verilen eğitim ve öğretim düzeyi.”¹⁷¹

Direktifin 7. maddesinde gençlerin güvenlik açığı- iş yasağı adı altında gençlerin çalıştırılması mümkün olmayan işler bulunmaktadır. Bu maddede gençlerin karşılaştığı riskler sonucunda onların gelişmelerini, sağlık ve güvenliklerine tehlike yaratacak her türlü risklerden korunmaları göz önünde bulundurularak bu durum üye devletlerin üzerine düşen sorumluluk olarak kabul edilmiştir.¹⁷²

7. maddenin 2. fıkrasında gençlerin çalıştırılmasını yasaklayan işler yer almaktadır. Gençlerin fiziksel veya psikolojik kapasitelerinin ötesinde olan, toksik, kanserojen, aynı zamanda insan hayatı boyunca devam eden ve nesilden nesle geçen genetik hasara sebep olacak, doğmamış çocuklara ve insan sağlığına zararlı olacak kronik hastalıklar yaratan, radyasyon, vibrasyon veya gürültü sebebiyle aşırı derecede sıcak ve soğuğa maruz kalan, yetersiz eğitim ve tecrübe eksikliğinden etkilenen sağlığa zararlı olan ve kaza riski oluşmasına neden olan işlerde çalışması veya çalıştırılması yasaklanmıştır.¹⁷³

¹⁷⁰ A. g. k.

¹⁷¹ A. g. k.

¹⁷² A. g. k.

¹⁷³ A. g. k.

Direktifin 8. maddesinde çocuk ve gençlerin çalışma saatlerine uygun koşullara yer verilmiştir. 8. maddenin 1. fıkrasında çalışma süreleri aşağıda yer almaktadır:¹⁷⁴

- “İş/egitim veya fabrikada iş-tecrübe programı çerçevesinde çocuk ve gençler günlük 8, haftalık 40 saat olmak üzere çalıştırılabilirler.
- Ulusal mevzuat gereğince yasaklanmadığı takdirde okul dönemlerinde günlük eğitim saatleri bittikten sonra en fazla 2, haftalık ise 12 saat çocuk ve gençlerin çalıştırılmasına izin verilir.
- Okula gitmeyen çocuklar günlük 7, haftalık 35 saat çalışabilirler, 15 yaşını tamamlamış bireyler için bu çalışma süresi günlük 1 saat fazla çalıştırılmasına izin verilmektedir. Yani çocuk ve gençlerin çalışma süreleri günlük 8, haftalık 40 saat olabilir.
- 15 yaşını tamamlamamış bireyler için çalışma süresi günlük 7 saat olarak belirlenmiştir, her ne olursa olsun onlar 7 saatten fazla çalıştırılmaz.
- Ulusal mevzuata uygun bir şekilde zorunlu tam zamanlı eğitim alan çocukların yasal olarak kabul edilen hafif işlerde günlük 7, haftalık 35 saat çalıştırılmasına onay verilmiştir.”¹⁷⁵

Direktifin 9. maddesinde çocuk ve gençlerin gece çalışmasından bahsedilmektedir:

- “Çocukların akşam 8 - sabah 6 saatleri arasında, erişkinlerin ise akşam 10 - sabah 6 veya akşam 11 - sabah 7 saatleri arasında çalışmaları yasaklamıştır.
- Ulusal mevzuata uygun olarak yetişkinlerin denetim ve gözetimi altında erişkinlerin sağlık ve güvenliklerinin korunması temin edilse erişkinlerin gece çalışmasına izin verilebilir.
- Erişkinlerin gece çalıştırılmalarına ilişkin verilen yasal düzenleme gereğince erişkinlere ilave dinlenme süreleri verilerek gemicilik ve balıkçılık sektörlerinde, kültürel, sanatsal, sportif veya reklam faaliyeti gerektiren sektörlerde, aynı zamanda silahlı kuvvetler ve polis, hastane ve ona benzer kurumlarda çalışmalarına izin verilmektedir.”¹⁷⁶

Direktifin 8 ve 9. maddeleri çocukların yasal olarak çalışma saatleri ve izin günleri, çalışma koşulları ve işyerlerinde çalışma şartları ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir. Bu maddeler genel olarak direktifin önemini artırmaktadır.

Direktifin 10. maddesinde işçilerin dinlenme süresi belirlenmiştir. Üye Devletler, 24 saat için çocukların aralıksız olarak 14, erişkinlerin ise 12 saat, 1 hafta boyunca çocuk ve erişkinlerin ardışık 2 gün dinlenmelerini gerektiren yasal

¹⁷⁴ A. g. k.

¹⁷⁵ A. g. k.

¹⁷⁶ A. g. k.

düzenlemeler yapma konusunda sorumluluk almışlardır.¹⁷⁷ Direktifin 11. maddesinde zorunlu tam gün eğitimi alan bireylerin çalışma saatleri dışında kalan serbest zamanlarını okul tatili içinde kullanarak yıllık tatil yapmalarına ilişkin hüküm verilmiştir.¹⁷⁸ Ara dinlenme olarak adlandırılan direktifin 12. maddesinde işçilerin gün boyunca 4 buçuk saatten fazla çalışmalarına karşılık olarak en az 30 dakika aralıksız olarak dinlenmeleri için Üye Devletler tarafından gerekli önlemlerin alınması istenmektedir.¹⁷⁹

2.2.2.4. Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi

Avrupa Birliği 7 Aralık 2000 tarihinde Fransa'nın Nice kentinde insan hakları ve özgürlükleri, demokrasi ve hukukun üstünlüğü, güvenlik ve adalet, aynı zamanda kültür ve gelenekleri gibi ortak değerlerin korunması ve geliştirilmesi için Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi Avrupa Parlamentosu, Avrupa Komisyonu ve Avrupa Konseyi tarafından imzalanarak kabul edilmiştir.¹⁸⁰

Toplam 54 maddeden oluşan AB Temel Haklar Bildirgesinde çocuk işçilere ilişkin doğrudan ve dolaylı olarak hükümler de bulunmaktadır. Doğrudan çocuk işçiliğine ve haklarına ait hükümler Bildirgenin 24 ve 32. maddelerde yer almaktadır. “Çocukların hakları” başlıklı 24. maddenin hükümleri aşağıdaki gibidir:

1. “Çocuklar, kendi refahları için gerekli koruma ve özenden yararlanma hakkına sahiptir. Görüşlerini serbestçe ifade edebilirler. Bu görüşler, kendi yaşları ve olgunluk düzeylerine uygun olarak kendilerini ilgilendiren konularda dikkate alınır.
2. Kamu makamları veya özel kuruluşlar tarafından çocuklarla ilgili olarak yapılan bütün işlemlerde, çocuğun çıkarlarının en iyi şekilde korunmasına öncelik verilmelidir.
3. Her çocuk, bunun kendi çıkarlarına aykırı olması durumu haricinde, anne ve babasının her ikisi ile düzenli olarak kişisel ilişki ve doğrudan temas sürdürme hakkına sahiptir.”¹⁸¹

Bildirgenin 32. maddesi belirlenmiş asgari yaş sınırından ve zorunlu eğitimi tamamlamasından asılı olarak gençlerin çalışmasına izin vermektedir. Fakat çalışma koşulları olumsuz, bireyin gelişimine zarar veren, okula devamlılığını engelleyen

¹⁷⁷ A. g. k.

¹⁷⁸ A. g. k.

¹⁷⁹ A. g. k.

¹⁸⁰ EU, “Charter of fundamental rights of the European Union”, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32000X1218\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32000X1218(01)&from=EN), Erişim tarihi: 23.08.2019

¹⁸¹ A. g. k.

işlerde çalışan gençlerin işte oluaşacak hertürlü tehlikeye karşı korumanın önemini anlatmış ve çocukların çalıştırılmasını yasaklanmıştır.¹⁸²

AB Temel Haklar Bildirgesinde çocuk ve genç işçilerin tanımlanması ve yaş ölçütleri Avrupa Sosyal Şartı ve Gençlerin İşyerinde Korunmasına İlişkin 94/33/EC Sayılı Direktife uygun olarak yapılmıştır. Direktifin 3. maddesini dikkate alacak olursak 15 yaşından küçük olan veya ulusal mevzuata uygun olarak tam gün zorunlu eğitim alan birey “çocuk”, 18 yaşın altında olan herhangi bir kişi ise “genç” olarak tanımlanmaktadır.¹⁸³

Çocuk işçilerine ilişkin dolaylı hükümlerden biri Bildirgenin “İşkence veya insanlık dışı veya alçaltıcı muamele veya ceza yasağı” başlıklı 4. maddesinde belirtilmiştir. Bu maddeye göre; “Hiç kimse, işkenceye veya insanlık dışı veya alçaltıcı muamele veya cezaya tabi tutulmamalıdır”. Bildirgenin “Kölelik ve zorla çalıştırılma yasağı” adlı 5. maddesinde çocuklar da dahil hiç kimsenin kul veya köle olarak zorla veya zorunlu çalıştırılması, aynı zamanda insan kaçakçılığı yasaklanmıştır.¹⁸⁴

İşçilerin sendika, grev ve eylem haklarına ilişkin hükümlere Bildirgenin 12 ve 28. maddelerinde yer verilmektedir. “Toplanma ve örgütlenme özgürlüğü” olarak adlanan 12. maddeye göre çocuk işçiler dahil herkesin toplanma, siyaset, sendika ve yurttaşlıkla ilişkili mevzularda birlikte örgütlenme, kendi haklarını ve çıkarlarını korumak amacıyla sendika yaratmak veya başka sendikalara üye olmak hakları vardır. “Toplu sözleşme görüşmeleri yapma ve eylem hakkı” olarak bilinen 28. maddede çocuk işçiler dahil herkesin topluluk mevzuatı, ulusal yasalar ve uygulamaların verdiği hak ve özgürlüklere dayanarak toplu sözleşmelerin müzakere edilmesi, imzalanması, aynı zamanda kendi menfaatlerini korumak için grev eylemi ve başka diğer ortak eylemler yapma hakkına sahip olduğu ifade edilmektedir.

AB Temel Haklar Bildirgesinin 14. maddesinde “Eğitim hakkı”ndan bahsedilme ve eğitim hakkı şöyle ifade edilmektedir:

“1. Herkes, eğitim görme ve mesleki ve sürekli eğitimden yararlanma hakkına sahiptir.

¹⁸² A. g. k.

¹⁸³ A. g. k.

¹⁸⁴ A. g. k.

2. Bu hak, serbest zorunlu eğitim görme olasılığını da içerir.
3. Demokratik ilkelere ve ailelerin çocuklarının kendi dini, felsefi ve eğitim konusundaki inançlarına uygun olarak eğitim ve öğretim görmelerini sağlama hakkına saygı gösterilerek eğitim kurumları tesis etme özgürlüğüne, bu özgürlük ve hakkın kullanılmasına ilişkin ulusal mevzuata uygun olarak saygı gösterilmelidir.”¹⁸⁵

Bildirgenin 30. maddesinde belirtilen hükme göre ulusal yasalar ve uygulamalara uygun olarak çocuk işçiler dahil olmak üzere hiç kimse haksız yere işten çıkarılamaz. İşçilerin haksız yere işten çıkarmalarını önlemek için işçilerin korunma hakkı maddesi belirlenmiştir. İşçilerin sağlığı, emniyetine uygun bir şekilde adil çalışma koşullarından yararlanmak, günlük, haftalık ve yıllık ücretli izin yapmak hakları Bildirgenin 31. maddesinde ifade edilmektedir.¹⁸⁶ Çocuk haklarının temin edilmesi ve korunması için kabul edilen bu bildirge kapsamı açısından da önem arz etmektedir.

2.3. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün Hukuki Düzenlemeleri ve IPEC

2.3.1. Uluslararası Çalışma Örgütü ve IPEC

Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra kazanan taraf devletler tüm dünyada barışı sağlamak ve uluslararası boyutta sosyal adaleti temin etmek, aynı zamanda işçi sınıfının çalışma koşullarını, saatlerini denetlemek amacıyla “Uluslararası Çalışma Mevzuatı Komisyonu” adında komisyon kurmuşlardır. Belirli bir zaman sonra uluslararası alanda tüm devletleri kapsayacak ve iş ilişkilerini düzenleyen sözleşme 1919 Versailles Barış Konferansında kabul edilmiş, aynı zamanda işçilerin yaşam ve çalışma koşullarını iyileştirmek ve sosyal adaleti yaygınlaştırmak amacıyla Uluslararası Çalışma Örgütü kurulmuştur.

Çocuk İşçiliğinin Ortadan Kaldırılması Uluslararası Programı (IPEC), 1992 yılından günümüze kadar ILO tarafından yürütülen bir programdır. IPEC’in amacı, çocuk işçiliği sorunlarını gidermek, bu nedenle ülkelerin ulusal potansiyellerini güçlendirmek ve çocuk işçiliğine karşı mücadele etmek için dünya çapında bir eylem

¹⁸⁵ A. g. k.

¹⁸⁶ A. g. k.

oluşturmaktır. 88 ülkede faaliyet gösteren IPEC, 2008 yılında projeleri hayata geçirmek için yıllık harcaması 61 milyon ABD dolardan fazla olmuştur.¹⁸⁷

Hedef grubu kölelik, fuhuş, yasadışı uyuşturucu madde kullanma ve satma, bedensel, zihinsel gelişime engel olan tehlikeli işlerde, yani genel olarak en kötü biçimlerde çalışan (en önemlisi 12 yaşın altındaki) çocuklar olan IPEC'in çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması için uyguladığı çok sektörlü stratejiler vardır:¹⁸⁸

- “Çocuk işçiliğini kabul etmek ve ona karşı hareket etmek için bir ortaklar ittifakını motive etmek;
- Bir ülkedeki çocuk işçiliği sorunları hakkında bilgi edinmek için durumsal bir analiz yapmak;
- Çocuk işçiliği sorunlarına ilişkin ulusal politikaların geliştirilmesine ve uygulanmasına yardımcı olmak;
- Mevcut organizasyonların güçlendirilmesi ve kurumsal mekanizmaların kurulması;
- Topluluk genelinde ve iş yerlerinde ülke çapında sorun hakkında farkındalık yaratmak;
- Koruyucu mevzuatın geliştirilmesi ve uygulanmasının desteklenmesi;
- Çocuk İşçiliği Sözleşmesinin En Kötü Biçimlerini Belirlemek İçin Zamana Bağlı Programlar da dahil olmak üzere, gösteri amaçları için (potansiyel) çocuk işçilerle beraber doğrudan eylemin desteklenmesi;
- Başarılı projelerin ortakların programlarına ilave edilmesi, çoğaltılması ve genişletilmesi;
- Çocuk işçiliği meselelerini sosyo-ekonomik politikalara, programlara ve bütçelere dahil etmek.”¹⁸⁹

Uluslararası Çalışma Örgütü, sosyal adaletin temin edilmesinde çocuk işçilerin haklarının korunmasının önemli olduğunu göstermek amacıyla ilk olarak çocuk işçilerinin çalışma hayatına katılmalarını temin etmek için sektörlere göre çocukların çalışma yaşları belirtmiş, belli bir yaşın altında çocukların çalışmaları yasaklamış ve buna karşın önlem programları hazırlamıştır, çocukların sağlıklarını tehlikeye atacak en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğini önlemek ve çalışma koşullarının iyileştirmek için uluslararası çalışma standartları belirlemekte ve buna uygun düzenlemeler yaptığı 138 ve 182 sayılı sözleşmeler bulunmaktadır.

¹⁸⁷ ILO, IPEC, <https://www.ilo.org/ipec/programme/lang--en/index.htm>, Erişim tarihi: 22.08.2019

¹⁸⁸ ILO, (1997), IPEC, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_dialogue/@actrav/documents/publication/wcms_111433.pdf, Erişim tarihi: 22.08.2019

¹⁸⁹ A. g. k.

2.3.1.1. En Az Çalışma Yaşıyla İlgili ILO Sözleşmeleri

- 1921 yılında “Tarımda Çocukların Çalıştırılmaları”na ilişkin 10 sayılı Sözleşme kabul edilmiştir. Sözleşme’de yaşı 14’ten küçük olan çocukların ister özel isterse de kamuya ait tarım sektöründe çalıştırılması yasaklanmış olsa da bazı koşullar istisna olarak hafif işlerde çalıştırılmasına yönelik düzenleme yapılmıştır.¹⁹⁰
- “Trimci ve Ateşçi Sıfatıyla Gemilerde İşe Alınacakların Asgari Yaşının Tespitine Dair 15 nolu Sözleşme”de savaş gemileri istisna olarak 18 yaşından küçük bireylerin trimci ve ateşçi sıfatıyla gemilerde çalışmasını yasaklayan maddeler gösterilmiş ve 29 Ekim 1921 yılında hükme bağlanmıştır.¹⁹¹
- Hafif işlerde bazı şartlar doğrultusunda 13 yaşın altındaki çocukların çalışmasına izin veren, okula devam eden ve genelde 15 yaştan küçük olan çocukların çalıştırılması 1932 yılında imzalanan “Sanayi Dışı İşlerde Çocukların Asgari Çalıştırılma Yaşı Hakkındaki 33 sayılı Sözleşme” ile yasak koyulmuştur.¹⁹²
- Gemide 15 yaşından küçük çocukların çalışmasını yasaklayan 22 Ekim 1936 tarihinde kabul edilen “Deniz İşlerinde Çalıştırılacak Çocukların Asgari Yaş Haddinin Tespiti Hakkında 58 nolu Sözleşme”de bazı durumlar gereğince yaş sınırı 14’tür, savaş gemilerinin ise bu maddeye göre istisna olduğu belirtilmektedir.¹⁹³
- 1937 yılının 3 Haziran tarihinde kamu, aynı zamanda özel sanayi sektöründe 15 yaşından küçük çocukların ahlaki ve sağlık olarak gelişimlerine tehlike yaratacak işlerin hariç olacağı takdirde çalıştırılmasını yasaklayan, “Sanayi

¹⁹⁰ ILO, “Minimum Age (Agriculture) Convention, 1921 (No. 10)”, https://www.ilo.org/dyn/normlex/fr/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C010,%2FDocument, Erişim tarihi: 23.09.2019

¹⁹¹ ILO, “Minimum Age (Trimmers and Stokers) Convention, 1921 (No. 15)”, https://www.ilo.org/dyn/normlex/fr/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C015,%2FDocument, Erişim tarihi: 23.09.2019

¹⁹² ILO, “Minimum Age (Non-Industrial Employment) Convention, 1932 (No. 33)”, https://www.ilo.org/dyn/normlex/fr/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C033,%2FDocument, Erişim tarihi: 23.09.2019

¹⁹³ ILO, “Minimum Age (Sea) Convention (Revised), 1936 (No. 58)”, https://www.ilo.org/dyn/normlex/fr/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C058,%2FDocument, Erişim tarihi: 23.09.2019

İşyerlerine Alınacak Çocukların Asgari Yaş Sınırını Belirlenmesi”ne ilişkin 59 nolu Sözleşme kabul etmiştir.¹⁹⁴

- Kamu ve özel sektörlere ait sınıai işlerinde 18 yaşından küçük olan

çocukların işi yapabileceklerine ilişkin sağlık raporları alması şartıyla çalışmalarına dair 19 Eylül 1946 tarihli “Çocukların ve Gençlerin İşe Elverişlilikleri Yönünden Sağlık Muayenesine Tabi Tutulmaları Hakkında 77 nolu Sözleşme” hükme bağlanmıştır.¹⁹⁵

- Çocukların balıkçı teknelerinde çalıştırılması için 15 yaş sınırı koyulmuş “Balıkçıların Asgari Çalışma Yaşı Hakkında 112 sayılı Sözleşme” 1959 yılında kabul edilmiştir.¹⁹⁶

- 16 yaş altı çocukların sağlıklarına iyonlaştırıcı radyasyonlu iş yerlerinde tehlike olacağı için çalışmasını yasaklayan 1 Haziran 1960 tarihli kabul edilen “İşçilerin İyonlaştırıcı Radyasyonlara Karşı Korunması Hakkında 115 nolu Sözleşme” imzalanmıştır.¹⁹⁷

- Yeraltı madenlerde cevher çıkaran kamu ve özel sektörlerde 16 yaşın altında çocukların işe alınmasına izin vermeyen “Yeraltı Madenlerinde İşe Alınmada Asgari Yaş Hakkında 123 nolu Sözleşme” 22 Haziran 1965 tarihinde kabul edilmiştir.¹⁹⁸

- Kadın ve genç işçilerin taşıyacağı yükün erkek işçilerin taşıyacakları yükten az olması halinde belirli ağırlıkta olan yük taşımalarına izn veren hukuki düzenleme “Tek İşçinin Taşıyabileceği Yükün Azami Ağırlığı Hakkında 127 nolu

¹⁹⁴ILO, “Minimum Age (Industry) Convention (Revised), 1937 (No. 59)”, https://www.ilo.org/dyn/normlex/fr/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C059,%2FDocument, Erişim tarihi: 23.09.2019

¹⁹⁵ILO, “Medical Examination of Young Persons (Industry) Convention, 1946 (No. 77)”, https://www.ilo.org/dyn/normlex/fr/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C077,%2FDocument, Erişim tarihi: : 23.09.2019

¹⁹⁶ILO, “Minimum Age (Fishermen) Convention, 1959 (No. 112)”, https://www.ilo.org/dyn/normlex/fr/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C112,%2FDocument, Erişim tarihi: : 23.09.2019

¹⁹⁷ILO, “Radiation Protection Convention, 1960 (No. 115)”, https://www.ilo.org/dyn/normlex/fr/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C115,%2FDocument, Erişim tarihi: : 23.09.2019

¹⁹⁸ILO, “Minimum Age (Underground Work) Convention, 1965 (No. 123)”, https://www.ilo.org/dyn/normlex/fr/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C123,%2FDocument, Erişim tarihi: : 23.09.2019

Sözleşme”sinde önemli konu olmuş ve bu sözleşme 28 Haziran 1967 tarihinde imzalanmıştır.¹⁹⁹

2.3.1.2. 138 sayılı “Asgari Yaş Sözleşmesi”

ILO sektörler gere değişen asgari çalışma yaşına ilişkin tüm sözleşmeleri yürürlükten kaldırarak çocukların tüm sktrlerde çalışabilmesi için 6 Haziran 1973 yılında 138 sayılı “**Asgari Yaş Sözleşmesi**”ni kabul etmiş ve çocukların çalışmasına odaklanan genel bir asgari yaş sınırını 15 olarak belirlemiştir. Sözleşme’nin girişinde ise belirli ve genel bir asgari yaş sınırının olmasının nedeni şöyle ifade edilmektedir: “ocuk işçiliğinin tamamen ortadan kaldırılmasını başarmak amacıyla, sınırlı sayıdaki ekonomik sktrler için hali hazırda geçerli bulunanlarla zamanla yer değiştirecek olan genel bir belgenin oluşturulması için zamanın gelmiş olduğu göz önünde bulundurulmuştur.”²⁰⁰

Sözleşme’nin 1. maddesinde ocuk işçiliğini önleyecek, istihdam veya asgari çalışma yaşını gençlerin fiziksel ve zihinsel gelişimini kötü etkilemeyecek, aksine gelişimine sebep olacak şekilde düzenlenmesi için sözleşmeyi onaylayan her ye devletin ulusal politikasında ister hukuki düzenleme yapma, isterse de uygulama yükümlülüğü ngrlmştir.²⁰¹

Sözleşme’nin 2. maddesinde asgari yaş sınırlamasının zorunlu eğitimle ilişkili olduğu görülmektedir. Zorunlu eğitimini tamamlayan 15 yaşında olan çocukların çalışması için herhangi bir engel yoktur. Çünkü 15 olarak belirlenmiş asgari çalışma yaşı zorunlu eğitimin tamamlandığı yaş olarak kabul edilmektedir. Fakat sözleşmenin 2. maddesinin 4. fıkrasında ise ekonomik ve eğitim olanakları yeterli olmayan, gelişmemiş ye devletlere ayrıcalık tanınmış ve çocukların asgari yaşı 14 olarak gösterilmiştir.²⁰²

¹⁹⁹ ILO, “**Maximum Weight Convention, 1967 (No. 127)**”, https://www.ilo.org/dyn/normlex/fr/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C127,%2FDocument, Erişim tarihi: : 23.09.2019

²⁰⁰ ILO, “**Minimum Age Convention, 1973 (No. 138)**”, https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C138, Erişim tarihi: 30.03.2019

²⁰¹ A. g. k.

²⁰² A. g. k.

Sözleşmenin 7. maddesinde “Sağlıklarına veya gelişmelerine zarar vermesi ihtimali bulunmayan ve okula devamlarını, yetkili makamın onayladığı mesleğe yöneltme veya mesleki eğitim programlarına katılmalarını veya derslerden yararlanmalarını engellemeyen” hafif işlerde çocukların çalışması için yaş sınırı 13, ekonomik ve eğitim olanakları gelişmemiş üye ülkelerde asgari yaş sınırlaması 12 olarak belirtilmektedir. Fakat çocukların sağlığı, güvenliği ve ahlakı için tehlikeli olan işlerde çalışması için asgari çalışma yaş sınırı sözleşmenin 3. maddesinde 18 yaş olarak gösterilmiş ve 18 yaşın altında olan işçilerin çalışması sözleşme gereğince yasaklanmıştır.²⁰³

2.3.1.3. En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin 182 Sayılı Acil Eylem Sözleşmesi

Ağır ve tehlikeli koşullarda çalışan çocukların çalışması veya çalıştırılmasını önlemek için ILO 17 Haziran 1999 tarihinde Cenevre’de düzenlendiği 87. Oturumunda 182 sayılı “**En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi**”ni kabul etmiştir.²⁰⁴ Çocuk işçiliğinin yasaklanmasının ve ortadan kaldırılmasının önemini anlatan ILO asgari yaş sınırının belirlenmesine ilişkin kabul edilen 138 sayılı sözleşmeye uygun bir şekilde ağır koşullarda ve tehlikeli işlerde çalışan çocuk işçilerin haklarına ilişkin 182 sayılı sözleşmenin kabulüne ihtiyaç olduğunu sözleşmenin giriş bölümünde belirtilmiştir.

Taraf devletlerin ilk yapması gereken faaliyetin çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin yasaklanması ve ortadan kaldırılması için acil önlem tedbirler alması Sözleşmenin 1. maddesinde gösterilmiş, 18 yaşın altında olan tüm bireyleri kapsayan çocuk terimi ise Sözleşme’nin 2. maddesinde belirtilmiştir.²⁰⁵

Sözleşme’nin 3. maddesi en kötü biçimlerdeki çocuk emeğinin istismarına ilişkin hazırlanmıştır.²⁰⁶

²⁰³ A. g. k.

²⁰⁴ ILO, “**Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182)**” https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C182, Erişim tarihi: 30.03.2019

²⁰⁵ A. g. k.

²⁰⁶ A. g. k.

- “çocukların alım-satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askeri çatışmalarda çocukların zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla ya da mecburî çalıştırılmaları gibi kölelik ve kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimlerini;
- çocuğun fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;
- çocuğun özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;
- doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibarıyla çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işi kapsar.”²⁰⁷

Sözleşme’nin 8. maddesinde gösterilen çocuk işçiliğinin önlenmesi için ülkelerin ekonomik büyümesi, eğitim seviyesinin ve çocukların sosyal gelişimlerinin artması, eğitim imkanlarının erişilebilir olması, yoksulluğun azaltılması gibi faktörlere öncelik tanınması, 6. maddede belirtilen üye ülkelerin bu sorunu çözmek için eylem programlarının hazırlanması ve uygulanması ile ilişkilidir.²⁰⁸

Sözleşme’ni imzalayan ülkeler bu sözleşmede kabul edilen hükümlerin uygulanmasına ve en kötü biçimdeki çocuk işçiliğinin önlenmesi için gereken tedbirlerin yapılmasına ilişkin tüm yükümlülüğü kabul etmektedirler. Sorunun çözülmesi için en etkin ve acil yapılması gereken yol olarak eğitim gösterilmiş ve sözleşmenin 7. maddesinde bu yükümlülükler aşağıda belirtilmiştir:²⁰⁹

- “Çocukların, çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerde çalıştırılmasını önlemekle,
- Çocukların çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden kurtulması için ve bu çocukların rehabilitasyonu ve sosyal entegrasyonu için gerekli ve uygun doğrudan yardımı temin etmekle,
- Çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden kurtarılmış çocukların ücretsiz temel eğitime ve uygun olduğu takdirde mesleki eğitime erişim sahibi olmasını sağlamakla,
- Özel risk altındaki çocukları tespit etmek ve onlara ulaşmak ve
- Kız çocuklarının özel durumunu dikkate almak üzere etkili ve sürekli tedbirler almakla yükümlü olduğunu belirtmiştir.”²¹⁰

138 sayılı sözleşme ile 182 sayılı sözleşme arasında çocukların çalışmasına ilişkin bazı farklılık mevcuttur. Şöyle ki 182 sayılı sözleşmede çocukların ahlaki, güvenlik ve sağlık gelişimlerine zarar verecek işlerde çalışması yasaklandığı halde 138 sayılı sözleşmede mesleki eğitimin sağlanması, güvenlik amaçlı tedbirlerin

²⁰⁷ A. g. k.

²⁰⁸ A. g. k.

²⁰⁹ A. g. k.

²¹⁰ A. g. k.

alınması, çalışma koşullarının ağır olmaması durumunda çocukların çalışmasına izin verildiğine değinilmiştir. Çocuk hakları ve çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasına ilişkin kabul edilen bildirge, program ve sözleşmeler çocuk işçiliğinin sosyal sorun olarak önemini bir daha ortaya koymaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN NEDENLERİ, MEVCUT DURUMU VE ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİ ÖNLEMeye YÖNELİK POLİTİKALAR

Bu bölümde ILO'nun 2012-2016 yılları arasında hazırladığı “Çocuk işçiliğinin küresel tahminleri: Sonuçlar ve Eğilimler” adlı 4 yıllık rapor, Dünya Bankası raporları, aynı zamanda BM Kalkınma Programı ve Oxford Yoksulluk ve İnsani Gelişim Girişiminin beraber hazırladığı “Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi” raporu incelenmektedir. Bunun yanı sıra istatistiksel veriler dikkate alınarak, dünyadaki çocuk işçiliğinin mevcut durumu, çocuk işçiliğinin bölgesel, sektörel, milli gelire, yaşa, cinsiyete göre dağılımı, çocuk işçilerin eğitim seviyeleri, aynı zamanda çocuk işçiliğinin yoksulluk, işsizlik, nüfus artışı, göç, eğitim, geleneksel bakış açısı ve çocuk emeğine olan talebinin nedenleri değerlendirilerek, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasına yönelik ILO tarafından belirlenmiş önleme politikaları, yapılması gereken strateji ve önlemler açıklanmaktadır.

3.1. Dünyada Çocuk İşçiliğinin Durumu

Çocuk işçiliği, küresel ve toplumsal sorun olarak tüm dünyayı kaygılandırmaktadır. Çocuk işçiliğinin dünya genelinde mevcut durumunu değerlendiren ILO'nun verdiği resmi rakamları geçmişle kıyasladığımız zaman aradaki fark azalmakla birlikte çocuk işçiliği sorununun ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir. Tablo 3.1'de 2000 yılından 2016 yılına kadar 16 yıllık süre boyunca dünyada çocuk işçiliğinin istatistiksel verileri yer almaktadır. ILO'nun çocuk işçiliğine karşı yaptığı mücadele programları sonucunda hazırladığı “Çocuk işçiliğinin küresel tahminleri: Sonuçlar ve Eğilimler” adlı 4 yıllık raporunu incelediğimiz zaman dünyada çocuk işçilerin sayının giderek azaldığını görmekteyiz. Fakat dünyada 2016 yılında istihdamda olan çocukların sayısı 218 milyondur, bu çocukların neredeyse 152 milyonu çocuk işçilerdir, bu ise dünyadaki toplam çocuk nüfusun yaklaşık %9,6'sını oluşturmaktadır. Çocuk işçilerin 73 milyonu, dünya çocuk nüfusunun neredeyse %4,6'sı sağlık, güvenlik ve ahlaki gelişimlerini kötü

etkileyen tehlikeli işlerde çalışmaktadır. 2000 yılından başlayarak son 16 yılda çocuk işçilerin sayısı 94 milyon azalmıştır.²¹¹

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri çocuk işçiliğine karşı mücadele programlarının 2012-2016 yılları arasındaki ilerleme hızını esas alarak yaptığı tahminlere göre çocuk işçilerin sayısının 2020 yılında 137 milyon, 2025 yılında ise 121 milyon olacaktır.²¹² (Tablo 3.1’de yer almaktadır.)

Tablo 3.1: Dünyada Yıllar İtibariyle Çocuk İşçiliği (5-17 yaş, 2000-2016)

Yıllar	Çocuk İşçiliği (Milyon)	Çocuk İşçiliği (%)	En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliği (Milyon)	En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliği (%)
2000	245 500	16.0	170 500	11.1
2004	222 294	14.2	128 381	8.2
2008	215 209	13.6	115 314	7.3
2012	167 956	10.6	85 344	5.4
2016	151 622	9.6	72 525	4.6

Kaynak: Çocuk işçiliğinin küresel tahminleri: Sonuçlar ve Eğilimler, 2012-2016.²¹³

3.1.1. Çocuk İşçiliğinin Bölgesel Dağılımı

Çocuk işçiliğinin bölgesel dağılımına baktığımız zaman Afrika’da çocuk işçiliği 72 milyondur, bu sayının yaklaşık 32 milyonu en tehlikeli işlerde çalışmaktadır. Bu verilere göre Afrika dünyadaki çocuk işçiliğinin bölgesel dağılımına göre birinci sırada yer almaktadır.²¹⁴ Asya ve Pasifik ise Afrika’dan sonra 62 milyon çocuk işçi ile ikinci sıradadır ve en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği sayı

²¹¹ ILO, (2017), **Global Estimates of Child Labour: Results and Trends, 2012-2016**, Geneva, s.23. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_575499.pdf, Erişim tarihi: 24.07.2019

²¹² ILO, (2017), a. g. e., s.27.

²¹³ ILO, (2017), a.g.e., s.24.

²¹⁴ ILO, (2017), a. g. e., s.27.

29 milyondur. Çocuk işçiliğinin bölgesel dağılımında genel olarak 11 milyon (%5) çocuk işçi ve 6 milyon yarım tehlikeli işlerde çalışan çocuk işçilerin sayına göre Amerika üçüncü, Arap devletleri ise sonuncu sıradadır. Arap devletlerindeki çocuk işçilerin sayı tüm çocuk işçilerin %3'nü oluşturmaktadır, yani bu da 1 milyon çocuk işçi demektir. Bu çocuk işçilerin yarısı ise tehlikeli işlerde çalışmaktadır.²¹⁵ Avrupa ve Orta Asya istatistiksel verilere göre çocuk işçiliğinin bölgesel dağılımında 5.5 milyon (%4) ile dördüncü sırada olmasına rağmen çocuk işçilerin nerdeyse hepsi insan bedenine ve sağlığına zararlı olan tehlikeli işlerde çalışmaktadır.²¹⁶ (Tablo 3.2'e bakınız)

Tablo 3.2: Çocuk İşçiliğinin Bölgesel Dağılımı (5-17 yaş, 2016)

Bölge	Çocuk İşçiliği (Milyon)	Çocuk İşçiliği (%)	En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliği (Milyon)	En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliği (%)
5-17 yaş aralığı	151 622	9.6	72 525	4.6
Afrika	72 113	19.6	31 538	8.6
Arap Devletleri	1 162	2.9	616	1.5
Asya ve Pasifik	62 077	7.4	28 469	3.4
Amerika	10 735	5.3	6 553	3.2
Avrupa ve Orta Asya	5 534	4.1	5 349	4.0

Kaynak: Çocuk işçiliğinin küresel tahminleri: Sonuçlar ve Eğilimler, 2012-2016.²¹⁷

²¹⁵ ILO, (2017), a. g. e., s.28.

²¹⁶ ILO, (2017), a. g. e., s.28.

²¹⁷ ILO, (2017), a. g. e., s.28.

Afrika kıtası doğal kaynakları ile zengin bir bölgedir, fakat bu zenginlik ülkelerin gelişmişlik düzeylerine yansıyamamaktadır. Bölgenin az gelişmiş ve kalabalık ülkelerinden olan Nijerya'da çocuk, ailenin gelir kaynağı olarak görülmektedir. Nüfusu 193 milyondan fazla olan Nijerya'da, 14 yaşın altında olan çocukların 15 milyonu çocuk işçilerdir. ILO raporuna göre çocuklar inşaat, tarım, maden, oto tamir gibi işlerde çalışmaktadır. Sokaklarda, dilenen, ayakkabı temizleyen, araba yıkayan çocuklar görmek mümkündür. Ailenin gelir kaynağı olarak kabul edilen çocuklar, aileye maddi yardım etmek için çalışmak zorunda kaldıkları için okula devam etmemektedirler.²¹⁸

Az gelişmiş Afrika ülkesi olan Somali'de ise 5 ve 14 yaş arasındaki çocukların yaklaşık % 39,8'i, yani 1 milyondan fazla çocuk balıkçılık, hayvancılık ve diğer tarım sektörlerinde, aynı zamanda inşaat ve farklı maden endüstrilerinde çalışmakta, aynı zamanda yasadışı işlerde, insan ticaretinde ve silahlı çatışmalarda çocuk emeği kullanılmaktadır. Bu yaş grubuna ait çocukların yarısı okula gittikleri halde diğer yarısı çalışmak zorunda oldukları için en temel insan hakkı olan eğitim hakkından mahrum kalmaktadır. Çocukların çalışmasına sebep ülkede var olan yoksulluk, düşük eğitim kalitesi ve devlete olan güvensizlik gösterilmektedir.²¹⁹

Asya'nın gelişmekte olan bir ülkesi Pakistan'da da 10-14 yaşları arasındaki çocukların % 13'ü mahsul tarlalarında, balıkçılık ve diğer tarım sektörlerinde, aynı zamanda restoranlarda, otomotiv endüstrisinde, kömür madenlerinde, ulaşım ve çöp atma işlerinde çalışmaktadır. ILO, yapılan araştırmalar sonucunda Pakistan'da nüfusun %17,2'sinin yoksul olması sebebi ile çocuk işçiliğinin yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Bu ülkede yoksulluk seviyesinin yüksek olması aileler tarafından çocuğa, hane halkına maddi katkı sağlayacak potansiyel birey olarak bakılmasına yol açmaktadır.²²⁰

3.1.2. Çocuk İşçiliğinin Sektörel Dağılımı

Dünyada çocuk işçiliğinin sektörel dağılımına bakıldığında tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin öne çıktığı görülmektedir. Tarım sektörü çocuk işçiliğinin en

²¹⁸ <https://www.worldatlas.com/articles/worst-countries-for-child-labor.html>, Erişim tarihi: 24.07.2019

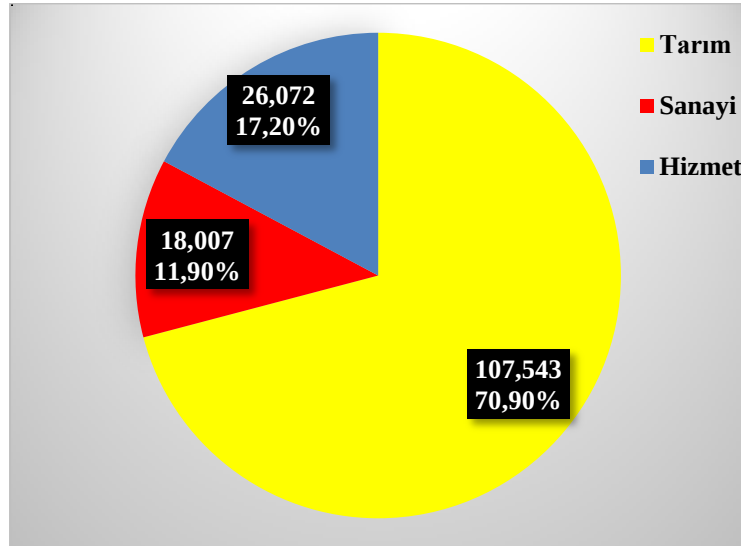
²¹⁹ A. g. k.

²²⁰ A. g. k.

yüksek olduğu sektördür, çocuk işçilerinin %71'i, resmi rakamlara göre yaklaşık 108 milyon çocuk işçi bu sektörde çalışmaktadır. Tarım sektöründe çocuklar geçimlik ve ticari tarım, hayvancılık, balıkçılık, ormancılık ve su ürünleri alanlarında çalışmaktalar. Bu sektördeki işler ücretsiz yapılan işlerdir, çünkü tarım ailenin geçim birimi olduğu için çocuklar bu sektörde çalışarak ailelerine ücretsiz aile işçisi olarak yardım ederler. Bu sektörde çalışmak çocukların sağlıkları için zararlı, çalışma koşulları tehlikelidir.²²¹

Çocuk işçiliğinin sektörel dağılımında çocuk işçi sayısına göre 26 milyon çocuk işçinin çalıştığı hizmet sektörü çocuk işçilerin yaklaşık %17'sini oluşturmaktadır. Çocuk işçilerin %12'sinin, yani 18 milyon çocuğun sanayi sektöründe çalıştığı görülmektedir. Sanayi sektöründe çalışan çocukların sayısı az olsa bile bu çocukların dörtte üçü tehlikeli işlerde çalışmaktadır, çünkü bu sektörde tehlike ile karşılaşma riski daha yüksektir. Tarım, hizmet veya sanayi sektöründe çalışan çocukların büyük bir kısmı kayıt dışı istihdamda yer almaktadır.²²² (Tablo 3.3 ve Grafik 3.1'e bakınız)

Grafik 3.1: Çocuk İşçiliğinin Sektörel Dağılımı, 2016

Kaynak: Çocuk İşçiliğinin Küresel Tahminleri: Sonuçlar ve Eğilimler, 2012-2016.²²³

²²¹ ILO, (2017), a. g. e., s.34.

²²² ILO, (2017), a. g. e., s.35.

²²³ ILO, (2017), a. g. e., s.35.

Tablo 3.3: Çocuk İşçiliğinin Bölgelere, Cinsiyet ve Yaş Aralığına göre Sektörel Dağılımı, 2016

Sektör		Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmet (%)	Genel (%)
Dünya %		70.9	11.9	17.2	100
Bölge %	Afrika	85.1	3.7	11.2	100
	Arap devletleri	60.3	12.4	27.4	100
	Amerika	51.5	13.2	35.3	100
	Asya ve Pasifik	57.5	21.4	21.1	100
	Avrupa ve Orta Asya	76.7	9.7	13.6	100
Cinsiyet %	Erkek	71.5	12.4	16.1	100
	Kız	70.3	11.1	18.6	100
Yaş %	5-14	78.0	7.4	14.5	100
	5-17	49.3	25.6	25.1	100

Kaynak: Çocuk İşçiliğinin Küresel Tahminleri: Sonuçlar ve Eğilimler, 2012-2016.²²⁴

3.1.3. Çocuk İşçiliğinin Milli Gelire Göre Dağılımı

Ülkelerin milli gelirleri ile çocuk işçiliği arasında önemli bir etkileşim bulunmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik seviyesi, gelir dağılımı ve ailelerin yoksulluk halleri çocuk işçiliğini etkilemektedir. Tablo 3.4.'de görüldüğü gibi düşük gelirli ülkelerdeki çocuk işçilerin sayı yüksek gelirli ülkelerdeki çocuk işçilerin sayıdan 32 kat daha fazladır. Dikkat çekilmesi gereken en önemli nokta ise düşük gelirli

²²⁴ ILO, (2017), a. g. e., s.34.

ülkelerdeki 65 milyon çocuk işçinin 30 milyonu tehlikeli işlerde çalıştığı halde, alt-orta gelirli ülkelerdeki 58 milyon çocuk işçinin 34 milyonu tehlikeli işlerde çalışıyor olmasıdır. Bundan başka yüksek gelirli ülkelerde çocuk işçilerin sayısı 2 milyon olmasına rağmen, bu çocukların 1 milyon 645 bini tehlikeli işlerde çalışarak para kazanmaktadır.²²⁵ (Tablo 3.4’e bakınız)

2015 yılında kişi başına düşen milli gelirlere göre ülkeler düşük, alt-orta, üst-orta ve yüksek gelirli olarak gruplara ayrılmıştır. Bu gruplarda kişi başına düşen milli gelir aralıkları şöyledir:

- “düşük gelirli (\$²²⁶ 1,045 veya daha düşük)
- düşük-orta gelir (\$ 1,046- \$ 4,125)
- üst-orta gelir (\$ 4.126 - \$ 12.735)
- yüksek gelir (\$ 12.736 veya üstü)”.²²⁷

Tablo 3.4: Çocuk İşçiliğinin Milli Gelirlere Göre Gruplaması, 2016

Milli Gelir Gruplaması	Çocuk İşçiliği (Milyon)	Çocuk İşçiliği (%)	En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliği (Milyon)	En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliği (%)
Düşük gelir	65 203	19.4	29 664	8.8
Alt-orta gelir	58 184	8.5	33 465	4.9
Üst-orta gelir	26 209	6.6	7 751	2.0
Yüksek gelir	2 025	1.2	1 645	1.0

Kaynak: Çocuk İşçiliğinin Küresel Tahminleri: Sonuçlar ve Eğilimler, 2012-2016.²²⁸

3.1.4. Çocuk İşçiliğinin Yaş Göre Dağılımı

ILO’nun 2016 istatistiksel verilerindeki çocuk işçilerin yaş gruplarına göre dağılımını incelediğimiz zaman, 15-17 yaş aralığında olan çocuk işçilerin (37

²²⁵ ILO, (2017), a. g. e., s.33.

²²⁶ ABD Doları

²²⁷ ILO, (2017), a. g. e., s.32.

²²⁸ ILO, (2017), a. g. e., s.32.

milyon) hepsinin insan sağığına zararlı olan tehlikeli işlerde istihdam edildiğı görölmektedir. Çocuk işçilerin %25'i, 15-17 yaş aralığında olan çocuklardır, bu çocukların hepsi genel olarak tehlikeli işlerde çalışan bireylerin %51'ine tekabül etmektedir. Toplam 152 milyon çocuk işçinin %48'si, yani 73 milyonu 5-11 yaş arası çocuklardan oluşmaktadır ve bu çocukların %26'sı, yani 19 milyonu tehlikeli işlerde çalışmaktadır. Çocuk işçiliğinin %28'ini kapsayan 12-14 yaş arası grupta 42 milyon çocuk işçinin %23'ü, yani 17 milyon çocuğun emeğı, ortadan kaldırılması gereken en kötü biçimlerdeki işlerde kullanılmaktadır.²²⁹ (Tablo 3.5, Grafik 3.2 ve 3.3'e bakınız)

Tablo 3.5: Çocuk İşçiliğinin Yaşa Göre Dağılımı, 2016

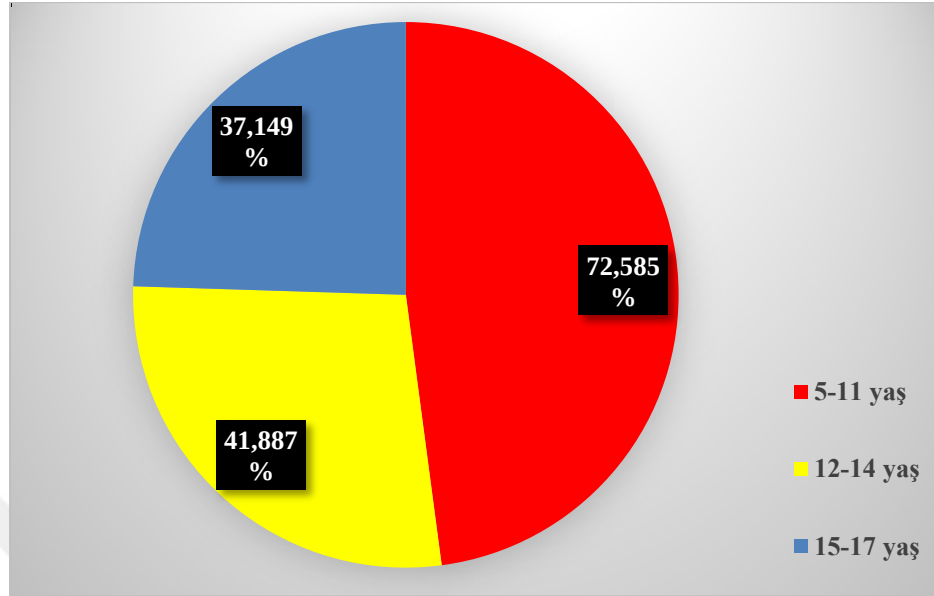
Yaş aralığı	Çocuk İşçiliğı (Milyon)	Çocuk İşçiliğı (%)	En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliğı (Milyon)	En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliğı (%)
5-11 yaş	72 585	8.3	19 020	2.2
12-14 yaş	41 887	11.7	16 355	4.6
15-17 yaş	37 149	10.5	37 149	10.5
5-17 yaş	151 622	9.6	72 525	4.6

Kaynak: Çocuk İşçiliğinin Küresel Tahminleri: Sonuçlar ve Eğilimler, 2012-2016.²³⁰

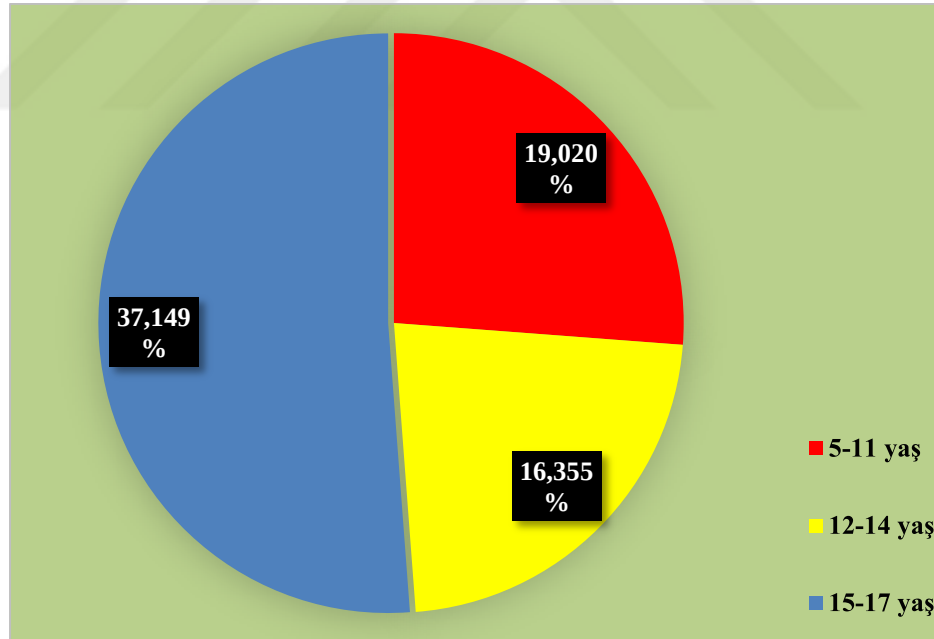
²²⁹ ILO, (2017), a. g. e., s.38.

²³⁰ ILO, (2017), a. g. e., s.38.

Grafik 3.2: Yaş Aralıklarına göre Çocuk İşçiliği

Grafik 3.3: Yaş Aralıklarına göre En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliği

Kaynak: Çocuk işçiliğinin küresel tahminleri: Sonuçlar ve Eğilimler, 2012-2016.²³¹

3.1.5. Çocuk İşçiliğinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Çocuk işçilerin cinsiyete göre dağılımına baktığımız zaman, 88 milyon erkek çocuk işçinin yarısı, yani 44 milyonu, 64 milyon kız çocuk işçilerin ise 28 milyonu

²³¹ ILO, (2017), a. g. e., s.39.

en kötü biçimlerde çalışmaktadır. Cinsiyet dağılımındaki farklılık çocukların yaptıkları işlere göre değişmektedir. Örneğin, kız çocukları daha çok ev işleri olarak bilinen hizmet sektöründe çalışmaktadırlar, fakat çocuk işçiliğine olan bakış açılarının farklılığına göre hizmet alanında çalışan kızlar bazı toplumlarda çocuk işçiler olarak gösterilmemektedir.

Çocuk işçilerin %58'i ve en kötü biçimlerde olan çocuk işçilerin %62'si erkeklerden ibaret olduğu halde, çocuk işçilerin %42'si kız çocuklardır ve onların %36'sı tehlikeli işlerde çalışmaktadır. tabloda görüldüğü üzere 15-17 yaş aralığında olan ister erkek isterse de kız çocuk işçilerin hepsi tehlikeli işlerde çalışmaktadır.²³² (Tablo 3.6'e bakınız)

Tablo 3.6: Çocuk İşçiliğinin Cinsiyete Göre Dağılımı, 2016

Cinsiyet	Yaş aralığı	Çocuk İşçiliği (Milyon)	Çocuk İşçiliği (%)	En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliği (Milyon)	En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliği (%)
Erkek	5-11 yaş	39 402	8.7	11 029	2.4
	12-14 yaş	24 582	13.3	10 208	5.5
	15-17 yaş	23 537	12.9	23 537	12.9
	5-17 yaş	87 521	10.7	44 774	5.5
Kız	5-11 yaş	33 183	7.8	7 992	1.9
	12-14 yaş	17 035	10.0	6 147	3.6
	15-17 yaş	13 612	8.0	13 612	8.0
	5-17 yaş	64 100	8.4	27 751	3.6

Kaynak: Çocuk İşçiliğinin Küresel Tahminleri: Sonuçlar ve Eğilimler, 2012-2016.²³³

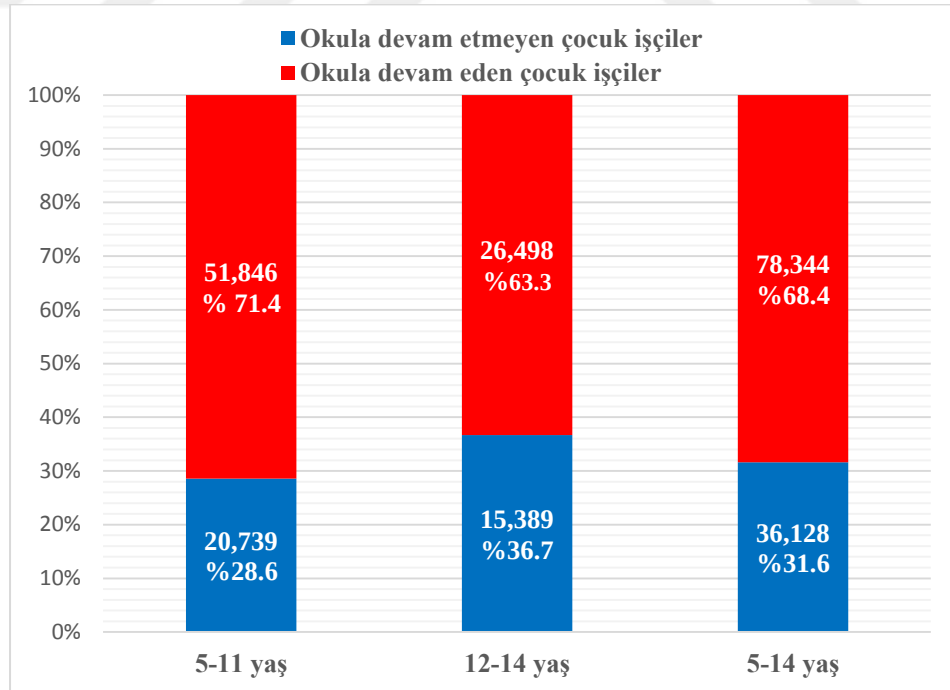
²³² ILO, (2017), a. g. e., s.42.

²³³ ILO, (2017), a. g. e., s.42.

3.1.6. Çocuk İşçiliği ve Eğitim

İnsanların en doğal hakkı olan eğitim hakkından çocukların yoksun olması veya çalıştıkları için okula devam edememesi durumu, 5-14 yaş arası çocukların okullaşma verileri ILO'nun 2016 raporunda yer almaktadır. Raporda 5-14 yaş grubuna ait 115 milyon çocuk işçinin 78 milyonu (%68) çalıştıkları halde okula devam etmektedir, fakat çocuk işçilerin %32'sine karşılık gelen 36 milyon çocuk ise okula devam edememekte, bu nedenle eğitimden yoksun kalmaktadır. 5-11 yaş aralığında olan 72 milyon çocuk işçinin %29'u, yani 21 milyonu okula devam edemezken, bu durum çocuk işçi sayısı 42 milyon olan 12-14 yaş grubunda %37, yani 15 milyon olmuştur. Okula gidemeyen veya kendi isteği ile gitmeyen çocuklar zaman ve enerjilerini eğitsel olarak gelişimlerine, yeteneklerine ve becerilerine sarf etmiş olabilselerdi, başarılı bireyler olarak kendilerine ve topluma daha çok fayda sağlamış olabilerdi. Çocuk yaşta çalışma hayatına katılmaları onların yeteneklerinin ortaya çıkmasını engellemektedir.²³⁴ (Grafik 3.4'e bakınız)

Grafik 3.4: Çocuk İşçiliği ve Okula Devamlılık, 2016 (5-14 yaş)

Kaynak: Çocuk İşçiliğinin Küresel Tahminleri: Sonuçlar ve Eğilimler, 2012-2016.²³⁵

²³⁴ ILO, (2017), a. g. e., s.47-48.

²³⁵ ILO, (2017), a. g. e., s.47.

3.2. Çocuk İşçiliğinin Nedenleri

3.2.1. Yoksulluk

Uluslararası boyutta çocuk işçiliği problemi ve buna sebep olan nedenler dünya genelinde ülkelerin gelişmişlik seviyelerine ve yapısal sorunlarına göre farklılık göstermektedir. Çocuk işgücü olgusu birbirine bağlı olan ve birbirini herhangi bir şekilde etkileyen faktörlerin birleşmesinden oluşmaktadır.²³⁶ Çocukların çalışma hayatına daha erken yaşta katılmalarına yol açan, tüm dünyada ülkelerin sosyal politika uygulamaları açısından da ön plana çıkardığı ve yapılan araştırmalarda çocuk işçiliğinin temel nedenleri arasında en önemli faktör olarak “yoksulluk” gösterilmektedir.

Çocuk istihdamını etkileyen yoksulluk sorunu “bozuk gelir dağılımı, işsizlik, kaynakların verimli kullanılamaması, eğitim olanaklarının yetersizliği ve etkin uygulanamaması, geleneksel bakış açısı, hızlı nüfus artışı, göç, kayıt dışı ekonomi gibi başka birçok soruna bağlı olarak ortaya çıkmaktadır”.²³⁷ Aynı zamanda adları belirtilmiş sorunları çocuk işçiliğine sebep olan nedenler arasında görebiliriz. Bu sorunlar arasındaki ilişki diğer bir sorunun hem nedeni, hem de sonucu olarak birbirlerini etkilemekte ve bir kısır döngü oluşturmaktadır.

Yoksulluk nedir? Tüm toplumlar için geçerli bir yoksulluk tanımı yapılamamakta, yoksulluğu ölçmek için objektif bir ölçüm yöntemi konusunda tam bir görüş birliğine varılamamaktadır.²³⁸ Farklı toplum yapıları yoksulluk kavramının farklı şekillerde tanımlanmasına, aynı zamanda yoksulluk sınırının belirlenmesinde farklı ölçüm yöntemlerinin kullanılmasına neden olmaktadır.

Dünya Bankası tarafından “Yoksulluk, asgari yaşam standardına erişememe durumu”²³⁹ olarak tanımlanmaktadır. Asgari yaşam standardına erişememe veya

²³⁶ Hakan Acaroğlu, (2010), **Türkiye’de Çocuk İşgücüne İnsan Sermayesi Açısından Bir Yaklaşım: Yoksulluk Çocuk İşgücü ve İnsan Sermayesi Döngüsü**, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, s.13.

²³⁷ Yahya Kulaksız, (2014), **Yoksulluk Bağlamında Çocuk İşgücü**, ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi, Cilt 2, Sayı 3, Ankara, s.98.

²³⁸ Salih Barışık, Tarık Ege, Türker Şimşek, (2016), **Türkiye’de Çocuk İşçiliği ve Ekonomik Eetkileri**, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 17, sayı 2, Sivas, s.166.

²³⁹ WB, (2003), **PovertyNet: A World Free of Poverty**, www.worldbank.org/poverty/mission/up1.html, Erişim tarihi: 15.04.2019

temel ihtiyaçları karşılayamama durumu olarak tanımlanan yoksulluğın, yalnızca yetersiz gelir veya harcama ile değıl, eğıtimsizlik, sosyal güvencesizlik, sosyal ilişkilerdeki zayıflık ve toplumsal faaliyetlerde yer alamama gibi durumlar olarak da tanımlanması, yoksulluğın maddi olmayan manevi boyutunu da içeren bir tanımlamadır.²⁴⁰

Yoksulluk sosyo-ekonomik açıdan yeterli olanaklara erişememe durumunu kapsamakta, ekonomik yetersizlik diğerk alanları da etkilemektedir. Bu bağlamda

“Yoksulluk kavramı genel olarak; açlık, konutsuzluk, hasta olunduğunda sağık hizmetlerinden yararlanamama, eğıtim olanağına sahip olamama ve nitelikli bir birey olarak yetişememe, çocuklarını sağıklı olmayan ortamlarda yetiştirmek durumunda kalma ve bu temelde iş sahibi olamamak adına geleceğıe yönelik sürekli kaygı ve korku taşıma şeklinde ifade edilebilmektedir.”²⁴¹

Yoksulluk düzeyinin belirlenmesinde mutlak yoksulluk ve görelı yoksulluk olarak iki ayrı yaklaşım mevcuttur:

Mutlak Yoksulluk: Bireyin veya ailenin hayatta kalabilmeleri için geçimlerini temin etmesine ilişkin gelir düzeyinin olması şarttır. Ülke tarafından belirlenmiş asgari yaşam ve gelir düzeyine sahip olmamamak mutlak yoksulluk kavramını ortaya çıkarmaktadır.²⁴² Ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin farklı olmasına bakmaksızın Dünya Bankası tüm ülkeleri kapsayacak global yoksulluk sınırı belirleyerek ülkeler arasında karşılaştırma yapmakta ve ülkeleri yoksulluk sınırına göre sıralamaktadır.

“Mutlak yoksulluk sınırı, spesifik bir refah düzeyi (yaşam standardı) ile bağlantılıdır. Belirli bir yaşam standardının altında kalan kesim yoksul olarak adlandırılır. Bu yolla yoksulluk sınırının belirlenmesi farklı zamanlar ve gruplar itibariyle karşılaştırmaların yapılmasını olanaklı kılar. Zira aynı refah seviyesindeki kişilere aynı şekilde davranılacağını garanti eder.”²⁴³

Görelı Yoksulluk: Bireyin veya ailenin yaşadığı toplumun belirli şartlarına ve yaşam kalitesine göre görelı yoksulluk kavramı ortaya çıkmaktadır. Mutlak

²⁴⁰ H. Yunus Taş., Selami Özcan, (2012), **Türkiye’de ve Dünya’da Yoksulluk Üzerine Bir Araştırma**, International Conference On Eurasian Economies, Almaty, s.423.

²⁴¹ Barışık., Ege., Şimşek., a. g. m., s.166.

²⁴² M. Nejat Coşkun, (2012), **Türkiye’de Yoksulluk: Bölgesel Farklılıklar ve Yoksulluğın Profili**, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni - 2012/59, s.183-184.

²⁴³ Coşkun Can Aktan, İstiklal Yaşar Vural, (2002), **Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri**, Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Yay Haz: Coşkun Can Aktan., Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, Ankara, s.19.

yoksulluktan farklı olarak, birey veya ailenin gelir düzeyi ve refahının daha iyi olmasına göre diğer birey veya ailelerle kıyaslanmaktadır.²⁴⁴

“Görelî yoksulluk sınırı, toplam nüfusun belirli bir yüzdesinin yer aldığı gelir ya da harcama düzeyinden veya medyan gelirin yarısından daha az gelir veya harcama seviyesine sahip olan kesimlerin yoksul olarak kabul edilmesi ile belirlenir. Zira toplam nüfusun belirli bir yüzdesinin yoksul olarak adlandırılması zaman içinde yaşam standardındaki değişimlerin kavranmasına olanak tanımamaktadır. Üstelik bu yaklaşımda yoksulluk sınırının seçimi oldukça keyfidir.”²⁴⁵

BM Kalkınma Programının düzenli olarak yayınladığı İnsani Gelişme Endeksi’ni de içeren İnsani Gelişme Raporlarında yoksullukla mücadele kapsamında ülke vatandaşlarına göre yoksulluk oranları gösterilmektedir. “2018 İGE İstatistiksel Güncellenmesi”ni incelediğimiz zaman bu yıl en yüksek İGE’ye sahip ilk üç ülke Norveç (0,953), İsviçre (0,944) ve Avustralya (0,939) iken, en düşük son üç ülke ise Güney Sudan (0,388), Orta Afrika Cumhuriyeti (0,367) ve Nijer (0,354) olduğunu görebiliriz.²⁴⁶

“Dünya Bankası tarafından yayımlanan yoksulluk göstergelerinde 2011 yılı günlük Satın Alma Gücü Paritesi’ne (SAGP) göre 1,9 doların altında gelir elde eden insanlar açlık sınırı altında kabul edilmektedir.”²⁴⁷ Yoksulluk sınırları ülkelerin gelişmiş düzeylerine göre farklı olduğu için Dünya Bankası ülkeleri düşük, alt orta, üst orta ve yüksek gelirli olarak ayırmış ve yeni yoksulluk sınırlarını günlük 3,2 dolar, 5,5 dolar ve 21,7 dolar olarak belirlemiştir.²⁴⁸

²⁴⁴ Coşkun, a. g. e, s.184.

²⁴⁵ Aktan., Vural., a. g. e, s.18.

²⁴⁶

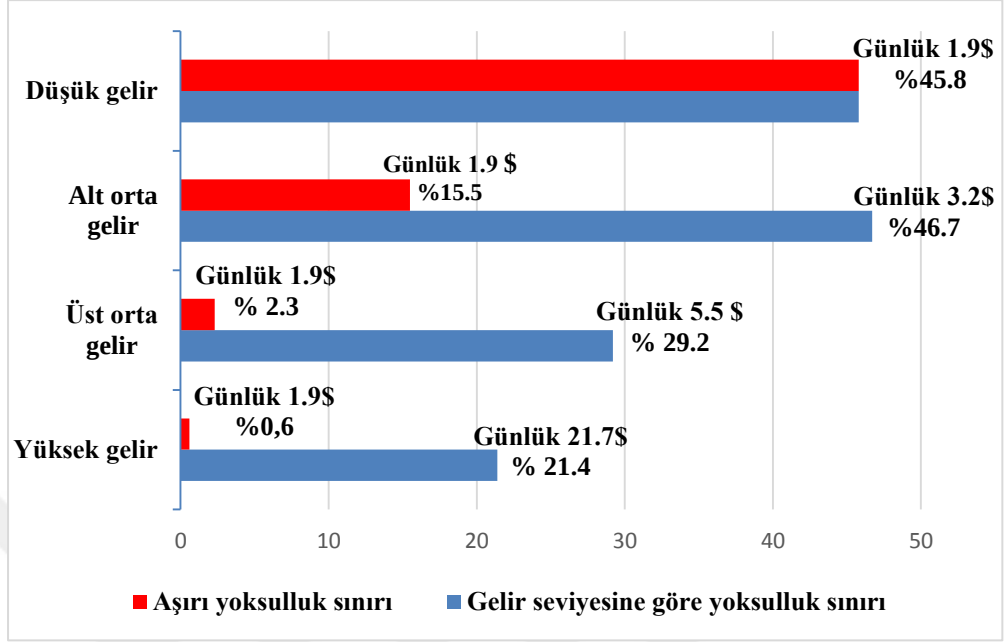
UNDP, (2018),

<http://www.tr.undp.org/content/turkey/en/home/presscenter/articles/2018/09/tuerkiye-nsani-gelime-endeksinde-64--oldu0.html>, Erişim tarihi: 20.04.2019

²⁴⁷ WB (2015), <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/brief/global-poverty-line-faq>, Erişim tarihi: 20.04.2019

²⁴⁸ WB, <http://povertydata.worldbank.org/poverty/home>, Erişim tarihi: 20.04.2019

Grafik 3.5: Dünya Bankası Yoksulluk Sınırları

Kaynak: Dünya Bankası²⁴⁹

Grafik 3.5'te görüldüğü üzere dünyada toplam nüfusun %45,8'i açlık sınırı altında yaşamaktadır. Alt orta gelirli ülkelerde 1,9 doların altında yaşayan insanlar toplam nüfusun %15,5'i olduğu halde günlük 1,9 dolar ile 3,2 dolar arasında geliri olan insanlar ise yoksulluk sınırı düzeyinde yaşamaktadır ve bu toplam nüfusun %46,7'sine tekabül etmektedir. Üst orta gelirli ülkelerde aşırı yoksul olarak yaşayanlar nüfusun %2,3'ü iken, gelir seviyesine göre belirlenmiş yoksulluk sınırı günlük 5,5 dolar altında kazancı olanlar ise nüfusun %29,2'ni oluşturmaktadır. Yüksek gelirli ülkeler için yoksulluk sınırı günlük 21,7 dolar olarak belirlenmiştir, nüfusun %21,4'ü yoksul olarak yaşıyorsa, toplam nüfusun %0,6'sı 1,9 dolar altında gelir elde ederek aşırı yoksul gibi hayatına devam etmektedir.²⁵⁰ Ayrıca Dünya Bankası, küresel yoksulların büyük bir kısmını, kırsal alanlarda yaşayan, eğitimi olmayan ve tarım sektöründe çalışan 18 yaşın altında çocukların oluşturduğunu belirtmektedir.²⁵¹

²⁴⁹ <https://www.businessinsider.com/world-bank-released-new-poverty-lines-see-where-your-country-falls-2017-10>, Erişim tarihi: 20.04.2019

²⁵⁰ A. g. k.

²⁵¹ WB, <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview#1>, Erişim tarihi: 20.04.2019

- **Açlık sınırı**, dört kişilik bir ailenin sağlıklı ve dengeli beslenebilmesi için bir ayda gıdaya vermesi gereken asgari harcama tutarı olarak tanımlanmaktadır.
- **Yoksulluk sınırı** ise, bir ailenin zorunlu ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için gereken harcama düzeyidir.²⁵²

BM Kalkınma Programı ve Oxford Yoksulluk ve İnsani Gelişim Girişimi ile 2010 yılından itibaren yoksulluk yaşam standartları, sağlık ve eğitim olmak üzere Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (ÇBYE) şeklinde değerlendirilmiştir. 2018 ÇBYE tahminlerine göre:

- “1.3 milyar insan çok boyutlu yoksul olarak yaşıyor.
- Dünyadaki yoksul insanların %83’ü Sahra altı Afrika ve Güney Asya’da yaşıyor ve bu bölgede olan 35 ülkede ise çocukların en az yarısı yoksuldur.
- Çok boyutlu yoksul bireylerin üçte ikisi orta gelirli ülkelerde yaşıyor.
- Çok boyutlu yoksulların yarısı 0-17 yaş arası çocuklardır.
- Çok boyutlu yoksulların % 85’i kırsal bölgelerde yaşamaktadır.
- Çok boyutlu yoksul olanların %46’sı şiddetli yoksulluk içinde yaşamaktadır.
- 2015/16 yılında Hindistan’da 364 milyondan fazla insan hala çok boyutlu yoksulluk durumunu yaşamaktadır. Buna rağmen, Hindistan’da, son on yılda 271 milyon insan yoksulluktan kurtulmuştur”²⁵³

Çok boyutlu yoksul insanların bölgelere göre nüfus yoğunluğu aşağıdaki gibidir:

- “Sahra altı Afrika - 560 milyon
- Güney Asya - 546 milyon
- Doğu Asya ve Pasifik - 118 milyon
- Arap Devletleri - 66 milyon
- Latin Amerika ve Karayipler - 40 milyon
- Avrupa ve Orta Asya - 3,5 milyon”²⁵⁴

Çok boyutlu yoksul insanların bölgelere göre nüfus yoğunluğundaki rakamlara bakıldığında Sahra altı Afrika ve Güney Asya bölgesinde yaşayan insanların, en önemlisi ise çocukların hayatı daha zordur ve neredeyse yarısı yoksul olarak hayatlarına devam etmektedirler. ILO’nun hazırladığı “Çocuk işçiliğinin küresel tahminleri: Sonuçlar ve Eğilimler” adlı 4 yıllık rapor incelediği zaman çocuk

²⁵² Kamil Çostu, (2007), **Sokak Çocuklarının Sosyo – Kültürel Yapısı (İstanbul Örneği)**, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, s.38.

²⁵³ <https://ophi.org.uk/multidimensional-poverty-index/global-mpi-2018/>, Erişim tarihi: 22.04.2019

²⁵⁴ A. g. k.

işçiliğine ait istatistiksel verilerde en yüksek çocuk işçiliği oranlarının bu bölgeleri kapsadığı görülmektedir.²⁵⁵

UNICEF, yoksullukla mücadele stratejilerini güçlendirmede bir adım olarak yoksulluk içindeki çocuklara yönelik tanımı şöyle yapmaktadır: “Yoksulluk içinde yaşayan çocuklar, yaşama, büyüme ve gelişmeleri açısından gerekli maddi, manevi ve duygusal kaynaklardan yoksun biçimde yaşamakta, böylece haklarından yararlanamamakta, potansiyellerini tam olarak geliştirememekte ve topluma tam ve eşit üyeler olarak katılamamaktadırlar”.²⁵⁶

Yoksulluk nedeniyle çalışma hayatına giren çocuklar ağır işlerde çalışmalarına rağmen, aldıkları para ile ailelerinin temel gıda harcamalarını karşılamaktadır. Böylece yoksulluk artışı çocuk emeği kullanımını da artırmaktadır.²⁵⁷ Ailesine maddi açıdan destek olmak için çok düşük ücret karşısında çalışan, okula gitmek yerine çalışmaya giden çocukların eğitim durumlarının yetersiz olması, gelecekte onların yüksek gelir getiren işlerde çalışma şanslarının kaybetmesine neden olabilir.

3.2.2. İşsizlik

Çocuk işçiliğini etkileyen nedenlerden biri olan “işsizlik” faktörü hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya olduğu ekonomik ve toplumsal sonuçları olan sorunların başında gelmektedir. İşsizliğe sebep olan nedenler gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere göre farklılık göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde işsizlik daha çok talep yetersizliği nedeniyle kendini göstermekte, gelişmekte olan ülkelerde ise yeterli istihdam alanının yaratılamamasına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.²⁵⁸

²⁵⁵ ILO, (2017), a. g. e.

²⁵⁶ UNICEF, **Dünya Çocuklarının Durumu 2005**, s.18.

²⁵⁷ Nilgün Tunçcan, (2000), **Çocuk İşçiliği: Nedenleri, Boyutları ve Küreselleşen Dünyadaki Konumu**, Journal of Social Policy Conferences, Sayı 43-44, İstanbul, s.243. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/9784>, Erişim tarihi: 25.04.2019

²⁵⁸ Hatice Erol, Gamze Aytur, (2017), **Türkiye’de İşsizlik ve Sendikalaşma İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz**, Adnan Menderes Üniversitesi Aydın İktisat Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, Aydın, s.116.

İşsizlik, “esas itibariyle işgücünün değişik biçimlerde istihdama katılamamasından ortaya çıkan bir insan gücü kaybı”²⁵⁹ olarak, başka bir deyimle “çalışma arzusunda ve gücünde olan ve cari ücretten çalışmaya razı olmasına rağmen iş bulamayan işgücünün varlığı”²⁶⁰ olarak veya “çalışma yeterliliğinde, isteğinde ve çalışmaya hazır bir durumda olduğu halde cari ücret düzeyinde bir işe sahip olamama durumu”²⁶¹ olarak farklı şekillerde tanımlanabilir.

2017 yılında dünya üzerinde toplam işsizlik oranı %5,5 olduğu halde, 2018 yılında işsizlik oranı %5,4 olmuştur. Yani 2017 yılında dünyada 190 milyon kişi işsiz var iken, 2018 yılında işsizlerin sayısı azalmış ve 188,2 milyon kişi olarak kayıtlara geçmiştir.²⁶²

İşsizliğin temelde iki çeşidi vardır:

- **Açık işsizlik**, “çalışma gücü ve arzusu olduğu halde, cari ücret seviyesinde iş arayıp da bulamayanların toplamını ifade etmektedir.”²⁶³
- **Gizli işsizlik**, “görünürde çalışan ancak elinde olan veya olmayan sebeplerle normalin altında çalışan diğer bir ifadeyle düşük verimlilikle çalışan kişilerin işsizliğidir.”²⁶⁴

Çalışma ekonomisi literatüründe açık işsizlik genellikle beş kategoriye ayrılmaktadır.²⁶⁵

- “Arızı (Geçici) işsizlik - eski iş yerinden kendi isteği üzere ayrılarak çalışma koşulları daha iyi olan işe geçerken kişinin işsiz kaldığı dönem, arızı işsizlik olarak tanımlanmaktadır.

²⁵⁹ Nusret Ekin, (2003), **Türkiye’de İşsizlik: İş Aramayan İşsizler – Kırsal Yoksullar – Kentsel Kayıtdışı Yapay İstihdamdakiler – Açık İşsizler**, Kamu-İş Dergisi, Cilt.7, Sayı.2, Ankara, s.2.

²⁶⁰ Kemal Yıldırım, Doğan Karaman, (2001), **Makro Ekonomi**, Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, İkinci Basım, Yayın No: 145, Eskişehir, s.308.

²⁶¹ Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü (2007), **IV. Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, s.23.

²⁶² ILO, <https://www.ilo.org/wesodata/?chart=Z2VuZGVyPVsiVG90YWwiXSZ1bml0PSJ0dW1iZXIiJnNlY3Rvcj1bIkluZHVzdHJ5JiwiU2VydmljZXMiLCJBZ3JpY3VsdHVyZSJdJnllYXJGcm9tPTE5OUEmaW5jb21lPVtdJmluZGljYXRvcj1bInVuZW1wbG95bWVudCJdJnN0YXR1cz1bIlRvdGFsIl0mc mVnaW9uPVsiV29ybGQiXSZjb3VudHJ5PVtdJnllYXJUbz0yMDE5JnZpZXdGb3JtYXQ9IlRhYmxlIiZhZ2U9WyJBZ2UxNXBsdXMiXSZsYW5ndWFnZT0iZW4i>, Erişim tarihi: 09.12.2018

²⁶³ Sabahattin Zaim, (1997), **Çalışma Ekonomisi**, 10. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, s.170.

²⁶⁴ Zaim, a. g. e., s.170.

²⁶⁵ Kemal Yıldırım, (2014), **İşsizlik Türleri, Her Bir İşsizlik Türünün Toplam İşsizlikteki Payı ve Çeşitli Demografik Parametrelerle İlişkisi**, Akademik Bakış Dergisi, Sayı 45, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Calal-Abad, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/382893>, Erişim tarihi: 06.05.2019

- Mevsimsel işsizlik - üretim ve talebin mevsimsel olarak arttığı turizm, inşaat ve tarım gibi sektörlerde çalışanlar mevsim bittikten sonra yeni bir mevsim başlayana kadar işsiz kalmaktadırlar.
- Teknolojik işsizlik - işler artık insanlar tarafından değil, teknolojik makineler tarafından daha verimli bir şekilde yapılmaktadır, bu nedenle insan emeği makine karşısında aciz kalmakta ve işsizlerin sayısı günden güne artmaktadır.
- Konjonktürel (Dönemsel) - kapitalist sistemin özelliği olan efektif talep ekonomik dalgalanmaların oluşmasına neden olabilir. Talep yetersizliğine göre dalgalanmalar durgunluk ve gerileme dönemlerine geçmekte ve bu zaman yeni dönemsel işsizlik yaranmaktadır.
- Yapısal işsizlik - ekonomide sektörler arasında yapısal değişiklikler nedeniyle bir sektörde gerileme olduğu halde diğer bir sektörde ilerleme olmakta ve bu süreçten etkilenen çalışanlar bir süreliğine işsiz kalırlar. Gerileme olan sektörde işçiler işten çıkartılırken, ilerleme olan sektörde yeni işçiler alınmaktadır.²⁶⁶

Ailenin yoksulluğu çocuk yoksulluğuna yol açmakta, çocuk yoksulluğu ise çocukların çalışmasına neden olmaktadır. Bunun en önemli nedeni ise ailede yetişkinlerin işsiz olmasıdır.²⁶⁷ İşsizlik nedeniyle bireyler düzenli iş ve gelirden yoksun olmakta, buna karşılık geçimlerini sağlamak için ebeveynler çocuklarının emeğini kullanmaktadır.²⁶⁸ Bu durum işsiz olan veya düzenli bir gelire sahip olmayan anne-babaların ekonomik açıdan çocuklarının emeğinden yararlanmasına yol açmakta ve küçük yaşlarından itibaren enformel sektörde çocukların çalışması kaçınılmaz olmaktadır, bu durum çocuk işçiliğini yaygınlaştırmaktadır.

3.2.3. Nüfus Artışı

Çocuk işçiliğini etkileyen faktörlerden biri olarak hızlı nüfus artışını söyleyebiliriz. Herhangi bir bölgede (kıta, ülke, kent, köy vb.) belli bir zamanda yaşayan tüm insanların sayısı nüfus olarak tanımlanır.²⁶⁹

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sosyo-ekonomik ve kültürel koşulların farklı olması, yani insanların eğitim seviyesinin düşük ve yetersiz gelire sahip olması, erken yaşlarda evliliklerin gerçekleşmesi, aynı zamanda doğurganlık oranının yüksek olması hızlı nüfus artışını etkilemekte ve çok çocuklu kalabalık ailelerin oluşmasına neden olmaktadır. Böyle ülkelerde yaşayan çocuklar gelişmiş

²⁶⁶ A. g. m.

²⁶⁷ Semiha Boybek, (2009), **Sosyal Yardım Uygulamaları ve Çocuk İşçiliği Arasındaki İlişki: Keçiören Örneği**, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Ankara, s.71.

²⁶⁸ Tunçcan, (2000), a. g. m., s.244.

²⁶⁹ Levent Aksu, (1998), **Dünya'da ve Türkiye'de Nüfus Analizleri**, Journal of Economy Culture and Society, Sayı 25, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, s.219.

lkelerdeki ocuklara nispeten ailedeki mevcut maddi sıkıntılarını azaltmak için daha küçük yaşlar itibaren çalışma hayatına katılmaktadırlar.

“Hızlı nüfus artışı, düzensiz kentleşme, kentsel işsizlik ve gelir dağılımını gibi sorunlara neden olmakta ve aile gelirindeki hızlı düşüşler, çocukları da kapsar biçimde, tüm aile fertlerini çalışmaya zorlamaktadır.”²⁷⁰ çalışmalar dünya nüfusunun geliri az ve eğitim seviyesi düşük olan ailelerin, çok çocuklu kalabalık bir aileye dönüşmesi ile hızlı bir şekilde artacağını göstermektedir, bu durum dünya genelinde yoksulluk oranını artıran bir unsurdur.²⁷¹

Nüfus artışının aileye masraf olarak değil aksine gelir artırıcı bir etkisinin²⁷² olduğunu söylemek mümkündür, nüfus artışı ile aile gelirinin artması arasındaki ilişki ocuk emeğinin kullanılmasının yaygınlaşmasını etkilemektedir. Bu durum düşük gelirli ailede çocukların çok olması ve onların çalışması aile gelirinin artmasında çocukların katkı sahibi olacağı inancını oluşturmaktadır. Bu inanç, çocukların çocukluklarını yaşamalarına engel olmakta, bunun yerine kötü ve sağlıksız koşullarda çalışma hayatına katılmalarına yol açmaktadır. Çocukların erken yaşlarda çalışma hayatına atılmaları, hızlı nüfus artışının bir sonucu olduğu gibi sebebini de teşkil etmektedir. Bu nedenle doğacak her bir ocuk "potansiyel işgücü" olarak değer kazanmaktadır.²⁷³

2019 yılı Temmuz ayı verilerine göre dünyada her 38 saniyede bir kişi doğmaktadır. Her saniye değişmekte olan dünya nüfusu 7 milyar 713 milyondan fazladır. Nüfusuna göre dünya nüfusunun %18.59'unu kapsayan in, 1 milyar 434 milyon nüfusu ile birinci sıradadır; Hindistan ise 1 milyar 367 milyonluk nüfus ile dünya nüfusunun %17.71'isine sahip olarak ikinci sırada yer almaktadır. Doğurganlık oranına göre yapılan araştırmalar sonucunda 2030 yılında Hindistan'ın dünyanın en kalabalık ülkesi olacağı tahmin edilmektedir.²⁷⁴

²⁷⁰ Tunan., a. g. m.

²⁷¹ Fatma Işıl Bulut, (1997), **Psiko-Sosyal Gelişim Sorunları: Sanayi Bölgelerinde alışan ocukların Sorunları**, TİSK yayını, Ankara, s.55.

²⁷² Tahir Baştaymaz, (1994), **ocuk işçiler ve Enformel Sektör**, s.18.

²⁷³ Tahir Baştaymaz, (1994), **Formel ve Enformel Sektörde alışan çocuklar ve Sanayiye Etkileri**, Türkiye'de ocuk işgücü, Ankara, s.84.

²⁷⁴ UNFPA, (2019) <http://worldpopulationreview.com/countries/>, Erişim tarihi: 12.05.2019

Tablo 3.7: Kıta Nüfusları, 2019

Kıta	Nüfus - 2019	Dünya nüfusu (%)	Büyüme oranı (%)
Asya	4,601,371,198	59.65%	0.89%
Afrika	1,308,064,195	16.96%	2.52%
Avrupa	747,182,751	9.69%	0.10%
Güney Amerika	427,199,446	5.54%	0.85%
Kuzey Amerika	366,600,964	4.75%	0.63%
Okyanusya (Avustralya)	42,128,035	0.55%	1.34%

Kaynak: Birleşmiş Milletler Dünya Nüfus Tahminleri²⁷⁵

Dünya Bankası raporuna²⁷⁶ göre, dünya nüfus sıralamasında en çok nüfusu olan ikinci ülke Hindistan'dır. 2011 yılında Hindistan nüfusu %1,3 (tahmini 17 milyon) artmış, 1,247 milyar nüfusa ulaşmıştır. Hindistan çocuk işçiliğine ilişkin raporu en son 2011 yılında hazırlamıştır. Hızlı gelişmesine rağmen, ILO'nun "Child Labour in India"²⁷⁷ raporuna göre 2011 yılında Hindistan'da 5-14 yaş arasında 259,6 milyon çocuk vardır ki bu çocukların %3,9'u, yani 10,1 milyonu çalışmaktadır. Çalışan çocukların ise %32,9'u (3,33 milyon) tarım sektöründe çalışarak aile ekonomisine katkı sağlamaktadır. Ayrıca, 42,7 milyon çocuk eğitime erişememekte, eğitim düzeyinin düşük olması, gelenekler ve diğer nedenler yüzünden okula devam etmemektedir. 2011 yılında Hindistan'da işsizlik oranı ise %3,53 olarak gerçekleşmiştir.²⁷⁸

²⁷⁵ A. g. k.

²⁷⁶ WB, (2019), <http://databank.worldbank.org/data/indicator/SP.POP.TOTL/1ff4a498/Popular-Indicators>, Erişim tarihi: 27.07.2019

²⁷⁷ ILO, https://www.ilo.org/newdelhi/whatwedo/publications/WCMS_557089/lang--en/index.htm, Erişim tarihi: 27.07.2019

²⁷⁸ <https://tradingeconomics.com/india/unemployment-rate>, Erişim tarihi: 27.07.2019

3.2.4. Göç

“Göç insanlık tarihinin bütün dönemleri boyunca var olan bir olgudur.”²⁷⁹ Tarihsel belgeleri incelediğimiz zaman eskiden doğa olayları, afetler, kıtlık göçün nedenleri olduğu görülmektedir. Zaman değiştikçe göçün nedenleri de ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel etmenlere bağlı olarak değişmiştir.²⁸⁰

Coğrafi mekan değişimi olarak bilinen göç zamanla toplumdan topluma sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel boyutların değişmesi ile yaşanan nüfus hareketlenmesidir.²⁸¹ Literatürde göç kavramı daha çok iç göç ve dış göç olarak ikiye ayrılmaktadır.

“İç göç bir ülkenin kendi sınırları içerisinde belirli bir bölgeden bir başka bölgeye gerçekleştirilen göç hareketidir. Dış göçten ise bir ülkeden bir başka ülkeye yapılan göç anlaşılmalıdır.”²⁸²

Yaşadıkları yerleri terk ederek başka bir yere göç edenler arasında en çok çocuklar etkilenmektedir. Genel olarak yeterli eğitim sahibi olmayan, vasıfsız işgücü olarak görülen bireyler işsizlik sorunuyla karşılaştıkları zaman daha güzel bir hayat yaşamak umudu ile başka bir yere göç ederler. Aileler, çocukları ile beraber göç ettikleri zaman yaşadıkları maddi sıkıntıları gidermek için çocuklarının çalışmasına olumlu bakarlar. Hatta çok çocuklu bir aile göç ettiği zaman çocuklar daha çok ekonomik değer kazanır ve onların çalışmama gibi bir şansı neredeyse hiç yoktur.²⁸³ Bu nedenle göç hareketleri çocukları olumsuz etkilese bile onların çalışma hayatına katılmalarının hem nedeni, hem de sonucu olmaktadır.

Göç ettikten sonra ekonomik değer kazanan çocuklar en temel hakları olan eğitim ve oyun oynama haklarından yoksun kalmaktadırlar. Bu durum çocukların yeterli eğitime sahip olmayan, hayal gücü dar ve beklentileri düşük bireyler olarak

²⁷⁹ Serdar Sağlam, (2006), **Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme**, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, Sayı 5, Ankara, s.34. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/328301>, Erişim tarihi: 15.05.2019

²⁸⁰ Belgin Oral, Fevziye Çetinkaya, (2017), **Sosyolojik Bir Olgusu Olarak Göç, Tanımı, Nedenleri ve Göç Kuramları**, Türkiye Klinikleri Halk Sağlığı, Cilt 3, Sayı 1, Ankara, s.1.

²⁸¹ İnan Özer, (2004), **Kentleşme, Kentleşme ve Kentsel Değişme**, Ekin Kitabevi, Bursa, s.11.

²⁸² Sağlam, a. g. m., s.34.

²⁸³ ÇSGB, (2006), **Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi**, Ankara, s.21.

büyümelerine yol açmaktadır.²⁸⁴ Sigortasız ve ucuz işçi olarak görülen çocuklar işverenler tarafından en kötü koşullarda çocuk işçiliğine maruz kalarak çalışmaktadırlar.²⁸⁵ Sebebi ne olursa olsun göç, çocukların yaşamını belli bir süre içinde olumsuz yönde etkileyerek onların fiziksel, ruhsal, sosyal açıdan gelişimlerinde kalıcı sağlık sorunlarının oluşmasına ve psikolojik travma durumu yaşamalarına neden olabilmektedir.

Belirli bir sebep aranmaksızın göç etmiş çocuklar ile göç edilen ülkenin kendi vatandaşı olan çocuklar arasında devletlerin tutumunda ayırım olmaması için, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 2. maddesinin 1. fıkrasında şöyle yazmaktadır:

“Taraflar Devletler, bu Sözleşmede yazılı olan hakları kendi yetkileri altında bulunan her çocuğa, kendilerinin, ana babalarının veya yasal vasilerinin sahip oldukları, ırk, renk, cinsiyet, dil, siyasal ya da başka düşünceler, ulusal, etnik ve sosyal köken, mülkiyet, sakatlık, doğuş ve diğer statüler nedeniyle hiçbir ayırım gözetmeksizin tanır ve taahhüt ederler”.²⁸⁶

Birleşmiş Milletlerin “Uluslararası Göç Raporu 2015”de tüm dünyada göçmenlerin sayının 244 milyon olduğu ve dünya nüfusunun %3,3’nün göçmen olarak yaşadığını belirtmektedir. Rapora göre, 20 yaşın altındaki uluslararası göçmen sayısı 36,6 milyondur ve bu da toplam göçmen sayısının %15’i demektir. Bu veriye göre çocukların, %31’i (11,3 milyon) 15-19 yaş arasında, %26’sı (9,5 milyon) 10-14 yaş arasında, %24’ü (8,6 milyon) 5-9 yaş arasında, %19’u (7,2 milyon) 0-4 yaş arasındadır. Tüm uluslararası göçmenlerin yaklaşık üçte ikisi Avrupa (76 milyon) ve Asya’da (75 milyon), diğer kısmı ise Kuzey Amerika (54 milyon), Afrika (21 milyon), Latin Amerika ve Karayipler (9 milyon) ve Okyanusya’da (8 milyon) yaşamaktadır.²⁸⁷

3.2.5. Eğitim

Çocukların çalışmasına neden olan önemli etkenlerden biri de eğitim olanaklarının yetersizliğidir. “Eğitim; kişinin ruhsal ve zihinsel kapasitesini

²⁸⁴ Aydın Diler, Nurdan Şahin, Berna Akay, (2017), **Göç olayının çocuk sağlığı üzerine etkileri**, Dr. Behçet Uz Çocuk Hastanesi Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, İzmir, s.13.

²⁸⁵ Diler., Şahin., Akay., a. g. m., s.13.

²⁸⁶ BM ÇHS, Erişim tarihi: 20.05.2019

²⁸⁷ BM, **International Migration Report 2015**, http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2015_Highlights.pdf, Erişim tarihi: 20.05.2019

geliştiren, onun çevresi ile olan iletişimini artıran, bilgi, beceri ve ihtisas kazandıran ve kişiyi daha verimli ve üretken kılan bir vasıttır.”²⁸⁸

Eğitim olanaklarının yetersizliği ve altyapının yeterli düzeyde olmaması, aynı zamanda ailevi ve sosyal sorunlar nedeni ile çocuklar devletin sağladığı eğitim hizmetlerinden uzak kalmaktadır. Yoksulluk, işsizlik gibi faktörler çocukların eğitim masraflarını ödemelerine ve okula gitmelerine engel olmakta, işgücü olarak görüldüğü için küçük yaşlardan itibaren çalışma hayatına katılmalarına sebep olmaktadır.²⁸⁹ Bu nedenle çocuklar gelecekte eğitimsiz ve vasıfsız bireyler olarak düşük ücret karşılığında çalışacak ve yoksulluk bir kısır döngü olarak varlığını sürdürecektir.²⁹⁰ Bu durum çocuk işçiliğinin nedenlerinin birbiriyle ilişkili olduğudur, yani biri diğerinin hem nedeni, hem de sonucudur.

“Eğitimden yoksun kalma, eğitim düzeyinin ve kalitesinin düşük olması, eğitime ayrılan bütçenin yetersizliği, kayıt dışı çalışma, yetişkin işsizliği, esnek ve güvencesiz çalışma koşulları, sendikal hak ihlalleri çocuk emeğinin istismarını artırmaktadır.”²⁹¹

Çalışan çocukların büyük bir kısmı eğitimden kendi istekleri veya zorunlu olarak uzak kalan bireylerdir. Çünkü buna eğitim almış gençlerin işsizliği, eğitim kurumlarının ücretleri, yaşam seviyesinin pahalılığı gibi etkenler neden olmaktadır.²⁹²

Çocukların okula gitmeme ve ya okulu terk etme nedenleri şöyle sıralanabilir:

- **“Yaşadıkları çevrede veya oraya yakın arazide okulun olmaması**

Okulun yaşadıkları araziye göre uzak olması hava durumuna (soğuk, sıcak, yağmur, kar, rüzgar) ilişkin olarak, aynı zamanda çocukları okula götürecek araçların olmaması nedeniyle çocuğun eğitime devam etmesine engel olmaktadır.

- **Çocuğun okutulması için ailenin okul masraflarını karşılayamaması**

Okul masraflarının (okula kayıt, elbise, yemek, ulaşım parası) yoksul ailelerin ödeyebileceği kadar yüksek olması çocukların okula gitmeyip küçük yaşlarından itibaren çalışmasına neden olmaktadır.

²⁸⁸ Nur Serter, (1994), **Türkiye'nin Sosyal Yapısı**, Filiz Kitabevi, İstanbul, s.140.

²⁸⁹ Kadriye Bakırcı, (2004), **Türkiye’de Çocuk ve Genç İşçiliği**, Görüş Dergisi, Sayı: 58, Ankara, s.53.

²⁹⁰ Banu Karaman, Melih Özçalık, (2007), **Türkiye’de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Bir Sonucu: Çocuk İşgücü**, Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 14, Sayı 1, Manisa, s.38.

²⁹¹ Nazan Şahbaz, Mehmet Ali Şahinli, (2013), **Çocuk İşgücü Potansiyeli: Türkiye, Kent, Kır**, s.34.

²⁹² Sema Erder Köksal, Kuvvet Lordoğlu, (1993), **Geleneksel Çıraklıktan Çocuk Emeğine Bir Alan Araştırması**, Marmara Üniversitesi, Friedrich-Ebert Vakfı, İstanbul, s.37.

- **Sınıfın kalabalık olması ve eğitimin sıkıcı olması**

Bir sınıfta eğitim alan çocuk sayısının çok olması, derslerin eski yöntemlerle (örneğin, baskıya dayanarak) öğretilmesi, eğitim kalitesinin düşük olması, eğitim materyallerinin yetersiz olması, öğretmenlerde çocukları etkileyecek motivasyon eksikliği, verilen eğitimin çocuklar tarafından sıkıcı bulunması gibi nedenler onların okuldan uzaklaşmasını etkilemektedir.

- **Anne ve babanın eğitim durumu ve eğitim konusundaki tutum ve davranışları**

Yoksul aileler çocuklarına verilen eğitimin onların gelecekte daha iyi bir işte çalışmasına neden olmayacağını düşünerek, erken yaşlarda para ve iş deneyimi kazanmanın yollarını kazanmaları için çalıştırmaktadırlar.

- **Devlet tarafından eğitime ayrılacak harcamaların yetersizliği**

Çocuk işçiliğine karşı mücadele programlarında devletin eğitim için ayırdığı harcamaların büyük önemi olduğu belirtilmektedir. Şöyle ki, devletin eğitim harcamalarının arttığı zaman eğitim kalitesinin yükselmesi söz konusudur. Eğitim harcamaları arasında devlet tarafından eğitimin parasız hale getirilmesini, ailelerin okul malzemeleri ve ulaşım için masrafların en aza indirilmesini, okullarda çocukların beslenmesi için yiyeceklerin ve okul forması olan giysilerin verilmesini söyleyebiliriz. Fakat devletlerin eğitim harcamaları için (bu nedenle OECD göstergelerine bakılabilir) ayırdığı payın azlığı ve eğitim politikaların özelleştirilmesi yoksul ailelerin çocuklarının eğitim alması için okula gitmesini engellemekte, çocukları küçük yaşlarda çalışma hayatına itmektir.²⁹³

Bazı gelişmekte olan ülkelerde tartışılan, önce sanayileşim sonra eğitime yatırım yapalım düşüncesi tutarlı olmayan bir düşüncedir. Tarih bize bunun tersini göstermiştir. Avusturya, Almanya, Japonya ve ABD sanayileşmesini gerçekleştirmeden çok önce eğitime büyük oranda yatırım yapmışlardır.²⁹⁴ Bu nedenle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde devletin eğitim için ayırdığı harcamalar yeterli olmadığı için okullaşma oranı düşük, çocuk işçiliği oranı ise yüksektir.

- **Eğitim süresi ve zorunlu eğitim programları**

Çocukların okula devam etmesi için yapılan çalışmalardan biri zorunlu eğitimi geliştirmeye yönelik reform programıdır. Avrupa Birliğine üye olan ülkeler zorunlu eğitimi geliştirmek amacıyla engelli bireyler için alternatif eğitim programları, mesleki eğitim hizmetini iyileştirmek için müfredat programları hazırlayarak hem engelli bireyleri kapsayan hem de mesleki eğitimi geliştiren bir yol izlemektedir.”²⁹⁵

Avrupa’da zorunlu eğitim süreleri Tablo 3.8’de gösterildiği gibidir:

Tablo 3.8: Zorunlu eğitim / öğretim süresi ve öğrencinin yaş grupları,

2018/19

²⁹³ Tunçcan, (2000), a. g. m., s.248.

²⁹⁴ Çöpoğlu., a. g. e., s.121.

²⁹⁵ Nilgün Tunçcan, (1998), **AB’de Çocuk İstihdamı**, Journal of Social Policy Conferences, Sayı 41-42, İstanbul Ünivrsitesi, İstanbul, s.346.

Kaynak: European Commission²⁹⁶

NOT: Parantez içinde olan rakamlar zorunlu okul öncesi eğitime başlama yaşı olarak gösterilmiştir. Zorunlu eğitim yılı okul öncesi başlama yaşı dahil olmak üzere eğitim bitirme yaşına kadar beraber hesaplanır.

NOT: 6y6a – açıklaması: 6 yaş 6 aylık

Çocukların zorunlu eğitimlerini bitirmelerine engel olan üç neden aşağıda yer almaktadır:

- Okullarda eski eğitim-öğrenim sisteminin mevcut olması, yani okulların yeni eğitim standartlarına uygun olmaması çocukların eğitimden uzaklaşmasına, motivasyonlarının düşmesine neden olmaktadır.²⁹⁷
- Müfredat programlarının yenilenmemesi çocukların gelecekte çalışacağı işlerle ilgili yeterli bilgiler kazanmasına ve yeteneklerini geliştirmesine engel olmaktadır.²⁹⁸
- Mesleki eğitim hizmetlerinin yetersiz olması, meslekler hakkında bilgilerin verilmesinde, çocukların meslek okullarına yönlendirilmesinde devlet ve öğretmenlerin ilgisiz kalması mesleki eğitime katılımı düşürmektedir.²⁹⁹

Eğitim hakkı bireyin etnik kökenine, cinsiyetine, diline, dinine ya da toplumun refah durumuna bakılmaksızın her bireyin hakkıdır. Zorla okuldan alınıp çalıştırılmaya yöneltilen çocuk, eğitim hakkından mahrum kalmaktadır. Bundan dolayı devletler eğitim hakkını, eğitim hizmetini çocukların yararlanabileceği şekilde aileyi ekonomik açıdan sıkıntıya sokmadan verebilmelidir.³⁰⁰ Eğitim hakkından mahrum kalan çocukların istihdama katılmaktan başka çıkış yolu yoktur.

3.2.6. Geleneksel Bakış Açısı

Toplumun sosyal yapısını oluşturan kültürel örüntü ve gelenekler, her toplumun kendine özgü bir bütünlük sergilemesini sağlamak ve bu çerçevede hem

²⁹⁶ European Commission, Compulsory Education in Europe – 2018/19, Eurydice – Facts and Figures https://edudoc.ch/record/132718/files/compulsory_education_2018_19.pdf, s.4, Erişim tarihi:20.05.2019

²⁹⁷ Tunçcan., (1998), a. g. m., s.347.

²⁹⁸ Tunçcan., (1998), a. g. m., s.347.

²⁹⁹ Tunçcan., (1998), a. g. m., s.347.

³⁰⁰ İshak Torun, (2001), **Sokakta Çalışan Çocuklar ve İstanbul Örneği**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, s.17.

toplumsal rollere hem de sorunlara karşı toplumun bakış açısını ve çözüm yollarını ortaya koymaktadır. Toplumlar arasında farklılık çocukların çalışması fikrini kendi geleneklerine göre yorumlamaktadırlar. Örneğin, bazı toplumlar çocukların çalışmasını normal karşılamakta ve burda herhangi bir kötü durumun olmadığını kabul ettiği takdirde, bazı toplumlar için çocukluklarını yaşamadan çalışma hayatına katılan çocukların çalışma sorununu çözülmesi gereken bir sosyal sorun olarak nitelendirmektedirler.³⁰¹ Bu nedenle çocuk işçiliği sorununun nedenleri arasında geleneksel rollerin ve kültürel örüntülerin etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Toplumun en küçük bireyleri olan çocukların çalışması yalnız aileleri değil, aynı zamanda toplumu ilgilendirir, çünkü çocuk işçiliği sorunu bir şekilde toplumsal nedenlere de bağlıdır.³⁰² Bu sorunun çözüm yolu, aile ve toplumun çocuğa olan bakış açısını ve ona verdiği değeri göz önünde bulundurmadır. Aile ve toplumun çocuğa yüklemiş olduğu normatif tutumlar, geleneksel roller ve kültürel örüntüler çocuğun eğitim almasını engelleyebilir, onun üzerinde çalışmasını gerektiren bir etki yaratabilir.

“Gelenekler çocuklara “itaat etmek” ve “bağımlı olmak” sorumluluğunu yüklemektedir.”³⁰³ Çocuklar anne-babalarına bağımlı olduğu için onlara itaat etmeli, onların istediklerini yerine yetirmeli, dediklerini yapmalıdır. Aile geleneğine uyum sağlayan çocuklar anne-babanın isteği üzere aileye yardımcı olmak için çalışma hayatına katılır ve çocuk üzerinde eve para getiren birey olarak algı yaratılır. Sonuç olarak çocuk aileye ekonomik katkı sağlayan birey gibi değerlendirilmekte ve bu durum toplum tarafından normal kabul edilmektedir.

Anne-baba tarafından çocuğun çalışarak aileye ekonomik katkı sağlaması doğal kabul edilse bile çalışmanın çocuğun fiziksel, duygusal, toplumsal ve kişisel gelişimine olan olumsuz etkileri gözardı edilmektedir.³⁰⁴ Ebeveynlerin aile geçimini sağlamakta yaşadıkları maddi sıkıntılar çocuklarının çalışma hayatına katılmalarına

³⁰¹ Boybek., (2009), a. g. e., s.74.

³⁰² Barış Şahin, (2009), **Çocuk İşçilerin Korunması**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, s.34.

³⁰³ Bulut., (1997), a. g. m., s.59.

³⁰⁴ Aysel Köksal, (1992), **Çıracılık Eğitim Merkezine Devam Eden ve Etmeyen 15-18 Yaş Grubu Çalışan Çocukların Çalışma Koşulları ve Sorunları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, s.20.

neden olmuş, zaman geçtikçe bu durum çocuklar tarafından da normal karşılanarak gelenek halini almıştır.

Köyden kente göç durumlarında bile geleneksel kültür kentlerde yaşatılmaya devam etmektedir. Çocuklar eskiden evde veya tarlada ücretsiz aile işçisi olarak çalıştıkları halde, kente göç ettikten sonra herhangi bir işyerinde ücret karşılığı çalışmaktadırlar. Bunlar arasında ücretli olarak çalıştıkları için çocukların para alarak aileye maddi katkı sağlamasından başka önemli bir fark yoktur.³⁰⁵

Çocuk işçiliğine karşı mücadelenin etkili olması için toplum çocuk işçiliğinin olumsuzlukları üzerine düzenlenecek konferanslar, televizyon programları, gazeteler, aynı zamanda çocuk işçilerin ürettiği ürünlerin insanlar tarafından tüketilmesine karşı yapılan kampanyalar vasıtası ile bilinçlendirilmelidir.³⁰⁶ Uluslararası sözleşmelere uygun olarak çocuk hakları çerçevesinde çocukların değerli bireyler olarak görülmesi, çocukların doğal hakkı olan eğitim almasına öncelik verilmesi, zamanla toplumlarda bir eğitim kültürü oluşturacaktır, bu da çocuk işçiliğinin azalmasına sebep olacaktır.

3.2.7. Çocuk Emeğine Olan Talep

Küreselleşen dünyada küçük veya büyük işletmelerde işverenler tarafından çocuk emeğine olan talebin gittikçe artması çocuk işçiliği nedenlerinden biridir.

Buna yol açan nedenler şöyle sıralanabilir:

- Çocuklar yetişkinlerle kıyaslandığı zaman itaatkar ve daha az problemli birey olduğu için işe daha rahat uyum sağlayacak, sorun çıkarmadan, ona verilen işleri yapacak ve işverenin dediklerini harfiyen yerine getirecektir.
- Çocuklar az maliyeti olan ucuz işgücü olarak görülmektedir. Daha çok rekabet gücünü belirleyen küçük işletmelerde işveren kar elde etmek için ucuz işgücü olarak düşük ücret karşılığında çocukları çalıştırmaktadır.

³⁰⁵ Bulut., (1996), a. g. m., s.58.

³⁰⁶ Şahin., a. g. e., s.35.

- Fiziksel olarak çocukların daha hızlı ve kıvrak olması, başka beceri ve yeteneklerine göre emek-yoğun üretimin olduğu farklı enformel sektörlerde çocuk işgücüne olan talebi arttırmış ve çocuk emeğinin kullanılmasına neden olmuştur.³⁰⁷
- Aileler, çocuklarının meslek sahibi olması ve düşük ücret almasına rağmen para kazanması için, çocuklarının küçük işletmelerde çalışmasına izin vermesi işverenlerin işine gelmektedir.
- Vergileri ödemekte zorluk çeken işletmeciler için çocukların kayıt dışı ve sigortasız düşük ücret karşılığında çalıştırılması işçi maliyetlerini düşürmektedir.
- Eğitimden yoksun kalan çocuklar onlara ve işçilere ait haklardan habersiz oldukları ve yasa dışı çalıştıkları için işverene karşı hukuksal bir talepte bulunamazlar. Bu durumda işverenler istedikleri zaman tazminat ödemedi çocukları işten çıkarabilirler.³⁰⁸

3.3. Çocuk İşçiliğini Önlemeye Yönelik Mücadele Programları

ILO'nun hazırladığı “Çocuk İşçiliğinin Küresel Tahminleri: Sonuçlar ve Eğilimler, 2012-2016” raporunda yer alan 152 milyon çocuk işçinin sayının 2025 yılına kadar 121 milyona indirilmesi ve genel olarak çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması için yapılması gerekenlere ait bir stratejinin belirlenmesi tüm dünya için kaçınılmaz olmuştur. “2025'e Kadar Çocuk İşçiliğinin Sona Ermesi: Politika ve Programların Gözden Geçirilmesi”³⁰⁹ adlı raporda ILO, son istatistik verilere dayanarak dünyada 64 milyon kız ve 88 milyon erkek çocuk işçinin olduğu belirtirken, 2000 yılından itibaren çocuk işçilerin sayının giderek azaldığını ifade etmektedir. Çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması için hükümetler eğitim, sosyal koruma, yasal düzenlemeler, iş gücü piyasalarının önemini vurgulayan sosyal diyalogun gerçekleşmesini desteklemeli ve buna ilişkin ILO tarafından belirlenmiş politik yaklaşımları benimsemelidirler. Tüm bunlar çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasına, eğitimin kalitesinin artırılmasına, insanların iyi koşullarda

³⁰⁷ Şahin., a. g. e., s.35-37.

³⁰⁸ Şahin., a. g. e., s.35-37.

³⁰⁹ ILO, (2018), **Ending child labour by 2025: A review of policies and programmes**, s.5. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---ippec/documents/publication/wcms_653987.pdf, Erişim tarihi: 25.12.2019.

çalışmasına ve dünyada “barışçıl, adil ve kapsayan toplumların” oluşmasına olanak sağlayabilir.

ILO’nun “2025’e Kadar Çocuk İşçiliğinin Sona Ermesi” adlı raporda belirtildiği üzere sosyal diyalog dikkate alınarak çocuk işçiliğine karşı aşağıdaki tedbirlerin gözden geçirilmesi gerekmektedir:³¹⁰

- “Herkesi kapsayan ve adil koşullarda kaliteli eğitim
- Sosyal koruma zeminleri de dahil olmak üzere sosyal koruma sistemleri
- Yetişkin ve gençlerin yasal çalışma yaşlarına ilişkin saygın iş
- Yasal standartlar ve düzenlemeler”³¹¹

Aynı raporda çocuk işçiliğine neden olan etkenler şöyle sıralanmaktadır:³¹²

- “Sınırlı yasal koruma
- Yoksulluk ve sosyal güvencesizlik
- Bireysel ve toplu olarak darbelere maruz kalma
- Düşük kaliteli eğitim, sınırlı okula erişim
- İyi iş fırsatlarının sınırlı olması ve çalışmanın zor geçişleri
- Örgütlenme özgürlüğü, toplu pazarlık hakkının, aynı zamanda diğer sosyal diyalog biçimlerinin etkili bir şekilde tanınmasının engellenmesi veya zayıf gerçekleşmesi.”³¹³

Bu etkenlerin çocuk işçiliği üzerinde etkileri ve buna karşı benimsenmesi gereken politik yaklaşımları ILO şöyle belirlemiştir:³¹⁴

1. Çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasına ilişkin yasal taahhütler ve sosyal diyalog yaklaşımının önemi³¹⁵
2. Yetişkinler ve yasal çalışma yaşındaki gençler için “İnsana Yakışır İş” yaklaşımı³¹⁶
3. Sosyal koruma³¹⁷
4. Eğitim³¹⁸
5. Tedarik zincirlerinde çocuk işçiliğine yönelik önlemler³¹⁹

³¹⁰ ILO, (2018), a. g. e., s.31.

³¹¹ ILO, (2018), a. g. e., s.31.

³¹² ILO, (2018), a. g. e., s.31.

³¹³ ILO, (2018), a. g. e., s.31.

³¹⁴ ILO, (2018), a. g. e., s.1.

³¹⁵ ILO, (2018), a. g. e., s.32-33.

³¹⁶ ILO, (2018), a. g. e., s.34-42.

³¹⁷ ILO, (2018), a. g. e., s.42-50.

³¹⁸ ILO, (2018), a. g. e., s.51-57.

³¹⁹ ILO, (2018), a. g. e., s.58-62.

6. Kırılgan durumlarda ve kriz anlarında çocukların koruması³²⁰

ILO bu yaklaşımlarla çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasına ilişkin bir yol haritası çizmiştir. Bu yol haritasıyla birlikte 2025 yılına kadar dünyada çocuk işçilerin sayının 121 milyona düşürüleceği düşünülmektedir.

3.3.1. Çocuk İşçiliğinin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Yasal Taahhütler ve Sosyal Diyalog Yaklaşımının Önemi

Çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması için yapılacak herhangi bir yasal mevzuat yeterince etkili olmayabilir. Bu nedenle yasal mevzuat toplum için etkili, aynı zamanda yeterli ve uygulanabilir olmalıdır. Sonuç olarak yapılacak etkili ve yeterli yasal mevzuat devlet tarafından çocukların haklarının korunmasında ve çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasında etkili olacaktır. ILO bunu sağlamak için ilkeleri şöyle sıralamaktadır:

“Belirlenmiş uluslararası standartların amaç ve ilkelerini ulusal hukuka uyarlamak; çocukları korumanın devletin bir görevi olduğunu göstermek ve çocukların devlet tarafından korunmasını resmileştirmek; çocukların hak ve sorumluluklarını belirlemek; onların hak ve sorumluluklarını ihlal edenlere karşı yaptırımlar uygulamak ve mağdurlara yasal tazminat ödemek”.³²¹

2017 yılının Haziran ayında Hindistan devletinin ILO’nun 138 ve 182 sayılı sözleşmelerini onaylaması ile bu sözleşmelerin etki ettiği alan genişlemiş ve dünyadaki çocuklarının %80’ni kapsar hale gelmiştir. Çocuk işçiliğine yönelik yapılan uluslararası sözleşmeler ve yasal taahhütler çocuk işçiliğinin azalmasında katkı sağlayacağı beklenmektedir.³²²

“Çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasına ilişkin yapılan yasal taahhüt” adlı politik yaklaşım ile ILO, çocuk işçiliğine karşı temel olarak yasama ve politik yapının güçlendirilmesini hedeflemiş ve buna göre stratejiler ve önlemler hazırlanmıştır. Bunlar:³²³

- “Çocuk işçiliğine ilişkin uluslararası hukuki standartların onaylanmasının teşvik edilmesi;

³²⁰ ILO, (2018), a. g. e., s.62-67.

³²¹ ILO, (2018), a. g. e., s.31.

³²² ILO, (2018), a. g. e., s.31.

³²³ ILO, (2018), a. g. e., s.33.

- Çocuk işçiliği ile ilgili kabul edilen uluslararası hukuki standartların ulusal mevzuatlara eklenmesi;
- Çocuk işçiliğine karşı kabul edilen yasalarının hükümetler tarafından izlenmesi ve uygulanmasına yönelik sistemlerin güçlendirilmesi;
- Ulusal tehlikeli işler listelerinin hazırlanması;
- Ulusal yasal düzenlemelere örgütlenme ve ayrımcılığa uğramama özgürlüğünü de dahil ederek diğer temel çalışma haklarının genişletilmesi;
- Asgari çalışma yaşı ile zorunlu eğitim yaşı arasındaki hukuki düzenlemeye uygun olarak insanların işe almak,
- Çocuk işçiliğine yönelik endişelerin kalkınma, eğitim, sosyal koruma ve diğer sosyal politika ve programlara dahil edilmesi.”³²⁴

Çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması için yapılması gereken en önemli tedbirlerden biri uluslararası boyutta ve ulusal hukukta yasal düzenlemelerin yapılmasına, çocuk haklarının korunmasına, çocukların eğitim almasına, çocukları çalıştıran işletmelerin cezalandırılmasına, devletlerin çocuk işçiliğine karşı denetim sistemlerinin güçlendirilmesine yönelik yasal taahhüt ve sosyal diyalogun hayata geçirilmesine azami düzeyde önem verilmelidir.

3.3.2. Yetişkinler ve Yasal Çalışma Yaşındaki Gençler İçin “İnsana Yakışır İş” Yaklaşımı

Yetişkinlerin ve yasal çalışma yaşındaki gençlerin iyi, güvenli ve onlara uygun iş fırsatlarını sağlamak çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması için atılmış önemli adımlardan biridir. Çünkü iyi, güvenli ve ücretli iş, devletin yoksullukla mücadelesinde anahtar rol oynamaktadır. Yetişkinler ve gençler koşulları ve şartları iyi olan işlerde çalışmadığı veya bu işlere erişemediği için, artan yoksulluğa karşı zorunlu olarak sosyal korumasız, şartları ve çalışma koşulları kötü olan yerlerde çalışmaya mahkum kalmaktadırlar. Bu durum çocuk işçiliğinin daha da yaygınlaşmasının nedenlerinden biridir.

ILO, çocuk işçiliğine karşı mücadele programlarında kentsel veya kırsal alanda resmi veya kayıt dışı ekonomide çalışarak para kazanan işçilere (yetişkin ve gençler dahil) örgütlenme özgürlüğü ve toplu pazarlık haklarını kullanabilmeleri için devlet tarafından insana yakışır iş imkanlarının sağlanmasına ilişkin entegre politika yaklaşımlarını belirlemiştir. Aynı zamanda iyi iş imkanları sağlayan işletmelerde işçilerin sosyal koruması, eğitim ve sağlık hizmetini finanse etmek için gereken vergi

³²⁴ ILO, (2018), a. g. e., s.33.

sistemi oluşturulmaktadır. “Sosyal ücret” olarak bilinen bu sistem şletmelerde eşitsizlik ve sosyal dışlanmaya karşı m¼cadelede çok ¼nemlidir.³²⁵

Genel olarak s¼yleyebiliriz ki, sosyal g¼venlik, sosyal koruma gibi yetişkinlerin ve ¼alıřma ¼aęındaki gen¼lerin temel ihtiya¼larını karşılayacak, işyerlerinde t¼m işçilere adil gelir ve eşit haklar sağlayan iyi ve saygın bir iş ¼ocuk işçiliğine olumlu etki edebilir. ¼¼nk¼ ¼ocuk işçiliği ile saygın iş bir¼ok y¼nden doğrudan bağlantılıdır. ¼rneęin, 18 yaşından b¼y¼k bireylerin insana yakışır işlerde ¼alıřması, aldıkları maaş ile aile ge¼imini temin etmeleri ¼ocukların eğitime devam etmelerine neden olabilir, k¼¼¼k yaşlarından itibaren ¼ocukların ¼alıřma hayatına katılmalarının karşısının alınmasında etkili olabilir.

¼ocuk işçiliğine karşı m¼cadelede t¼m devletleri kapsayan ortak politika ve programlar bulunmaktadır. Bu ortak politika ve programlar ulusal, b¼lgesel ve k¼resel d¼zeylerde ¼zellikle tarım sekt¼r¼nde var olan ¼ocuk işçiliği sorunlarının ¼öz¼lmesi i¼in birtakım ¼nlemlerin alınmasını gerekli kılmaktadır.³²⁶

- Tarım ve iřg¼c¼ paydaşlarını iş birliğine teşvik etmek, ¼ocuk işçiliğinin ¼nlenmesi i¼in gerekli politika ve programların tutarlılığını sağlamak;
- Tarım sekt¼r¼nde gen¼lerin istihdamı i¼in fırsatları desteklemek;
- Tarım ve işçi ¼rg¼tlerinin faaliyetlerini i¼eren programlara ¼ocuk işçiliğine y¼nelik endişeleri katarak programları d¼zenlemek;
- ¼ocukların tarımda tehlikeli işlerde ¼alıřmasını ¼nlemek ve daha g¼venli tarım uygulamalarının benimsemesini teşvik etmek;
- Kırsal ge¼im kaynaklarını ve gelir getirici faaliyetleri iyileştirmek.

ILO’nun belirlediği “Yetişkinler ve yasal ¼alıřma yaşındaki gen¼leri insana yakışır işlere teşvik etme” politik yaklaşımın 4 ¼nemli politik hedefi vardır:³²⁷

1. Uygun kırsal ge¼im kaynaklarını desteklemek;
2. Kayıt dışı ekonomiden kayıtlı ekonomiye ge¼iři teşvik etmek;

³²⁵ ILO, (2018), a. g. e., s.34.

³²⁶ UNFAO, “**International Partnership for Cooperation on Child Labour in Agriculture**”, <http://www.fao.org/rural-employment/background/partnerships/international-partnership-for-cooperation-on-child-labour-in-agriculture/en/>, Erişim tarihi: 12.12.2019.

³²⁷ ILO, (2018), a. g. e., s.41.

3. Yasal çalışma yaşındaki gençlerin insana yakışır işlerde çalışmasını sağlamak;
4. 15-17 yaşlardaki gençler (ergenler) arasında çocuk işçiliğini sonlandırmak.

Ayrıca, her politik hedefin kendi strateji ve önlemleri bulunmaktadır. **“Uygun kırsal geçim kaynaklarını desteklemek”** başlıklı politik hedefinin stratejileri ve önlemleri aşağıda yer almaktadır:³²⁸

- Küçük üretici dernekleri ve demokratik kooperatiflerinin yetişkin işçi kaynaklarının yanı sıra girdileri, araçları ve diğer kaynaklarını bir araya getirmeye teşvik etmek;
- İşçilerin işverenlerle toplu pazarlık yapması, kırsal ekonomide geçim kaynaklarına, ekim tarlasında ürünlerin fiyat müzakerelerine katılması, aynı zamanda kendi gelirlerinin artırılması dahil olmak üzere ortak temsilini güçlendirmek;
- Topluluk tasarrufları ve kredi sendikalarının geliştirilmesini de dahil ederek aile çiftlikleri ve işletmelerin girdilere ve kredilere erişimin iyileştirilmek;
- Üretkenliği ve canlılığı artırmak için aile çiftlikleri ve işletmelerinde sürdürülebilir, uygun teknolojiler ve alternatif uygulamaları tanıtmak;
- Yerel olarak yetiştirilen ürünlerin kalite ve değerini artırmak için gıda imalatına ve altyapıya yatırım yapmak;
- Kentsel dönüşüm ve çölleşme nedeni ile tarım için uygun olan arazilerin kaybını azaltmak için stratejiler geliştirmek.

“Kayıt dışı ekonomiden kayıtlı ekonomiye geçişi teşvik etmek” politik hedefin önemli stratejileri ve önlemleri aşağıda yer almaktadır:³²⁹

- Sürdürülebilir mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişimini desteklemek;
- İşçi haklarını korurken, buna engel olacak eylemleri azaltan bir politika ve düzenleyici ortam oluşturmak;

³²⁸ ILO, (2018), a. g. e., s.41.

³²⁹ ILO, (2018), a. g. e., s.41.

- Kayıt dışı ekonomide çalışanların örgütlenmelerini sağlamak, aynı zamanda kayıt dışı işletmelerin kooperatifler de dahil olmak üzere üretici birliklerine katılmalarını organize etmek;

- Kayıt dışı ekonomideki işçilere asgari ücret korumasını uygulamak;
- Kayıt dışı ekonomide çalışarak edinilen becerilerin dikkate alınması için becerilerin akreditasyonunu düzeltmek;

- Gayri resmi kurumlar arasında resmileştirme ile beraber gelen avantajlar ve koruma hakkında daha fazla bilgilendirmeyi teşvik etmek (mikro, küçük ve orta ölçekli işletmeler için iş geliştirme hizmetleri, pazara erişim, üretken kaynaklar, kredi programları ve kayıt dışı ekonomi birimlerini yükseltmek için eğitim ve tanıtım programları).

“Yasal çalışma yaşındaki gençlerin insana yakışır işlerde çalışmasını sağlamak” adlı politik hedefin 3 önemli stratejisi ve önlemi vardır.³³⁰

- Eğitim ve beceri geliştirme, kamu işleri, iş arama desteği ve diğer işgücü piyasa hizmetleri dahil, gençleri hedef alan aktif işgücü piyasası müdahalelerini, istihdam sübvansiyonlarını, serbest meslek ve girişimcilik fırsatlarını yasallaştırmak;

- Gençlerin çalıştıkları yerlerde eşit muamele görmeleri ve olası suiistimal ve tehlikelere maruz kalma durumlarında korunma haklarını temin etmek;

- Gençlerin işveren ve işçi kuruluşlarına ve sosyal diyaloga katılımlarını desteklemek.

“15-17 yaşlardaki gençler (ergenlerin) arasında çocuk işçiliğini sonlandırmak” olarak bilinen politik hedefin stratejileri ve önlem programları aşağıda belirtilmektedir:³³¹

- Tehlikeli işlerden çıkarılan gençlere ikinci şans tanınarak eğitim, öğretim ve insan yakışır iş sağlama güvencesi veren sistemleri geliştirmek.

- Acil sosyal yardım, tıbbi bakım, psiko-sosyal danışmanlık, yasal destek, aile takibi ve değerlendirmesi ve yeniden entegrasyon sonrası takip: gençlerin

³³⁰ ILO, (2018), a. g. e., s.41.

³³¹ ILO, (2018), a. g. e., s.42.

çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden uzaklaştırılmasını sağlamak için sistemler geliştirmek;

- İşverenler ve genç işçilere, usta zanaatkarlar ve çıraklarına ve sendika temsilcilerine yeterli ve tutarlı denetim mekanizmaları ile iş sağlığı ve güvenliği konusunda eğitim ve bilgilendirmeyi temin etmek;
- Ergenlerin iş yerlerinde karşılaştıkları tehlikelerin belirlenmesine yardımcı olmak için “stratejik denetim planları” oluşturmak;
- İş müfettişliği ile birlikte sendikaları, iş birliklerini, ticaret odalarını, toplum örgütlerini, asgari yaş kurallarını izleyen sosyal koruma kurumlarını, işyerlerinin ve ergen işçilerin güvenliği için seferber etmek.

Yetişkin ve gençlerin zorunlu eğitimlerini bitirdikten sonra insana yakışır işlerde çalışmasını sağlamak, devletin üzerine aldığı en büyük yükümlülüklerden biridir. Bu yükümlülüklerle ulaşmak için kayıt dışı ekonomiden kayıtlı ekonomiye geçiş yapmak, kırsal geçim alanlarında kaynakların düzenlemesini temin etmek ve tehlikeli işlerde çalışan yetişkin ve gençlerin yeniden eğitim almalarına olanak sağlamak gerekir.

3.3.3. Sosyal koruma

Yoksulluk ve ani şoklara maruz kalma (iş kaybı, hastalık gibi) çocuk işçiliğine artıran durumlardır. Yoksulluk, bir ailenin çocuklarını küçük yaşlarda iş hayatına yönlendirmesini hızlandırmakta ve çocuklarının eğitimlerine yatırım yapmalarını engellemektedir. Başka bir deyişle, yoksul haneler temel ihtiyaçlarını karşılamak ve belirsiz durumla başa çıkmak için çocuklarının eğitimlerini sonlandırarak onların emeğine başvurmak zorunda kalmaktadırlar. Yaşanan ani iş kaybı, hastalıklar, iş kazaları, hanede para kazananların veya diğer aile üyelerinin yaralanması gibi sıkıntıların oluşması ile ev işlerinde de çocukların eğitimden uzaklaşarak çalışmasına karar verilebilir.³³² Tüm bunlar çocukların çalışmasında etkili olmaktadır. Yoksulluğu azaltmak, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması için önleyici programlar yapmak konusunda “sosyal koruma” en iyi politik

³³² ILO, (2018), a. g. e., s.42.

yaklaşımlardan biridir. Sosyal koruma, hane halkına yönelik riskleri azaltmaya ve sosyal korumalarını genişletmeye yönelik politikalar³³³ olarak da açıklanabilir.

“Çocuk işçiliği ile ilgili ekonomik açıkları azaltmak” politik hedefinin stratejileri ve önlemleri şöyledir:³³⁴

- Bütçe kısıtlamaları yaparak, çocuk işçiliğine maruz kalabilen fakir ailelerin gelirlerini arttırmaya yönelik para yardımı yapmak için koşulsuz nakit transfer planlarını genişletmek;
- Mevcut gelir yoksulluğunu nakit para yardımları ile azaltmak, yanı sıra, çocukların çalışmalarını önlemeye yönelik çocukların okula devam etme koşullarını sağlamak için şartlı nakit para transfer planlarını oluşturmak;
- Aile için evde gıda güvensizliğini azaltmak, çocukların okula devam etmeleri için ek bir teşvik programının yapılması amacıyla okulda gıdaların veya yemeklerin verilmesine ilişkin transfer programlarını hayata geçirmek; çünkü okulda verilen yemekler öğrencilerin konsantrasyonunu ve dersler üzerinde daha iyi ve etkili çalışma performansını artırabilir.

“Çocuk işçiliğine güvenilmesine yol açan diğer beklenmedik durumların etkisini azaltmak” politik hedefin belirlenmiş stratejileri ve önlemleri şöyle sıralanabilir:³³⁵

- Sağlığın sosyal sıkıntıya ve bunlara bağlı ekonomik kayıplara karşı korunmasının artırılmasına yardım etmek;
- Engellilerin sosyal ve ekonomik sıkıntılarını ortadan kaldırmak için sosyal koruma önlem programları hazırlamak, aynı zamanda devlet tarafından engellilere engellilik derecelerine uygun bir şekilde engellilik yardımlarını ve bakım hizmetlerini artırmak;
- Yaşlıların sosyal korumasına ilişkin yapılan önlem programında emeklilik gelirini artırmak;
- İşini kaybetmiş bireylerin gelir ihtiyaçlarını temin etmek için işsizlik sosyal korumasını artırmak.

³³³ ILO, (2018), a. g. e., s.50.

³³⁴ ILO, (2018), a. g. e., s.50.

³³⁵ ILO, (2018), a. g. e., s.50.

Sosyal korumanın “**Hane halkının krediye erişimini genişletmek**”³³⁶ olarak bilinen politik hedefi “Savunmasız, mali durumu iyi olmayan ailelerin finansal piyasalara erişimini kolaylaştırmak ve karşılaştıkları risklerin bir kısmına karşı korunmalarını sağlamak için mikro kredi ve mikro sigorta programların uygulanması”na yöneliktir.

Devletlerin dezavantajlı gruplara ve genel olarak vatandaşlarına yönelik yaptığı sosyal politika tedbirleri her bireyin korunmasını hedef almalıdır. Çünkü ailelere yapılacak destekler sonucunda çocukların çalışmak için işyerlerine değil, eğitim almak için okula gitmelerini sağlayacak, engellilere, yaşlılara, işsizlere yapılacak yardımlar onların hayat sıkıntılarını hafifletecektir. Sonuç olarak, yapılacak her türlü destek ve yardımlar vatandaşları koruma altına alacak ve çocukların çalışmasına engel olacaktır.

3.3.4. Eğitim

Uluslararası düzeyde çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması için ILO tarafından yapılan etkinlik ve çabalar, üye devletlerin üzerine düşen yükümlülüklerin hepsi, herkese adil, eşit ve kaliteli eğitim alma şansının verilmesi ile bağlantılıdır. Bu nedenle yapılan en iyi tedbir ILO’nun kabul ettiği 4 numaralı Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi projesidir.³³⁷ Bu proje çocukların okula devam etmelerini engelleyen çocuk işçiliğini okullara erişim, kaliteli eğitim ve maddi durumu iyi olmayan çocukların okula devam etmeleri için verilecek devlet yardımları ile etkisiz hale getirebilir ve çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasında büyük önem taşıyabilir.

Eğitim kalitesinin düşük olması ve eğitim masraflarının aile bütçesine uygun olmaması çocukların çalışmasına neden olmaktadır. Tüm bunlar çocukların okula devam etmelerine engel oluşturmaktadır. ILO’nun “Çocuk İşçiliğinin Küresel Tahminleri: Sonuçlar ve Eğilimler, 2012-2016” raporuna göre 5-14 yaş grubuna dahil olan 115 milyon çalışan çocuğun 78 milyonu hem çalışmakta, hem de okula devam etmektedir. Geri kalan 37 milyon çocuk ise okula gitmeyerek eğitimden uzak kalmakta ve hayatlarına çalışarak devam etmektedirler. (Grafik 2.4’e bakınız)

³³⁶ ILO, (2018), a. g. e., s.50.

³³⁷ ILO, (2018), a. g. e., s.51.

ILO'nun çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması için hazırladığı yaklaşımlardan biri de kaliteli eğitim politikalarının hayata geçirilmesidir. “Eğitim” politik yaklaşımının 4 farklı politik hedefi ve bu hedeflerin hayata geçirilmesi için yapılması gereken stratejiler ve önlemler vardır.³³⁸

“Eğitim” politik yaklaşımının ilk hedefi **“Korunmasız aileler için erken çocukluk gelişimi fırsatlarına erişimi genişletmek”**tir ve bunun için aşağıda gösterilen strateji ve önlemlerin yapılmasını gerekmektedir.³³⁹

- Yerel merkezlerde okul öncesi eğitim programlarını tanıtmak ve insanları bilgilendirmek;
- Çocuklara özen gösterilmesi için iyi ebeveyn olma amaçlı ebeveynlik eğitimi programlarını tanıtmak ve insanları bilgilendirmek;
- Kapsamlı çocuk bakımı programlarını hedefli tanıtmak ve insanları bilgilendirmek.

“Doğrudan ve dolaylı eğitim maliyetlerini azaltmak” politik yaklaşımının en önemli beş strateji ve önlemleri belirtilmiştir.³⁴⁰

- Okul ücretlerinin ortadan kaldırılması;
- Örgencilere ücretsiz üniforma ve ders kitaplarının verilmesi;
- Ücretsiz okul ulaşımının sağlanması.
- Konvansiyonel (koşullu) para transfer programlarının uygulanması.
- Yiyecek dahil olmak üzere eğitim programları için para transfer programlarının uygulanması.

“Okul kalitesini geliştirmek” yaklaşımının strateji ve önlemleri daha çok öğretmenlerin işe alımı ve okul kuralları ile ilgilidir.³⁴¹

- Öğretmenlerin çalışma koşullarını, akademik özgürlüğünü, öğretmenleri etkileyen şiddeti, öğretmen göçünü ve hareketliliğini ve kurumsal bağımsızlığını temin etmek;

³³⁸ ILO, (2018), a. g. e., s.57.

³³⁹ ILO, (2018), a. g. e., s.57.

³⁴⁰ ILO, (2018), a. g. e., s.57.

³⁴¹ ILO, (2018), a. g. e., s.57.

- İyi eğitimli öğretmenler ve öğretmen asistanlarını işe almak, kız çocuklarını okula devam etmelerine teşvik etmek ve okullarda erkek-kız ayrımcılığı yapılmaksızın cinsiyet dengesini sağlamak;

- Okul hayatında ebeveynlerin ve toplumların katılımlarını artırmak;
- Tüm kız ve erkek çocuklarını okulda cinsel şiddet dahil olmak üzere şiddete karşı korunmak;

- Eğitim seviyesini artırmak için müfredat reformu yapmak.

“Okul erişimini genişletmek” yaklaşımının amacı çocukların okula devamlılığını artırmak, engelli çocukların eğitim alması için onların okula erişimini sağlamak ve okulda çocukların eğlenceli zaman geçirmeleri için etkinlikler düzenlemektir. Bu nedenle bu yaklaşımın temel olarak iki stratejisi vardır:³⁴²

- İhtiyaç değerlendirilmesi yaparak öğrenme güçlüğü çeken veya fiziksel engeli olan çocuklar dahil olmak üzere okulda sınıflar oluşturmak;

- Çocukların boş zamanlarını iyi değerlendirilmesi için okulda öğretmenler tarafından eğlenceli etkinlik yapmak ve aktivitelere katılmalarını sağlamak.

ILO’nun eğitimle ilgili yaptığı strateji ve önlemler aileleri çocuklarının eğitim almalarına olan olumsuz bakış açılarını değiştirmekte, çocukların okula devam etmelerinde etki yaratmakta ve erken yaşlarda çocukların çalışmasına engel olmaktadır. Bu yaklaşım üye devletler tarafından hayata geçirilmesi ile çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasında etkili olabilir.

3.3.5. Tedarik Zincirlerinde Çocuk Emeginin Kullanılması

Küresel tedarik zincirleri, işletmelerde artan verimlilik ve rekabet üzerine başarısızlıkların önlenmesi için ilk olarak becerikli, çevik ve en önemlisi düşük maliyetli elemanların çalışmasını öngörmektedir. Bu nedenle teknoloji transfer ve yeni üretim uygulamalarının “transfer motoru” rolünü üstelenen küresel tedarik zincirleri işletmelerinde çocuk emeginin önemi artmıştır.³⁴³

³⁴² ILO, (2018), a. g. e., s.57.

³⁴³ ILO, (2018), a. g. e., s.58.

Kakao ve tütün gibi birçok yüksek profilli küresel tedarik zincirli işletmelerde çocuk işçiler üzerine araştırmalar yapılmasına rağmen sonuç olarak günümüzde çocuk işçilerin resmi ve güvenilir istatistiksel verilerini bulmak ve bu verilere ulaşmak zordur. Çocuk işçiler yalnız yüksek profilli tedarik zincirli işletmelerde değil, aynı zamanda yerel ve ulusal tüketim için üretilen tedarik zincirlerinde de çalışmaktadır, fakat bu gibi yerlerde genellikle çocuk işçilerle ilgili araştırma, inceleme veya denetleme yapılmaz, yapılsa bile istatistiksel veriler herhangi bir şekilde medyadan uzak tutulur.³⁴⁴

ILO'nun Çok Uluslu İşletmeler ve Sosyal Politika ile İlgili Üçlü Prensipler Beyanı ve Çok Uluslu İşletmeler İçin OECD Kuralları ile BM'in İş ve İnsan Haklarına Yönelik Prensipleri arasında küresel tedarik zincirlerinde iş ilke ve standartlarına uygun çocuk emeğinin ve diğer iş haklarının ihlal edilmesine ilişkin ortak uluslararası konsensüs kabul edilmiştir. Bu konsensüs 2017 yılında yayınlanan G20 Liderler Deklarasyonu ile daha da güçlendirilmiştir. Konsensüste ise çocuk işçiliği ve işletmelere ilişkin görüş birliği şöyle ifade edilmektedir:³⁴⁵

“Ülkelerimizde, iş ve insan haklarına ilişkin ulusal eylem planları gibi yeterli politika çerçevelerinin oluşturulması için çalışacağız ve işletmelere gereken özen gösterilmesi sorumluluğunun üstleneceğiz. 2025 yılına kadar çocuk işçiliğini, zorla çalıştırmayı, insan kaçakçılığını ve tüm modern kölelik biçimlerini ortadan kaldırmak için acil ve etkili önlemler alacağız.”³⁴⁶

Tedarik zincirli işletmelerde büyük önem arz eden çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması için ILO üç politik hedef belirleyerek buna uygun strateji ve önlemler hazırlamıştır. İlk olarak **“Temel nedenleri ele almak”** politik hedefin “belirli bir coğrafi alanda tüm çocuk işçiliğine yönelik faktörleri ele almak” olarak belirlenmiş stratejisini hayata geçirmek gerekmektedir.³⁴⁷

“Düzenleme ve denetimi güçlendirmek” politik hedefinin uygulanması gereken iki önemli strateji ve önlem aşağıda yer almaktadır:³⁴⁸

- Ulusal topraklarda yer alan tüm ticari işletmelerinin operasyonlarını inceleyecek ve inceleme zamanı işletmede çalışan işçilerin haklarına karşı

³⁴⁴ ILO, (2018), a. g. e., s.58.

³⁴⁵ ILO, (2018), a. g. e., s.58.

³⁴⁶ ILO, (2018), a. g. e., s.58.

³⁴⁷ ILO, (2018), a. g. e., s.62.

³⁴⁸ ILO, (2018), a. g. e., s.62.

gösterilecek saygı beklentisini ortaya çıkarmak amacı ile yeterli bir düzenleyici program oluşturmak;

- İş-teftiş hizmetlerini güçlendirmek.

Tedarik zincirli işletmelerde çocuk emeğinin kullanılmasına karşı yapılması gereken son politik hedef **“Endüstri uyumluluğunu teşvik etmek”** olarak belirlenmiş 5 stratejisi ve önlemleri yer almaktadır.³⁴⁹

- İş yerlerindeki tüm temel hakları içeren çok uluslu şirketler ile sektördeki küresel sendika federasyonları arasındaki uluslararası düzeyde imzalanmış anlaşmalar;

- Tedarik zincirli işletmelerde çocuk işçiliğine yönelik iş odaklı, gönüllü girişimler;

- Bir tedarik zincirinde çocuk işçiliğinin halledilmesi zamanı bir başka tedarik zincirine kaydırılmaması ve bundan emin olmak için sektörler arası yapılacak işbirliği girişimlerinin temin edilmesi;

- Özel girişimler ve kamu denetim faaliyetlerinin daha etkili karşılıklı ilişkiye teşvik etmek amacı ile kamu ile özel kurumlar arasında ortaklıkların yapılması;

- İlgili tüm tarafları, yani hükümet, sanayi, uluslararası alıcılar, işveren ve işçi örgütleri ve sivil toplum kuruluşlarını faaliyetleri belirlemek ve koordine etmek için bir araya getirerek çok taraflı katılımın sağlanması.

“Tedarik zincirlerinde çocuk emeğinin kullanılması” yaklaşımında ILO genel olarak, ülkelerde insan haklarının korunmasına, işletmelerde çalışan işçilerin haklarının ihlal edilmesine ve hayata geçirilmesi için kabul edilmiş tedbir ve faaliyetlerin uygulanmasına, aynı zamanda denetimin güçlendirilmesine yönelik stratejiler ve önlemler hazırlamıştır. Bunlar vasıtasıyla tedarik zincirli işletmelerde ortaya çıkan çocuk işçilerin sayısı belli olacak ve buna karşı gereken hukuki işlemler yapılacaktır. Sonuç olarak, işletmecilerin zenginleşmesine neden olan az maliyet karşılığında çocukların çalıştırılması ILO tarafından belirlenen bu strateji ve önlemlerin yapılması ile onlar için daha tehlikeli ve masraflı olacaktır.

³⁴⁹ ILO, (2018), a. g. e., s.62.

3.3.6. Kırılğan Durumlarda ve Kriz Anlarında Çocukların Korunması

Dünyada 1,5 milyardan çok insan çatışma, şiddet ve kırılğan durumlardan etkilenen ülkelerde yaşamaktadır. Bundan başka her yıl üçte ikisi çocuk olmak üzere 200 milyon kişiyi etkileyen felaketler insanların başka yerlere göç etmesine, devletin vatandaşlarına yönelik sosyal yardım, destek hizmetleri vermesinde aksaklıklar yaratmasına, iş haklarının bozulmasına ve çocuk işçiliği riskinin artırılmasına neden olmaktadır. Aileler böyle durumlarda çocukların okuldan uzaklaşarak çalışmasına ve para kazanmalarına sıcak bakmaktadırlar. Devlet tarafından ailelere yapılan destek veya kısa vadeli önlemler çocukların okula devam etmeleri için yetersiz kalmaktadır.³⁵⁰ Çocuk işçiliğinin küçük krizlerden etkilenmesi çocukların korunmasının önemini bir daha ortaya çıkarmaktadır. Çünkü oluşan kırılğan durumlardan ve kriz anlarından etkilenen ilk grup çocuklar olacaktır.

Tüm bu durumlar sonucunda çocuk emeğinin nedenlerinden biri de devletin kırılğanlığı olduğunu söyleyebiliriz ve çocuk emeği ile devlet kırılğanlığı arasında karşılıklı bağlantı mevcuttur. Barış Fonu devlet üzerinde etki sağlayan sosyal, ekonomik ve politik baskıları ölçmek için araç olarak “kırılğan durumlar endeksi”ni oluşturmuştur. Bu araç vasıtasıyla daha kırılğan devletlerde çocuk emeği seviyesinin daha istikrarlı devletlere göre yüksek olduğunu görebiliriz.³⁵¹

ILO, devletlerin kırılğan durumlarda ve kriz anlarında çocukları korumak ve ülke genelinde çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması için 5 politik hedefi belirlemiştir. Bunlardan ilki **“insancıl faaliyetlerin tüm aşamalarında çocuk işçiliği yönelik kaygı duymak”**tır ve bu hedefin 3 stratejisi şöyledir:³⁵²

- Krize hazırlık, beklenmedik durum planlarında, insani yardım ve müdahalelerde, aynı zamanda kriz sonrası yeniden inşa ve toparlanma döneminde çocuk emeğine öncelik vermek;
- Kırılğan veya kriz durumlarında çocuk emeği ve diğer temel iş haklarının ihlal edilme risklerini hızlı bir şekilde belirlemek için hızlı değerlendirme araçları geliştirmek;

³⁵⁰ ILO, (2018), a. g. e., s.62.

³⁵¹ ILO, (2018), a. g. e., s.62.

³⁵² ILO, (2018), a. g. e., s.67.

- Kriz anında veya devletin kırılgan döneminde çocuk işçiliğine yönelik müdahale yapılması için farklı modeller geliştirmek ve onları test etmek.

“Çocuk işçiliğine yönelik insani müdahaleleri ulusal sistemlere dahil etmek” politik hedefini uygulamak için kriz anlarında ve kırılgan durumlarda devletlerin aşağıdaki önlemleri alması gerekir.³⁵³

- Kriz ve kırılgan durumların yeniden oluşmasını önlemek için kamu kuruluşlarını görevlendirmek ve bu durumda mevcut ulusal sistemler tarafından çocuk işçiliğine yönelik insani müdahalelerin yapılmasını teşvik etmek;
- Mülteci veya ülke içinde yerlerinden edilmiş çocuk gruplarına ulusal sistemler dahilinde ulusal kaynakların paylaşımını uluslararası toplulukların adaletli yük ve sorumluluk paylaşımına uygun olarak yapılması için ulusal yetkililerden onay almak.

“Güçlendirilmiş koordinasyon ve toplu eylem” başlıklı politik hedefi hayata geçirmek için ILO tarafından aşağıdaki strateji ve önlemlerin yapılması gerektiği belirtilmektedir.³⁵⁴

- Her bir insani yardım için en yetkili aktörlerin tepki unsurlarını ele alacak roller ve görevlerin açıkça tanımlanmasının teşvik edilmesi;
- Çocuk işçiliğine karşı mücadelede kısa vadeli acil durum önlemlerini daha uzun vadeli çabalara uygun ve tutarlı bir şekilde sağlamak için kalkınma ve insani aktörler arasında daha iyi bir koordinasyonun teşvik edilmesi.

“Olumsuz mücadele stratejisi olarak çocuk işçiliğine olan güveni azaltmak amacı ile insanların geçim kaynaklarına erişimini iyileştirmek” politik hedefin uygulanması için gereken strateji ve önlemler şöyledir.³⁵⁵

- Kriz anlarından ve kırılgan durumlardan etkilenen nüfus ve bireyler için kamu istihdam faaliyetleri ve gelir yaratma fırsatlarını geliştirmek;
- Mültecilerin işgücü piyasasına erişim ve saygın iş bulma konusunda karşılaştıkları yasal ve düzenleyici engelleri ortadan kaldırmak;

³⁵³ ILO, (2018), a. g. e., s.67.

³⁵⁴ ILO, (2018), a. g. e., s.67.

³⁵⁵ ILO, (2018), a. g. e., s.67.

- Yerel ekonomilere yatırım yapmak ve tam, üretken, özgür bir şekilde seçilmiş bir istihdam, iyi iş ve yerel halkın yetenek ve becerilerinin geliştirilmesine teşvik etmek, esnekliğini artırmak ve toplulukların potansiyelini güçlendirmek.

Kırılgan durumlarda ve kriz anlarında çocukların korunması yaklaşımının önemli politik hedeflerinden biri olan **“Silahlı çatışmadaki çocukların acil ihtiyaçlarına daha iyi geliştirilmiş tepkiler”** başlıklı hedefin belirlenmiş strateji ve önlemlerini hayata geçirmek günümüzde çok yaygın olmalıdır. Çünkü savaş olan ülkelerden göç eden çocuklara yapılacak yardımlar ILO tarafından gösterilen strateji ve önlemlerle bağlantılıdır.³⁵⁶

- Silahlı kuvvetler ve gruplarla ilişkili çocukların ve silahlı çatışmaya maruz kalan diğer çocukların barış planlarında ve süreçlerinde ve demobilizasyon çabalarında öncelikli olmasını sağlamak;

- Bu çocukların silahlı gruplardan korunmasını ve serbest bırakılmasını hedefleyen özel savunuculuk çabalarına devam etmek;

- Daha önce silahlı kuvvetler veya gruplarla herhangi bir ilişkisi olan yasal çalışma yaşında olan gençlere yönelik sürdürülebilir istihdam olanakları sağlamak;

- Daha önce silahlı kuvvetler veya gruplarla herhangi bir ilişkisi olan çocuk ve gençler arasında anti-sosyal ve travma sonrası oluşacak stresi ortadan kaldırmak için psikososyal danışmanlık ve bu gibi diğer müdahaleleri sağlamak.

Kırılgan durumların ve kriz anlarının mevcut olması halinde devletin, toplulukların, aynı zamanda halkın yapması gereken acil durum önlemleri, iş haklarının ihlal edilmesine karşı yasal tedbirlerin hayata geçirilmesi, ister silahlı çatışma, isterse de diğer felaketlerin olması durumunda çocukların korunması, onlara psikososyal yardımın ve insana yakışır saygın iş imkanlarının sağlanması ve diğer strateji ve önlemler çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasında etkili olacaktır.

Sonuç olarak, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması için ILO tarafından belirlenen politik yaklaşımların üye devletler tarafından hayata geçirilmesi ile 2025 yılına kadar çocuk işçi sayısının 121 milyon olması hedeflenmiş, belirtilen politik yaklaşımların çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasında etkili olacağı düşünülmüştür.

³⁵⁶ ILO, (2018), a. g. e., s.67.

SONUÇ

Günümüzde varlığını sürdüren çocuk işçiliği toplumsal bir sorun olarak kabul edilmektedir. Küreselleşen dünyada ekonomik rekabetin artması, ülkelerde mevcut olan yoksulluk, işsizlik, göç, yetersiz eğitim, bunların yanı sıra sermaye sahiplerinin ucuz ve esnek işgücüne olan talebi gibi durumlar çocuk işçiliğinin ortadan kalkmasına engel olmaktadır. Çocukların çalışması, onların sağlık ve güvenliklerini tehlikeye atmakta, çocukluklarını yaşamalarına engel olmakta, eğitimden uzaklaştırmakta ve geleceklerini olumsuz etkilemektedir.

Bu çalışma sonucunda dünya genelinde çocuğa verilen değer ve çocuk kavramının tanımlanmasında farklılık olduğu görülmüş, bu durumun çocuk işçiliğine yönelik yaklaşımları da etkilediği ortaya çıkmıştır. Ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ve genel tutumları çocukların çalışma durumlarını etkilemekte, aynı zamanda uluslararası belgelerde çocuk kavramının farklı şekillerde tanımlanması, ülkelerin yasalarında çocuk haklarına yönelik düzenlemelerin farklılaşması ve denetim mekanizmalarının işleyişi çocuk işçiliği oranlarının ülkelere göre değiştiği de görülmektedir.

Çocuk işçiliği sorununa yalnızca azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ulusal düzeyde çözmesi gereken bir sorun olarak bakmak doğru değildir. Çünkü bu sorun doğrudan veya dolaylı bir şekilde gelişmiş ülkeleri de etkilemektedir. Gelişmiş ülkelerde çocuk işçiliği sorunu büyük ölçüde çözülmüş olmasına rağmen bu sorunu oluşturan nedenler (dış göç gibi) ile yeniden ortaya çıkması mümkündür.

Bu tez çalışmasında incelenen ILO belge ve programlarının, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması için yeniden bu sorunun ortaya konmasında ve çözümüne yönelik adımların atılmasında önemli rol oynadığı görülmüştür. Bu durum dünyada çocuk işçi oranlarının az da olsa azalmasında bir etki yaratmıştır. Fakat kabul edilen sözleşmelerdeki boşluklar ülkelerin yasaları çerçevesinde istedikleri gibi mevzuat oluşturmaya yol açmaktadır. Örneğin, 138 sayılı “Asgari Yaş Sözleşmesi”nde kabul edilen 15 yaş sınırlaması, ülkelerin gelişmişlik seviyelerine ve çocukların çalışacakları işlere göre yaş sınırlamasını aşağı indirerek uygulamanın mümkün olduğunu göstermektedir. Bu durum çocuk emeğinin sömürülmesi ile en çok ucuz işgücü talebi olan sermaye sahiplerinin işine yaramaktadır.

ILO'nun kabul ettiği 182 sayılı “En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi” çocukların kötü çalışma koşulları konusunda atılmış en iyi adımlardan biridir. Bu sözleşme gereğince, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması için kısa ve uzun vadeli mücadele programlarının hayata geçirilmesi şartı ortaya konmuştur.

Uluslararası sözleşmelerin ulusal yasal mevzuatta işlenmesi çocuk işçiliğine karşı mücadelede olumlu etki göstermektedir. Örneğın, 19. yüzyılda İngiltere’de ağır koşullarda çalışan çocuk işçilerin korunmasına, eğitim almasına yönelik kabul edilen yasalar bu sorunun çözülmesinde etkili olmuştur. Çocuk haklarının korunmasına ilişkin ulusal boyutta yeterli yasal mevzuatın olmasından başka bu sorunun çözülmesinde kabul edilen yasal düzenlemelerin denetlemesi gerekir.

Uluslararası mücadele programlarında yapılması öngörülen normların ulusal boyutta uygulanması için güçlü denetim mekanizmasının olması şart olarak belirtilmekte ve bu konu ile ilgili bireylerin bilgilendirilmesi, sivil toplum kuruluşlarının mücadeleye katılmasının önemi vurgulanmaktadır. Ülkeler düzeyinde çocuk işçilerin sayının belirlenmesi, çalışma nedenlerinin ve çocuklarını çalışmaya gönderen ailelerin sorunlarının araştırılması üzere bu alanda deneyimli ve uzman bireylerden ibaret grupların oluşturulması ve bu sorunların kısa veya uzun vadeli programlarla çözülmesi mümkün olabilir.

ILO tarafından çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması için 1992 yılında başlatılan IPEC Programı yaptığı projeler ile 2000 yılında 245 milyon olan çocuk işçiliğinin 2016 yılında 152 milyona indirilmesinde büyük katkı sağlamıştır. IPEC, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasında ilk önce çocukların ve ülkelerin sorunlarını araştırarak devlet, sivil toplum kuruluşları, gönüllü örgüt ve bireylerin desteğı ile projeler hazırlamaktadır. Fakat bu sorunun halledilmesi için yalnızca IPEC programının hazırladığı projeler yeterli değildir.

Çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması için devletler insanların sosyal refahının yükseltilmesi, yoksulluk ve işsizlik oranlarının azaltılması, bazı ülkelerde yüksek olan kayıt dışı istihdamdan kayıtlı istihdama geçilmesi, eğitim seviyesinin artırılması ve eğitime erişimin kolaylaştırılması, geçim zorluğu yaşayan ailelere

maddi yardımların sağlanması ve diğer sosyal boyutlu tedbirlerin alınmasında birincil derecede sorumludurlar. Tüm bu tedbirler son dönemlerde azalmaya başlayan çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasında devletin yükümlülüklerini arttırmaktır.

Fiziksel ve zihinsel gelişimlerini olumsuz etkileyen ağır koşullar altında çalışan veya çalıştırılan çocukların haklarının ihlal edilmesi kabul edilemez. En temel insan hakkı olarak kabul edilen eğitim hakkından çocukların yoksun kalması toplumu ve devleti kaygılandırmalıdır. Toplumun geleceği olarak kabul edilen çocukların yeterli eğitimi almadan büyümesi bir ülkenin eğitim seviyesini düşürmekte, toplumsal açıdan ve sosyo-ekonomik açıdan ülkenin gelişimine engel olacak unsurları içinde barındırmaktadır.

Çocuk işçiliğine karşı yapılan hukuki düzenlemelerin ve kabul edilen uluslararası belgelerin bu sorunun bir nebze olsun azaltılmasında etkili olması beklenmektedir. 2016 yılında 152 milyon olan çocuk işçiliğinin, ILO'nun 2025 yılına kadar 121 milyona indirilmesi için oluşturduğu önlemeye yönelik politikaların hayata geçirildiği takdirde etkili olacağını söylemek doğru olur. Önlemeye yönelik politikalarda çocuk hakları ve işçi haklarının sağlanması için ülkelerin yasal düzenlemelerine, çocukların yasal çalışma yaşına, kırılgan durumlarda ve kriz anlarında sosyal korumalarının temin edilmesine, eğitimin erişilebilir ve ücretsiz olmasına, aynı zamanda eğitim seviyesinin artırılmasına, en önemlisi de küreselleşen dünyada tedarik zincirli ulusal veya uluslararası şirketlerde çocuk emeğine olan talebin önlenmesine ilişkin strateji ve önlemler yer almaktadır. Bu politikaların hayata geçirilmesi, son yıllarda yavaşlayan çocuk işçiliğinin azalmasını daha da hızlandırabilir ve ortadan kaldırılmasında etkili olabilir.

Çocuk işçiliği sorunu tüm dünyanın düşünmesi gereken evrensel ve toplumsal bir sorundur. Bu sorunu oluşturan nedenlerin çözülmesi dünyamız için gelecek vaat eden çocuklarımızın daha iyi yaşamasını sağlayacaktır. Tarihin her döneminde mevcut olan bu sorunun önlenememesi toplumda huzursuzluk yaratır ve devleti güçsüzleştirir. Ulusal sınırları aşan çocuk işçiliği sorununda çocuk emeğinin sömürüsü söz konusudur. Küreselleşen dünyada bu sömürünün sona ermesi ve çocuk işçiliği ile mücadelede için öncelikle kısa ve orta vadeli programların hayata

geçirilmesi gerekmektedir. Bu soruna sadece az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sorunu olarak değil, tüm dünyanın sorunu olarak bakılmalıdır. Bütüncül bir yaklaşım, sorunun çözülmesinde daha etkili olacaktır.

KAYNAKÇA

- Acaroğlu, H.,(2010): **“Türkiye’de Çocuk İşgücüne İnsan Sermayesi Açısından Bir Yaklaşım: Yoksulluk Çocuk İşgücü ve İnsan Sermayesi Döngüsü”**, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Acts of Parliament, (1788): **“Baca Temizleyicileri Kanunu” (Chimney Sweepers Act)**, Erişim adresi: <http://www.educationengland.org.uk/documents/acts/1788-chimney-sweepers-act.html>, (Erişim tarihi: 16.08.2019)
- Acts of Parliament, (1802): **“Çırakların Bedensel ve Tinsel Sağlıkları” (Health and Morals of Apprentices Act)**, Erişim adresi: <http://www.educationengland.org.uk/documents/acts/1802-factory-act.html>, (Erişim tarihi: 16.08.2019)
- Acts of Parliament, (1833): **“Fabrika Yasası” (Factories Act)**, Erişim adresi: <http://www.educationengland.org.uk/documents/acts/1833-factories-act.html>, (Erişim tarihi: 16.08.2019)
- Acts of Parliament, (1878): **“Fabrika ve Atölyeler” (Factory and Workshop Act)**, Erişim adresi: <http://www.educationengland.org.uk/documents/acts/1878-factory-workshop-act.html>, (Erişim tarihi: 16.08.2019)
- Akço, S., (1996), **“Reşit Olmayanlar Arasındaki Cinsel İlişkinin Suç Olarak Kabulü ve Ceza Ehliyeti”**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Akkutay, Ü., (1991): **“Türkiye’de Çıraklık Eğitimi”**, Erek Ofset, Ankara
- Aksu, L., (1998): **“Dünya’da ve Türkiye’de Nüfus Analizleri”**, Journal of Economy Culture and Society, Sayı 25, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, s.219-309.
- Aktan, C. C., Vural, İ. Y., (2002): **“Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri”**, Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Yay Haz: Coşkun Can Aktan., Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, Ankara.
- Akyüz, E., **“Haklarının ve Güvenliğinin Korunması: Ulusal ve Uluslar arası**

- (2000): **Hukukta**", Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Alkan, Y., **"Kapitalizm ve Said Nursi'nin Kapitalizme Bakışı"**, Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi, Sayı:3, İstanbul, s.99-112.
- (2017):
- Asımgil, S., **"Çocukluk - Gençlik - Yetişkinlik - Yaşlılık: Yaşamın Dört Kritik Çekmegil, A., Dönemi"**, Çelik yayınevi, İstanbul.
- (2010):
- Atauz, S., Arts, **"Türkiye'de Sokak Çocukları: Güncel Eğilimler ve Yeni Gelişme"**, J., (2004): Gür Kopyalama Merkezi, Ankara.
- Bakırcı, K., **"Türkiye'de Çocuk ve Genç İşçiliği"**, Görüş Dergisi, Sayı: 58, Ankara. (2004):
- Barışık, S., Ege, **"Türkiye'de Çocuk İşçiliği ve Ekonomik Etkileri"**, Cumhuriyet T., Şimşek, T., Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 17, sayı 2, Sivas. s. 161 - 179
- (2016):
- Barkan, Ö. L., **"İktisat Tarihi Ders Notları"**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul. (1957):
- Başaranbilek, E., **"Arkeolojik Eserlerde Çocuk"**, Yay Haz: Bekir Onur, Toplumsal (1994): Tarihte Çocuk (Sempozyum 23-24 Nisan 1993), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- Baştaymaz, T., **"Çocuk İşçiler ve Enformel Sektör"**, Türkîş Deri İşkolunda Çalışan (1995): Çocukların Eğitim Semineri, İstanbul.
- Baştaymaz, T., **"Formel ve Enformel Sektörde Çalışan Çocuklar ve Sanayiye Etkileri, Türkiye'de Çocuk İşgücü"**, TİSK, Ankara. (1994):
- Bilgin, R., **"Sokakta çalışan çocukları bekleyen risk ve tehlikeler: Diyarbakır örneği"**, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 8, Sayı 15, Zonguldak. s.79-96. (2012):
- Bozbek, S., **"Sosyal Yardım Uygulamaları ve Çocuk İşçiliği Arasındaki İlişki: Keçiören Örneği"**, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Ankara. (2009):
- Brizon, P., **"Emeğin ve Emekçilerin Tarihi"**, Çev. Cemal Süreyya, Onur Yayını,

- (1977): Ankara.
- Bulut, F. I., **“Çocuk Çalıştırılmasının Psiko-Sosyal Boyutları ve Sonuçları”**,
(1996): Türkiye’de Çalışan Çocuklar Sorunu ve Çözüm Yolları, Yay Haz: Kahramanoğlu. E., H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu ve Friedrich-Naumann Vakfı Ortak Yayını, Ankara. s.135-147.
- Bulut, F. I., **“Psiko-Sosyal Gelişim Sorunları: Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorunları”**, TİSK yayını, Ankara.
(1997):
- Bulutay, T., **“Türkiye’de Çalışan Çocuklar (Child Labour In Turkey)”**, DİE-ILO
(1995): Yayını, Ankara.
- CE, (1961): **“European Social Charter” (Avrupa Sosyal Şartı)**, Erişim adresi: <https://rm.coe.int/168006b642>, (Erişim tarihi: 24.07.2019)
- CE, (1988): **“Additional Protocol to the European Social Charter” (Avrupa Sosyal Şartı’na Ek Protokol)**, Erişim adresi: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMCContent?documentId=090000168007a84e>, (Erişim tarihi: 24.07.2019)
- CE, (1991): **“Protocol amending the European Social Charter” (Avrupa Sosyal Şartı’na Değişiklik Getiren Protokol)**, Erişim adresi: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMCContent?documentId=090000168007bd24>, (Erişim tarihi: 15.06.2019)
- CE, (1995): **“Additional Protocol to the European Social Charter Providing for a System of Collective Complaints” (Avrupa Sosyal Şartı’nın Toplu Şikayet Sistemi Öngören Ek Protokol)**, Erişim adresi: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMCContent?documentId=090000168007cdad>, (Erişim tarihi: 15.06.2019)
- CE, (1996): **“European Social Charter (Revised)” (Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı)**, Erişim adresi: <https://rm.coe.int/168007cf93>, (Erişim tarihi: 24.07.2019)
- Centel, T., **“Çocuklar İle Gençlerin İş Güvenliği”**, Doktora Tezi, İstanbul

- (1982): Üniversitesi, İstanbul.
- Coşkun, M. N., **“Türkiye’de Yoksulluk: Bölgesel Farklılıklar ve Yoksulluğun Profili”**, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni - 2012/59.
- (2012):
- Çelik, A.,(2007): **“Dünden Bugüne Çocuk Emeği”**, Toplum ve Hekim, Cilt: 22, Sayı: 5, Ekim, Ankara. s.350-355.
- Çiçek, Ö., Öçal, **“Dünyada ve Türkiye’de İş Sağlığı ve İş Güvenliğinin Tarihsel Gelişimi”**, Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, Cilt:5, Sayı:11, Ankara. s.106-129.
- M., (2016):
- Çostu, K., (2007): **“Sokak Çocuklarının Sosyo – Kültürel Yapısı (İstanbul Örneği)”**, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Çöpoğlu, M., **“Çocuk İşçiliği”**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- (1998):
- ÇSGB, (2006): **“Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi”**, Ankara.
- ÇSGB, (2017): **“Çocuk İşçiliği ve Eğitim Öğretmen El Kitabı”**, Yayın No: 72, Ankara.
- ÇSGB, (2017): **Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı**, Ayrıntı Basımevi, Birinci Basım, Ankara.
- Demir, F., **İş Hukukunda Çocuk İşçiler**, TİSK, Çalışan Çocuklar ve Genç İşçilerin Sorunları, Çözüm Yolları Ulusal Sempozyumu, Yayın No: 188, Ankara.
- (1995):
- Demirtaş, Ö., **Sokak Çocukları Sorunu ve Bu Çocukların Karşılaştıkları Riskler**
- Erdem, E. Ç., **Nelerdir? Yürütülen Hukuki, Psiko-sosyal Çalışmalar Nelerdir?**, Mutlucan, A., M. Ankara.
- (2013):
- Diler, A., Şahin, **Göç olayının çocuk sağlığı üzerine etkileri**, Dr. Behçet Uz Çocuk N., Akay, B., Hastanesi Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, İzmir, s.8-14.
- (2017):
- Doğan, İ., (2000): **Akıllı Küçük**, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

- Duyar, İ., Özener, B., (2003): **Çocuk İşçiler**, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Ekin, N., (2003): **Türkiye’de İşsizlik: İş Aramayan İşsizler – Kırsal Yoksullar – Kentsel Kayıtdışı Yapay İstihdamdakiler – Açık İşsizler**, Kamu-İş Dergisi, Cilt.7, Sayı.2, Ankara, s.127-140.
- Erbay, E. (2008): **“Çocuk İşçi Olmak - Çocuk İşçiliğine Retrospektif Bakış”**, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını No:14, Ankara.
- Erbay, E., (2013): **Çocuk hakları**, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.
- Erdoğan, A., (1991): **“Türkiye’de Çıraklık Eğitimi Uygulamaları”**, Milli Eğitim Bakanlığı Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Erdoğan, G., (2008): **“Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı”**, TBB Dergisi, Sayı 77, Ankara.
- Erol, H., Aytur, G., (2017): **“Türkiye’de İşsizlik ve Sendikalaşma İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”**, Adnan Menderes Üniversitesi Aydın İktisat Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, Aydın, s.116 – 127.
- European Commission: **“Compulsory Education in Europe – 2018/19, Eurydice – Facts and Figures”**, Erişim adresi: https://edudoc.ch/record/132718/files/compulsory_education_2018_19.pdf, (Erişim tarihi:20.05.2019)
- EU, (1989): **“Council Directive 89/391/EEC of 12 June 1989 on the introduction of measures to encourage improvements in the safety and health of workers at work” (İşte Çalışanların Sağlık ve Güvenliklerini İyileştirmeye Yönelik Tedbirlerin Alınmasına İlişkin 89/391/EEC Sayılı Direktif)**, Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A31989L0391>, (Erişim tarihi: 21.08.2019)
- EU, (1994): **“Council Directive 94/33/EC of 22 June 1994 on the protection of young people at work” (Gençlerin İşyerinde Korunmasına İlişkin 94/33/EC Sayılı Direktif)**, Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/legal->

- [content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31994L0033](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31994L0033), (Erişim tarihi: 21.08.2019)
- EU, (2000): **“Charter of fundamental rights of the European Union” (Temel Haklar Bildirgesi** Erişim adresi: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32000X1218\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32000X1218(01)&from=EN), (Erişim tarihi: 23.08.2019)
- Fişek. A. G: **“Çocuk emeği”**, Erişim adresi: <https://fisek.org.tr/calismalar/cocuk-emegi/cocuk-emegi-uzerine-yazilar/cocuk-emegi/>, (Erişim tarihi: 16.08.2019)
- Franklin, B., **“Çocuk Hakları”**, Çev: Alev Türker, Birinci basım, Ayrıntı Yayınları, (1993): İstanbul.
- Güllülü, S., **“Sosyoloji Açısından Ahi Birlikleri”**, Ötüken Neşriyat, İstanbul. (1992):
- Güncel Türkçe Sözlük: **“Türk Dil Kurumu”**, Erişim adresi: <http://sozluk.gov.tr>, Erişim tarihi: (27.03.2019)
- Güngör, M., **“Mersin’de Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar – Sorunlar / Çözümler”**, Mersin Valiliği Yayınları, Mersin. (2009):
- Güngör, M., **“Eğitim Hakkı ve Sokakta Yaşayan/Çalışan Çocuklar: Mersin İli Örneği”**, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakóltesi Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, Mersin. s.28-42. (2009):
- Hacıoğlu, B., C. **“Yeni Türk Ceza Kanunu Tasarısının Çocuk ve Küçük Ceza Hukuku’na İlişkin Hükümleri”**, Atatürk Üniversitesi Hukuk Fakóltesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, Erzincan. (1998):
- Hayat Tarih Mecmuası, **“Zorla Çalıştırılan Çocuklar”**, çev: Mazhar Kunt, sayı 9, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul. s.69-73. (1969):
- ILO (tarih yok): **“Çocuk işçiliği”**, Erişim adresi: <https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/lang--tr/index.htm>, (Erişim tarihi: 30.03.2019)

- ILO
(08.June.2017): **“Fact Sheet: Child Labour In India”**, Erişim adresi:
https://www.ilo.org/newdelhi/whatwedo/publications/WCMS_557089/lang--en/index.htm, (Erişim tarihi: 27.07.2019)
- ILO (2019): **“World employment and social outlook”**, Erişim adresi:
https://www.ilo.org/wesodata/?chart=Z2VuZGVyPVsiVG90YWwiXSZ1bml0PSJOdW1iZXIiJnNlY3Rvcj1bIkluZHVzdHJ5IiwuU2VydmljZXMiL_CJBZ3JpY3VsdHVyZSJdJnllYXJGcm9tPTE5OTEmaW5jb21lPVtdJmlu_ZGljYXRvcj1bInVuZW1wbG95bWVudCJdJnN0YXR1cz1bIlRvdGFsIl0mcmVnaW9uPVsiV29ybGQiXSZjb3VudHJ5PVtdJnllYXJUbz0yMDE5JnZpZXdGb3JtYXQ9IlRhYmxliZhZ2U9WyJBZ2UxNXBsdXMiXSZsYW5ndWFnZT0iZW4i, (Erişim tarihi: 09.12.2018)
- ILO: **“Minimum Age (Agriculture) Convention, 1921 (No. 10)”**, Erişim adresi:
https://www.ilo.org/dyn/normlex/fr/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C010,%2FDocument, (Erişim tarihi: : 23.09.2019)
- ILO: **“Minimum Age (Trimmers and Stokers) Convention, 1921 (No. 15)”**, Erişim adresi:
https://www.ilo.org/dyn/normlex/fr/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C015,%2FDocument, (Erişim tarihi: : 23.09.2019)
- ILO: **“Minimum Age (Non-Industrial Employment) Convention, 1932 (No. 33)”**, Erişim adresi:
https://www.ilo.org/dyn/normlex/fr/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C033,%2FDocument, (Erişim tarihi: : 23.09.2019)
- ILO: **“Minimum Age (Sea) Convention (Revised), 1936 (No. 58)”**, Erişim adresi:
https://www.ilo.org/dyn/normlex/fr/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C058,%2FDocument, (Erişim tarihi: : 23.09.2019)

- ILO: **“Minimum Age (Industry) Convention (Revised), 1937 (No. 59)”**, Erişim adresi: https://www.ilo.org/dyn/normlex/fr/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C059,%2FDocument, (Erişim tarihi: : 23.09.2019)
- ILO: **“Medical Examination of Young Persons (Industry) Convention, 1946 (No. 77)”**, Erişim adresi: https://www.ilo.org/dyn/normlex/fr/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C077,%2FDocument, (Erişim tarihi: : 23.09.2019)
- ILO: **“Minimum Age (Fishermen) Convention, 1959 (No. 112)”**, Erişim adresi: https://www.ilo.org/dyn/normlex/fr/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C112,%2FDocument, (Erişim tarihi: : 23.09.2019)
- ILO: **“Radiation Protection Convention, 1960 (No. 115)”**, Erişim adresi: https://www.ilo.org/dyn/normlex/fr/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C115,%2FDocument, (Erişim tarihi: : 23.09.2019)
- ILO: **“Minimum Age (Underground Work) Convention, 1965 (No. 123)”**, Erişim adresi: https://www.ilo.org/dyn/normlex/fr/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C123,%2FDocument, (Erişim tarihi: : 23.09.2019)
- ILO: **“Maximum Weight Convention, 1967 (No. 127)”**, Erişim adresi: https://www.ilo.org/dyn/normlex/fr/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C127,%2FDocument, (Erişim tarihi: : 23.09.2019)
- ILO: **“Apprenticeship Recommendation, 1939 (No. 60)”**, Erişim adresi: [https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:1226917509960::NO::P12100_SHOW_TEXT:Y](https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:1226917509960::NO::P12100_SHOW_TEXT:Y;), (Erişim tarihi: 03.04.2019)

- ILO, (1973): **“Minimum Age Convention, 1973 (No. 138)”**, (138 No’lu “Asgari Yaş Sözleşmesi”) Erişim adresi: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C138, (Erişim tarihi: 30.03.2019)
- ILO, (1999): **“Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182)”**, (182 No’lu “En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi”), Erişim adresi: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C182, (Erişim tarihi: 30.03.2019)
- ILO, (2008), **“Combating child labour through education”**, Geneva.
- ILO, (2017): **“Global Estimates of Child Labour: Results and Trends, 2012-2016”**, Geneva, Erişim adresi: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_575499.pdf, (Erişim tarihi: 24.07.2019)
- ILO, (2018): **“Ending child labour by 2025: A review of policies and programmes”**, Geneva, Erişim adresi: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---ipecc/documents/publication/wcms_653987.pdf, (Erişim tarihi: 25.12.2019)
- ILO, (tarih yok): **“IPEC”**, Erişim adresi: <https://www.ilo.org/ipecc/programme/lang--en/index.htm>, (Erişim tarihi: 22.08.2019)
- ILO, (1997): **“IPEC”**, Erişim adresi: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_dialogue/@actrav/documents/publication/wcms_111433.pdf, (Erişim tarihi: 22.08.2019)
- İnan, A. N., (1980): **“Çocuğun Korunması ve Polis”**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 37, Sayı 1, Ankara. s.243-251.
- İnce, E., (1974): **“Çıraklık”**, Mess Yayınları, Ankara
- İş Kanunu, Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf>, (Erişim tarihi: 30.03.2019)

(2003):

Kaçmazoğlu, H. **“Sömürüye Dayalı Kapitalist Sistemde Çocuk Emeği, Sosyal Refah Devleti ve Bu Koşulları Yaratan Batı Düzenine Yönelik Bazı Eleştiriler”**, Kapitalizm Ve Paternalizm Kıskaçında Çocuk, Eğitim Sen Yayınları, Ankara. s.47-55.

Karaman, B., **“Türkiye’de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Bir Sonucu: Çocuk İşgücü”**, Özalp, M., Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 14, Sayı 1, Manisa, s.25-41.

Karatay, A., **“Cumhuriyet dönemi korunmaya muhtaç çocuklara ilişkin politikanın oluşumu”**, Doktora tezi, İstanbul.

Köksal, A., **“Çıraklık Eğitim Merkezine Devam Eden ve Etmeyen 15-18 Yaş Grubu Çalışan Çocukların Çalışma Koşulları ve Sorunları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Köksal, S. E., **“Geleneksel Çıraklıktan Çocuk Emeğine Bir Alan Araştırması”**, Lordoğlu, K., Marmara Üniversitesi, Friedrich-Ebert Vakfı, İstanbul.

Kulaksız, Y., **“Yoksulluk Bağlamında Çocuk İşgücü”**, ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi, Cilt 2, Sayı 3, Ankara. s.91-111.

Kuşgözoğlu, T., **Çocuk İhmal ve İstismarını Tanıma/Tanımlama”**, İGEB, Sosyal Bileşen Eğitimleri, Ankara.

Küntay, E., **“Dezavantajlı Çocuklar: İstanbul’un Yoksul ve Yoksun Çocukluk Halleri”**, Toplum ve Demokrasi, Cilt 11, Sayı 24, Mersin.

Lennan, EM., **“Çalışma Hayatında Çocuk Hakları**, Yay Haz: Bob Franklin, **Çocuk Hakları”**, Çev: Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

LoN, (1924): **“Declaration of the Rights of the Child”**, Erişim adresi: <http://hrlibrary.umn.edu/instate/childrights.html>, (Erişim tarihi: 04.06.2019)

- Marshall, G., **“Sosyoloji Sözlüğü”**, Çev: Akınhay. O., Kömürcü. D., Bilim ve Sanat (2005): Yayınları, Ankara.
- Mayhew, H., **“London Labour and The London Poor”**, Erişim adresi: (2017), <https://www.gutenberg.org/files/55998/55998-h/55998-h.htm>, (Erişim tarihi: 01.04.2019)
- MEB: **“Mesleki Eğitim Kanunu”**, Erişim adresi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3308.pdf>, (Erişim tarihi: 05.04.2019)
- Onur, B., (1994): **“Toplumsal Tarihte Çocuk”**, Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
- Onur, B., (2001): **“Dünyada ve Türkiye’de Değişen Çocukluk”**, III. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi, Yay Haz: Onur. B., Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara.
- Oral, B., **“Sosyolojik Bir Olgu Olarak Göç, Tanımı, Nedenleri ve Göç Çetinkaya, F., Kuramları”**, Türkiye Klinikleri Halk Sağlığı, Cilt 3, Sayı 1, Ankara, s.1-8. (2017):
- OPHI: **“Global MPI 2018”**, Erişim adresi: <https://ophi.org.uk/multidimensional-poverty-index/global-mpi-2018/>, (Erişim tarihi: 22.04.2019)
- Özer, İ., (2004): **“Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme”**, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Özeren, E. E., **“İş Hukukunda Çalışan Çocuk”**, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı (2004): 52, Ankara.
- Postman, N., **“Çocukluğun Yokoluşu”**, Çev: İnal. K., İmge Kitabevi, Ankara. (1995):
- Sağlam, S., **“Türkiye’de İç Göç Olgusu ve Kentleşme”**, Hacettepe Üniversitesi (2006): Türkiyat Araştırmaları, Sayı 5, Ankara, s.33-44.
- Sen Nag, **“Worst Countries For Child Labor”**, Erişim adresi: Oishimaya., (15, <https://www.worldatlas.com/articles/worst-countries-for-child-labor.html>, January 2019): (Erişim tarihi: 25.12.2019)

- Sennett, R., **“Zanaatkâr”**, Çev: Melih Pakdemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
(2009):
- Serter, N., **“Türkiye'nin Sosyal Yapısı”**, Filiz Kitabevi, İstanbul.
(1994),
- Seyyar, A., **“Sosyal Siyaset Terimleri, Ansiklopedik Sosyal Pedagojik Çalışma Sözlüğü”**, Beta Yayınları, İstanbul.
(2002):
- Sezgin, İ., (1983): **“Meslek Eğitiminin Kapsam ve Gelişimi”**, Türkiye’de Meslek Eğitimi ve Sorunları, Yay Haz. Ergen, N., Metin, M., Türk Eğitim Derneği Yay., Ankara.
- Şahbaz, N., **“Çocuk İşgücü Potansiyeli: Türkiye, Kent, Kır”**, “İş, Güç” Endüstri Şahinli, M. A., İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Ankara, s.29-46.
(2013):
- Şahin, B., (2009): **“Çocuk İşçilerin Korunması”**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Şentürk, Ü., **“Popülerleşen Kadın Ve Çocuğa Yönelik Şiddetin Kültürel Dayanağı”**, Uluslararası Katılımlı Kadına Ve Çocuğa Karşı Şiddet Sempozyumu, Cilt 1, Erzurum. s. 389-401
(2012):
- SHÇEK, (2010): **“Sokakta Yaşayan ve/veya Çalıştırılan Çocuklara Yönelik Hizmet Modelinin ve İl Eylem Planlarının Değerlendirilmesi Raporu”**, Haz: Acar. H., Birinci Baskı, Ankara.
- Şirin, M. R., **“Çocuk ve Çocukluk: Kültürel ve Sosyolojik Boyut”**, Çocuk ve Medeniyet Dergisi, Çocuk Vakfı, Cilt 2, Sayı 3, İstanbul. s.5-13.
(2017):
- Talas, C., (1981): **“Toplumsal Politikaya Giriş”**, S Yayınları, Ankara.
- Taş, H. Y., **“Türkiye’de ve Dünya’da Yoksulluk Üzerine Bir Araştırma”**, Özcan, S., International Conference On Eurasian Economies, Almaty. s.423-430.
(2012):
- TESK: Erişim adresi: <http://www.tesk.org.tr/tr/yayin/88/3.php>, (Erişim tarihi: 05.04.2019)

- Torun, İ., (2001): **“Sokakta Çalışan Çocuklar ve İstanbul Örneği”**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- TRADING ECONOMICS: Erişim adresi: <https://tradingeconomics.com/india/unemployment-rate>, (Erişim tarihi: 27.07.2019)
- Tunçcan, N., (1998): **“AB’de Çocuk İstihdamı”**, Journal of Social Policy Conferences, Sayı 41-42, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, s.335-358.
- Tunçcan, N., (2000): **“Çocuk İşçiliği: Nedenleri, Boyutları ve Küreselleşen Dünyadaki Konumu”**, Journal of Social Policy Conferences, Sayı 43-44, İstanbul, s.243-259.
- Türkiye İşKur, (2007): **“IV. Genel Kurul Çalışma Raporu”**, Ankara.
- UN, (1959): **“Declaration of the Rights of the Child” (Çocuk Hakları Bildirgesi)**, Erişim adresi: <http://www.cirp.org/library/ethics/UN-declaration/>, (Erişim tarihi: 10.06.2019)
- UN, (1964): **“Supplementary Convention on the Abolition of Slavery, the Slave Trade, and Institutions and Practices Similar to Slavery” (Kölelik, Köle Ticareti, Köleliğe Benzer Uygulama ve Geleneklerin Ortadan Kaldırılmasına Dair Ek Sözleşmesi)**, Erişim adresi: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/SupplementaryConventionAbolitionOfSlavery.aspx>, (Erişim tarihi: 04.06.2019)
- UN, (1966): **“International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights” (Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi)**, Erişim adresi: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>, (Erişim tarihi: 10.06.2019)
- UN, (1966): **“International Covenant on Civil and Political Rights” (Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi)**, Erişim adresi: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>, (Erişim tarihi: 10.06.2019)

- UN, (1989): **“Convention on the Rights of the Child” (Çocuk Hakları Sözleşmesi)**, Erişim adresi: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>, (Erişim tarihi: 10.06.2019)
- UN, (2000): **“Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography” (Çocuk Hakları Sözleşmesi’ne Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi ile İlgili İhtiyari Protokol)**, Erişim adresi: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OPSCCRC.aspx>, (Erişim tarihi: 11.06.2019)
- UN, (2000): **“Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict” (Çocuk Hakları Sözleşmesi’ne Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol)**, Erişim adresi: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OPACCRC.aspx>, (Erişim tarihi: 11.06.2019)
- UN: **“International Migration Report 2015”**, Erişim adresi: http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2015_Highlights.pdf, (Erişim tarihi: 20.05.2019)
- UNDP, (2018): Erişim adresi: <http://www.tr.undp.org/content/turkey/en/home/presscenter/articles/2018/09/tuerkiye-nsani-gelime-endeksinde-64--oldu0.html>, (Erişim tarihi: 20.04.2019)
- UNFAO: **“International Partnership for Cooperation on Child Labour in Agriculture”**, Erişim adresi: <http://www.fao.org/rural-employment/background/partnerships/international-partnership-for-cooperation-on-child-labour-in-agriculture/en/>, (Erişim tarihi: 12.12.2019)

- UNFPA, (2019): Erişim adresi: <http://worldpopulationreview.com/countries/>, (Erişim tarihi: 12.05.2019)
- UNICEF, (2005): **“Dünya Çocuklarının Durumu 2005”**.
- UNICEF, (Aralık 2007): **“Çocuklar için İlerleme: Çocuklar için Uygun Bir Dünya İstatistiksel Raporu”**, Sayı: 6.
- UNICEF, (Ocak 2014): **“Türkiye’de Çocukların Gözünden Çocuğun İyi Olma Hali Alanlarının ve Göstergelerinin Tanımlanması ve Değerlendirilmesi”**, Ankara.
- Uslu, A., (2014): **“Avrupa’da Erken Dönem Sosyalist Teori ve İşçi Hareketleri (1830-1840)”**, Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 1, Sakarya. s.1-24.
- Uşan, M. F., **“Çıracılık Sözleşmesi”**, Mimoza Yayınları, Konya (1994):
- WB, (tarih yok): Erişim adresi: <http://povertydata.worldbank.org/poverty/home>, (Erişim tarihi: 20.04.2019)
- WB, (2003): **“PovertyNet: A World Free of Poverty”**, Erişim adresi: www.worldbank.org/poverty/mission/up1.html, (Erişim tarihi: 15.04.2019)
- WB, (2015): Erişim adresi: <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/brief/global-poverty-line-faq>, (Erişim tarihi: 20.04.2019)
- WB, (2019): Erişim adresi: <http://databank.worldbank.org/data/indicator/SP.POP.TOTL/1ff4a498/Popular-Indicators>, (Erişim tarihi: 27.07.2019)
- WB, (2019): Erişim adresi: <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview#1>, (Erişim tarihi: 20.04.2019)
- Yakın, E., (1994): **“Pattern of Child Labour In Rural Turkey”**, ILO-IPEC Yayını, I Baskı, Ankara.
- Yıldırım, K., **“Makro Ekonomi”**, Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Karaman, D.,

- (2001): Vakfı, İkinci Basım, Yayın No: 145, Eskişehir
- Yıldız, K., (2014): **“İşsizlik Türleri, Her Bir İşsizlik Türünün Toplam İşsizlikteki Payı ve Çeşitli Demografik Parametrelerle İlişkisi”**, Akademik Bakış Dergisi, Sayı 45, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Calal-Abad, Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/382893>, (Erişim tarihi: 06.05.2019)
- Yıldız, Ö., (2007): **“Çalışan Çocuklar: ‘Sorun’ mu? ‘Çözüm’ mü?”**, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 6, Sayı 2, Gaziantep. s.134-143.
- Yörükoğlu, A., (2000): **“Değişen Toplumda Aile ve Çocuk”**, 6. Basım, Özgür Yayınları, İstanbul.
- Zaim, S., (1997): **“Çalışma Ekonomisi”**, 10. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul.

EKLER

Ülke Adları	Tam zamanlı zorunlu eğitim / öğretim		
	Eğitime Başlama Yaşı	Eğitimi Bitirme Yaşı	Zorunlu Eğitim Yılı
Almanya (11 eyalet)	6	18	12
Almanya (5 eyalet)	6	16-19	13
Avusturya	6(5)	15	10
Belçika	6	18	12
BK İngiltere	5	16	11
BK Galler	5	16	11
BK Kuzey İrlanda	4	16	12
BK İskoçya	5	16	11
Bulgaristan	7 (5)	16	11
Çek Cumhuriyeti	6 (5)	15	10
Danimarka	6	16	10
Estonya	7	16	9
Finlandiya	7 (6)	16	10
Fransa	6	16	10
Hırvatistan	7 (6)	15	9
Hollanda	6 (5)	18	13
İrlanda	6	16	10
İspanya	6	16	10
İsveç	7 (6)	16	10

İtalya	6	16	10
Kıbrıs	6 (5)	15	10
Letonya	7 (5)	16	11
Litvanya	7 (6)	16	10
Lüksemburg	6 (4)	16	12
Macaristan	6 (3)	16	13
Malta	5	16	11
Polonya	7 (6)	15	9
Portekiz	6	18	12
Romanya	6	17	11
Slovakya	6	16	10
Slovenya	6	15	9
Yunanistan	6 (4)	15	11
Arnavutluk	6	15	9
Bosna Hersek	6	15	9
İsviçre	6 (4)	16	11
İzlanda	6	16	10
Lihtenştayn	6	15	9
Karadağ	6	15	9
Norveç	6	16	10
Sırbistan	6y6a (5y6a)	14y6a	9
Makedonya	6	17-19	11-13
Türkiye	5y6a	17y6a	12